Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

Digitized by Google

NQ 09 - 1109

Digitized by Google

Digitized by Google

DE LOGISCHE ANALYSE.

Digitized by Google

LEYDEN: BOEKDRUKKERIJ VAN A. W. SYTHOFF.

Digitized by Google

3160

DE

LOGISCHE ANALYSE.

BESCHOUWINGEN NAAR AANLEIDING VAN

PROF. T. ROORDA'S

REDE-ONTLEDING OF LOGISCHE ANALYSE DER TAAL,

DOOR

DR. L. A. TE WINKEL.

Denken ist schwer.
STEINTHAL.

I.

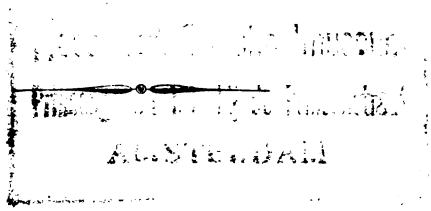

ZUTPHEN,
WILLEM THIEME.

1858.

Digitized by Google

Digitized by Google

VOORBERICHT.

De bladen, welke hier aan allen, die zich met de beoefening der taalkunde bezighouden, en inzonderheid aan hen, die tot het Middelbaar of Lager Onderwijs in betrekking staan, worden aangeboden, zijn hunnen oorsprong verschuldigd aan het aandeel, dat ik heb moeten nemen, aan de voorbereiding van eenige jongelieden tot het academisch onderwijs te Delft. Die verplichting noodzaakte mij om het werk van den Hoogleeraar ROORDA over de *Rede-ontleding* te bestuderen en het daarin geleerde in practijk te brengen. Veel, dat misschien bij eene eerste en oppervlakkige lezing klaar en juist schijnt te wezen, bleek bij die nadere kennismaking de vereischte klaarheid en juistheid te missen, en niet zelden trof ik een en ander aan, dat mijns inziens tot geheel verkeerde begrippen aanleiding moet geven. Daardoor gedrongen om over de theorie der Logische Analyse meer naauwgezet en zelfstandig na te denken, bracht ik mijne resultaten op het papier, en zoo ontstond het boekje, waarvan deze bladen het eerste gedeelte uitmaken. — Natuurlijk heb ik het werk van den Heer ROORDA, dat reeds in veler handen is, op den voet gevolgd: wat mij daarin duister of verkeerd voorkwam, heb ik telkens naar vermogen getracht duidelijker en juister voor te stellen, en hetgeen aan de aandacht van den Schrijver scheen ontsnapt te zijn, heb ik ingevoegd ter plaatse, waar het onmisbaar is. Mijn geschrift is dus minder aan te merken als een volledig leerboek voor de Logische Analyse, dan wel als eene opheldering en aanvulling van Prof. ROORDA'S werk, en

Digitized by Google

het is uit dit oogpunt, dat ik het wensch beschouwd en beoordeeld te zien. — Dit ter verklaring van den oorsprong en de inrichting van dit boekske; thans nog een woord over de redenen, die mij tot de uitgave dezer aanmerkingen genoopt hebben.

Tot de geschriften, die mijns inziens de belangstelling van het algemeen verdienen, reken ik onder andere alle leerboeken over eene nieuwe of te voren weinig beoefende nuttige wetenschap; vervolgens zoodanige werken, waarvan de lezing en beoefening voor velen onvermijdelijk noodzakelijk is; maar vooral breng ik daartoe alle geschriften, die noodwendig eenen aanmerkelijken invloed hebben op de verstandelijke of zedelijke vorming van een groot aantal personen. Geschriften, die tot eene dezer categoriën behooren, moeten met naauwgezetheid en strengheid beoordeeld worden; hunne deugden en gebreken in het licht te stellen is de plicht van ieder, die meent de vereischte kennis te bezitten. Het werk nu van den Heer ROORDA vereenigt in zich de drie bovengenoemde hoedanigheden, van welke reeds ieder op zich zelve een boek belangrijk maakt. Ik zal wel niet bij elk punt in het bijzonder behoeven stil te staan. Het vereischt toch wel geen betoog, dat de Logische Analyse tot hiertoe op geene wetenschappelijke waarde aanspraak kon maken, dat zij eerst door het geschrift van den Heer ROORDA een wetenschappelijk aanzien heeft gekregen, en dat hare beoefening ten gevolge der Wet op het Lager Onderwijs een nieuw tijdperk is ingetreden. Van het verplichtend gebruik van Prof. ROORDA'S werk wil ik in het geheel niet spreken; evenmin zal ik hier onderzoeken, of het ontleden zelf voor jonge kinderen nuttig of schadelijk is; maar ik moet een oogenblik verwijlen bij den invloed, dien de Leer der Logische Analyse onmiddellijk op de vorming der onderwijzers en daardoor middellijk op het gansche opkomende geslacht moet oefenen.

Groot is het belang eener grondige beoefening der moedertaal: dit wordt gereedelijk erkend door allen, die eenigzins in staat zijn om over de zaak te oordeelen; en nogtans doet men der taal gewoonlijk te kort door haar blootelijk te beschouwen als het geschiktste middel ter mededeeling der gedachten, als den band der zamenleving. De taal heeft eene veel hoogere roeping te vervullen. Zij is

Digitized by Google

het onontbeerlijke middel voor de ontwikkeling van den menschelijken geest, die zonder haar volstrekt onmogelijk is. Geene begrippen, geene klare voorstellingen, geene eigentlijke gedachten zijn zonder woorden, zonder taal denkbaar. Zonder de spraak maakt de mensch zich niet los van de grofste zinnelijkheid, verheft hij zich weinig of niet boven de dieren der hoogere orden. Het is de spraak alleen, die hem het ware zelfbewustzijn schenkt, en hem in staat stelt om in zich zelven eene wereld van denkbeelden te scheppen, die de afspiegeling is van de werkelijke wereld buiten hem. En die buitenwereld bestaat voor hem eigentlijk slechts in zoo verre en alleen zoodanig, als hij haar door middel van de taal in zijnen geest heeft opgenomen. Is het werktuig ongeschikt, dan blijft het kunstwerk onvolmaakt; eene gebrekkige taal geeft slechts onduidelijke en onjuiste voorstellingen. Het is hier de plaats niet om het betoog van dit alles te leveren, hetgeen trouwens ook niet op eenige weinige bladzijden kan worden afgehandeld. Wij verwijzen daarom den lezer naar STEINTHAL's jongste geschrift: *Grammatik Logik und Psychologie, ihre Principien und ihr Verhältniss zu einander*, en naar W. VON HUMBOLDT's onsterfelijk werk *Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts*, waar men het zoo even gezegde overtuigend bewezen zal vinden. Maar heeft de taal waarlijk de gewichtige taak te vervullen, die wij boven aangeduid hebben, maakt zij inderdaad het verstandelijke levensbeginsel eener natie uit, dan eischt zij gebiedend boven alle andere vakken van kennis de belangstelling, de teederste zorg van allen, wier roeping het is aan het volksonderwijs deel te nemen, het te bevorderen, te besturen; dan eischen vooral de leerboeken, bestemd voor de vorming van den onderwijzer, het strengste toezicht. Onder die leerboeken bekleeden dezulke de eerste plaats, die onder den naam van Philosophische of Algemeene Grammatica, Theorie der Logische Analyse, of onder welken titel ook, bestemd zijn om de grondslagen voor alle taalkennis te leggen, de algemeene taalbegrippen, de begrippen der *grammatische categoriën*, die de onderwijzer onophoudelijk heeft toe te passen, tot klaarheid en volkomenheid te brengen. Zou het nog bewijs behoeven, dat de bevattelijkheid en deugdelijkheid van zijn onderwijs geheel afhangt

Digitized by Google

van de helderheid en juistheid, waarmede hij zich die algemeene begrippen kan voorstellen?

Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement,
Et les mots pour le dire arrivent aisément,

zegt BOILEAU in zijne *Art Poétique*, en ieder onderwijzer zal dit gereedelijk toestemmen, maar ook omgekeerd, dat hetgeen wij zelven slechts ten halve weten en doorzien, door den leerling nog veel minder begrepen wordt.

Behoort de onderwijzer zich die algemeene begrippen helder en duidelijk te kunnen voorstellen, niet minder moeten zij hem in juiste en scherpe trekken voor den geest staan geteekend; zonder inmenging van hetgeen aan het begrip vreemd is, maar ook volledig, zonder leemten en gebreken. Zijn de fundamenten van een gebouw slecht en zwak, liggen zij ook maar een weinig scheef, het gansche gebouw zal dezelfde gebreken vertoonen. Evenzoo moet ongenoegzame en onnaauwkeurige kennis van de eerste gronden der grammatica bij den onderwijzer zich noodwendig in zijn gansche taalonderwijs openbaren.

Daar de algemeene taalbegrippen hoogst afgetrokken zijn, is het bevatten daarvan zeer moeilijk, en moet men geene geringe vaardigheid in het afgetrokken denken hebben verkregen om ze zich helder en in al hare zuiverheid voor te stellen. Duidelijkheid van voorstelling en juistheid van uitdrukking zijn derhalve onmisbare vereischten in een leerboek voor de Logische Analyse, meer dan in eenig ander. Daarom heb ik gemeend met het mededeelen van mijne opheldering en bedenkingen iets te kunnen bijdragen tot de vorming van toekomstige onderwijzers, en zoo doende aan het taalonderwijs eene dienst te bewijzen. Mocht ik mij hierin niet bedrogen hebben, dan zou ik den tijd, aan het opteekenen van mijne gedachten besteed, niet verloren achten.

Digitized by Google

INLEIDING.

Even als wij onze zakuurwerken gedachteloos met ons omdragen en duizend malen raadplegen, zonder aan het kunstig raderwerk, dat de wijzers in beweging brengt, te denken, veel min het naauwkeurig te kennen, even zoo bezigen velen ieder oogenblik spraak en schrift ter uitdrukking van hetgeen in hun hoofd en hart omgaat, zonder ooit te hebben nagedacht, over de natuur en de eigenschappen van het middel, dat zij daartoe aanwenden. Hoe velen toch, of liever hoe weinigen worden er gevonden, die zich zelven wel eens hebben afgevraagd: hoe is het mogelijk, dat ik door het uiten van eenige klanken of door het maken van eenige schrifttrekken bij een ander dezelfde voorstellingen, gedachten en gewaarwordingen opwek, welke ik zelf op een gegeven oogenblik heb? Wat en hoe doe ik toch, als ik spreek of schrijf? Hoe kan ik aan een woord, waarmede duizenden en millioenen voorwerpen van dezelfde soort kunnen aangeduid worden, zoodanig eene bepaalde beteekenis geven, dat mijn hoorder of lezer juist aan datgene onder die millioenen voorwerpen denkt, waarop ik zijne aandacht wil gevestigd hebben? Zijn er misschien weinigen, bij wie deze en soortgelijke vragen wel eens zijn opgerezen, even

Digitized by Google

gering is waarschijnlijk ook het aantal derzulken, die ze voldoende weten te beantwoorden. Ongetwijfeld worden er geprezene dichters en redenaars gevonden, die moeite zouden hebben om zich zelven rekenschap te geven van de wijze, waarop zij over de gemoederen hunner lezers en hoorders heerschappij voeren. En toch, is het den beschaafden mensch niet ten volle waardig, dat hij het edelste vermogen, hem door zijnen Schepper geschonken, zoo naauwkeurig mogelijk kent en er met vol en helder bewustzijn gebruik van maakt? Laat ik liever vragen: is het niet eenigzins beschamend, dat hij dit vermogen, het kenmerk van zijnen adeldom en het middel tot zijne ontwikkeling en beschaving, ieder oogenblik aanwendt zonder het te kennen, zonder zelf te weten, wat en hoe hij doet, als hij spreekt of schrijft?

De wetenschap, die het antwoord op de aangevoerde en alle dergelijke vragen geeft, heet de Algemeene of Philosophische Grammatica. Zij houdt zich bezig met het onderzoek naar de natuur en de eigenschappen van spraak en schrift in het algemeen, naar den aard en de beteekenis der onderscheidene soorten van woorden, naar het gebruik en de onderlinge betrekking der woorden in de rede; kortom zij geeft een inzicht in de wijze, waarop wij door spreken en schrijven bij anderen gedachten te weeg brengen, onze kennis mededeelen en ons gemoed uitstorten. Te dien einde beschouwt zij ook de voorstellingen en gedachten, merkt de verscheidenheden daarin op, en verdeelt ze in klassen. Hare resultaten maken een deel uit van iedere bijzondere spraakleer, namelijk het hoogere, wijsgerige gedeelte, dat in de grammatica eener bijzondere taal slechts ter loops behandeld, of liever als bekend ondersteld wordt. Haar streven is onder andere die hoogere en algemeene begrippen tot de grootst mogelijke zuiverheid en klaarheid te brengen, en alzoo licht te verspreiden over de grammatica's van alle talen. Maar zij werpt ook een diepen blik in het menschelijk denkvermo-

Digitized by Google

gen, bespiedt zijne gangen, ontleedt de begrippen en gedachten, en doet de fijnste schakeringen daarin opmerken. Zij reikt dus met de eene hand aan de Grammatica en met de andere aan de Logica en de Psychologie, en verbindt deze wetenschappen onderling. Ieder taalkundige heeft, wetens of onwetens, bij haar ter schole gegaan; hij kan hare voorlichting niet ontberen. Hoe hooger hij hare lessen op prijs gesteld heeft, des te duidelijker en bepaalder zal zijne kennis zijn. — Wat mag dan de reden wezen, dat deze zoo belangrijke wetenschap, wier beoefening voor de ontwikkeling van het verstand en de opscherping van het oordeel zeer veel bijdraagt, en die voor den onderwijzer volstrekt onmisbaar is, te onzent althans, op eenen betrekkelijk lagen trap staat, en weinig eigentlijk gezegde beoefenaars telt? Ongetwijfeld is de hoofdoorzaak van het verzuim in de wetenschap zelve gelegen, aan wier beoefening eigenaardige moeilijkheden verbonden zijn. Een groot deel toch der voorwerpen van hare beschouwing zijn geene zinnelijke dingen, die men zien of tasten kan; integendeel, zij zijn in den hoogsten graad afgetrokken. Daarom staan haar geene afbeeldingen ten dienste; daarom kan zij met geene mathematische figuren of algebraïsche formules het voorstellingsvermogen van haren beoefenaar te hulp komen. Geene primitieve begrippen, maar begrippen van begrippen, abstractiën van abstractiën, zie daar de stof, die zij te bewerken, de voorwerpen, die zij te beschouwen heeft; voorwerpen zoo fijn en teder, dat alleen eene zeer geoefende hand ze kan vasthouden zonder ze te verminken of te laten glippen. Zulke begrippen verkrijgen in ons niet op eens de vereischte klaarheid en zuiverheid, en alleen door herhaalde oefening worden wij er gemeenzaam mede. Menigvuldige malen moeten wij ze ons hebben voorgesteld, ze van alle zijden en uit alle oogpunten hebben beschouwd, eer wij ze ons zonder pijnlijke inspanning, zonder inmenging van bijbegrippen gemakkelijk, helder en duidelijk voor den geest kunnen roepen.

Digitized by Google

Geen wonder, dat eene zoodanige wetenschap, wier beoefening zoo groote inspanning vereischt, weinige ernstige beoefenaars telt, en zich nog niet beroemen kan het toppunt van volmaaktheid bereikt te hebben.

En welke is de gemakkelijkste weg, dien de beoefenaars der Algemeene Grammatica kunnen inslaan? Geen andere dan die, welken hare opbouwers hebben bewandeld. Voorgelicht door de kennis, welke dezen hebben opgedaan, door hen geleid en bestuurd, moet men eerst korte en eenvoudige zinnen, later meer zamengestelde perioden en aaneenschakelingen van zinnen tot de voorwerpen zijner beschouwing maken. Men moet de zinnen in hunne deelen en onderdeelen oplossen, den verschillenden aard en de beteekenis dezer bestanddeelen en der zinnen leeren opmerken, en zich zelven afvragen, met welk doel ieder woord, ieder zindeel, iedere zin aangewend is; kortom men heeft zich te oefenen in de zins- en redeontleding. Hebben de afgetrokkenste begrippen der Philosophische Grammatica door deze oefeningen de vereischte helderheid bekomen, dan is de grootste moeilijkheid overwonnen, dan kan het systematisch ordenen der aldus verkregene begrippen geene groote zwarigheden meer opleveren. De Logische Analyse is derhalve het geschikte middel ter bereiking van het beoogde doel, de kennis der Algemeene Grammatica. Doch al strekken zich onze wenschen zoo ver niet uit, ook dan nog is de redeontleding eene hoogst nuttige oefening. In de kennis eener bijzondere taal zal men zonder haar moeilijk groote vorderingen kunnen maken. Geen grammatische regel is denkbaar, die niet gegrond is op een of meer begrippen, tot het gebied der Algemeene Grammatica behoorende, die niet het bezit dezer begrippen bij den leerling onderstelt. Hoe zal deze den regel verstaan en toepassen, indien hij zich die begrippen niet gemakkelijk en duidelijk kan voorstellen? Men werpe mij niet tegen, dat men voorheen de Logische Analyse zelfs niet bij name kende

Digitized by Google

en evenwel de grammatica leerde begrijpen. Deze tegenwerping toch is maar half gegrond; immers men maakte zonder einde zoogenaamde *partes* en *constructie*. Het eerste geschiedde wel is waar met het hoofddoel om de veranderingen der woorden te leeren kennen, doch noodwendig ging er altijd eenig, hoewel gebrekkig, logisch analyseren mede gepaard. Maar vooral bij het *construeren* was men wel gedwongen de logische functiën der woorden op te merken, en men vormde zich zoo doende, bijna zijns ondanks, de noodzakelijkste begrippen. Doch al werd hierdoor in de dringendste behoefte voorzien, wie zal aan opzettelijke oefeningen niet de voorkeur geven? Wij zullen dan ook geene woorden meer verspillen om taal- en verstandsoefeningen aan te prijzen, van wier nut alle opvoedkundigen overtuigd zijn, en die door de Hooge Regering, blijkens artikk. 44—46 van de Wet op het Lager Onderwijs, als een hoofdbestanddeel van het taalonderwijs worden beschouwd.

Hecht men zulk eene waarde aan de zinsontleding, dan verdienen de leer- en handboeken, daarbij te gebruiken, in groote mate de belangstelling van alle taal- en opvoedkundigen, en moet het inderdaad bevreemden, dat onze schoolliteratuur ten opzichte van dit vak arm moet genoemd worden. Aan schrijver dezes althans waren slechts drie werkjes, die van de heeren ANSLIJN, BRUGSMA en VAN SCHREVEN bekend, toen voor ongeveer vijf jaren het geschrift van den Delftschen hoogleeraar T. ROORDA, getiteld: *Over de deelen der rede en de redeontleding, of logische analyse der taal enz.*, in het licht verscheen. Was het wonder, dat het werk van eenen man, die om zijne kennis van de Oostersche talen beroemd is, en aan wien het onderwijs in de Philosphie aan eene onzer inrichtingen van hooger onderwijs was toevertrouwd geweest, met de meeste belangstelling ontvangen werd, te meer daar het, in vergelijking van de onvolledigheid van het bestaande, bij ons moest beschouwd worden als de eerste proeve van eene wetenschappelijke be-

Digitized by Google

handeling der Analyse? Het zou dan ook hoogst onbillijk geweest zijn, indien men had willen eischen, dat de wetenschap reeds in deze proeve tot volkomenheid gebracht ware. Doch het bevreemdt ons, dat bij den herdruk, in 1855 verschenen, niet meer pogingen zijn aangewend om de gebreken en leemten te verbeteren, die een driejarig gebruik van het boek moet hebben doen opmerken, en die gedeeltelijk in eene recensie door den Hoogleeraar DE GREUVE, in het 4de deel van Dr. DE JAGERS *Archief*, zijn aangewezen.

Nu de Analyse een bij de wet voorgeschreven bestanddeel van het volksonderwijs is geworden, meenen wij de bedenkingen, die onder het lezen van het eenige bruikbare geschrift over dit vak bij ons opgerezen zijn, niet langer voor ons zelven te mogen houden. Wellicht ontvangt het een en ander, onder het vele, dat zelfs den geoefenden lezer in Prof. ROORDA's werk duister toeschijnen moet, door onze beschouwingen eenige opheldering, en misschien worden anderen door ons voorbeeld opgewekt om ook hunne denkbeelden aangaande de redeontleding door den druk gemeen te maken.

Daar geene vitlust of bedilzucht ons de pen doet opvatten, zullen wij, hoewel het gansche werk doorloopende, alleen bij de voornaamste punten stilstaan, en niet juist alles opsommen, wat ons voorkomt duidelijker of juister gezegd te kunnen worden.

In de eerste plaats hebben wij te onderzoeken, wat het logisch analyseren is, met welk doel het geschiedt, wat het ons leert en kan leeren, en ook wat het ons niet leeren kan. Eerst dan, wanneer men dit wel heeft ingezien, zal die oefening recht nuttig en vruchtbaar kunnen zijn, en zal men zich hoeden voor het koesteren van overdrevene verwachtingen, en van het analyseren niet meer eischen dan het geven kan.

Om in te zien, wat de Logische Analyse is, hebben wij slechts na te gaan, wat wij bij het analyseren eigentlijk doen.

Digitized by Google

Wij nemen eenen volzin, en vragen ons zelven af, of hij slechts éénen enkelen zin, ééne enkele gedachte bevat, dan of hij uit meer zinnen bestaat, en dus meer dan ééne gedachte tot een zamenhangend geheel verbindt. In het laatste geval zoeken wij naar de hoofdgedachte, dus naar den hoofdzin, en gaan na, in welke betrekking de overige zinnen, de bijzinnen, tot dien hoofdzin staan, ten einde te bepalen, tot welke soort de bijzinnen behooren. Kennen wij de waarde en de onderlinge betrekking der zinnen, dan nemen wij iederen zin op zich zelven, verdeelen hem in zijne twee hoofddeelen, het onderwerp en het gezegde, zoeken in ieder deel het hoofdwoord, dat door de overige woorden bepaald wordt, en vragen ons zelven, welke voorstelling wij aan ieder dezer woorden verbinden, om duidelijk in te zien, welk aandeel elke bepaling heeft in de uitdrukking van het onderwerp en gezegde. Ook de wijze, waarop het gezegde met het onderwerp is verbonden, en de betrekking van den geheelen zin tot den spreker maken voorwerpen van onze aandacht uit, dewijl die verbinding en betrekking de soort van den zin bepalen. Wanneer wij eene gansche rede ontleden willen, dan hebben wij iederen volzin op de omschrevene wijze te behandelen en bovendien het verband tusschen iederen volzin en den voorgaanden en volgenden te zoeken.

Het analyseren is dus eene *handeling* of *verrichting;* doch om die ten uitvoer te brengen moeten wij met eene zekere mate van kennis zijn toegerust. Zullen wij al die opgenoemde en nog eene menigte andere onderscheidingen kunnen maken, en de kracht en beteekenis van iederen zin en ieder woord bepalen, dan moeten wij weten, wat men door *zin*, *hoofdzin*, *bijzin*, *onderwerp*, *bepaling* enz. enz. verstaat, in welke verschillende vormen die rededeelen zich voordoen, en welke eigenschappen aan iederen vorm verbonden zijn.

En wat hebben wij na afloop der analyse geleerd, welke kennis hebben wij daardoor gewonnen? Indien wij wel geana-

Digitized by Google

lyseerd hebben, dan weten wij, wat de schrijver of spreker gedacht heeft, en welk aandeel iedere zin en ieder woord, door hem gebezigd, aan de uitdrukking der gedachte heeft toegebracht. Oppervlakkig beschouwd is dit niet veel. Menigwerf zijn de gedachten, vervat in de zinnen, die men ontleedt, al die moeite niet waardig; nog minder is er dus aan gelegen te weten, in hoeverre ieder woord aan de uiting der gedachte heeft medegewerkt. Zal dus het analyseren geen ijdel werk zijn, dan moet er wel een hooger doel bestaan, dat men daarmede tracht te bereiken, en dit is ongetwijfeld de kennis van de soorten der voorstellingen en gedachten, en van de kracht en het gebruik der woorden en zinnen in het algemeen. Die kennis is niet gemakkelijk te verkrijgen; zij kost geene geringe inspanning van het denkvermogen. Alleen door herhaalde toepassing worden de bepalingen, waarin die kennis als het ware nedergelegd is, klaar en duidelijk, en het is het verkrijgen van heldere denkbeelden hieromtrent, wat men met het analyseren beoogt. Buitendien kan de kracht of beteekenis van een woord alleen gekend worden, wanneer men het in betrekking met andere, tot eenen zin verbondene, woorden beschouwt.

Uit het aangevoerde volgt, dat het ontleden eene *dubbele* strekking heeft: het bevordert de kennis van het *denkvermogen en zijne werkingen* en die van de *spraak en haar gebruik;* het verlicht de taak der *Zielkunde* zoowel als die der *Taalkunde.* De vraag is: wat moet bij het ontleden op den voorgrond staan, de *Psychologie* of de *Grammatica?* Het antwoord wordt natuurlijk gegeven door het doel, dat men zich met het ontleden voor oogen stelt, en dit kan voor ons niet twijfelachtig wezen. De Taalkennis bevredigt meer dadelijke behoeften, dan de Zielkunde. Voor de Taalkennis is dus in de eerste plaats te zorgen; en zeker geschiedt het analyseren in de scholen alleen met het doel om den leerling met die begrippen en onderscheidingen gemeenzaam te maken, die hij bij het beoefe-

Digitized by Google

nen van zijne moedertaal en van vreemde talen gedurig heeft toe te passen. Wij voor ons plaatsen dus de ontwikkeling van grammatische begrippen, als het noodzakelijkste voor onderwijzers en leerlingen, op den voorgrond, en achten, dat de analyse op de scholen zoodanig moet ingerigt worden, dat de wijze, waarop de gedachten door woorden worden uitgedrukt, tot een helder bewustzijn worde gebracht. Aan de beschouwing der begrippen en gedachten ruimen wij slechts de tweede plaats in; wij maken de laatste beschouwing aan de eerste dienstbaar. Het is de *uitdrukking*, die moet verklaard worden, de *gedachte* alleen voor zoo verre zulks noodig is om de beteekenis der uitdrukking te vatten. Ontmoeten wij strijd tusschen gedachten en gedachtenuiting; zou een zin volgens zijnen *vorm*, onder deze soort, volgens de *gedachte*, die hij bevat, onder eene andere te brengen zijn, dan moet de *vorm* ons meer gelden dan de *gedachte*. Nemen wij al het gezegde te zamen, zoo gelooven wij de Logische Analyse, volgens hare bestemming op de scholen, op de volgende wijze te moeten omschrijven:

De Logische Analyse heeft, gelijk andere vakken van wetenschap, hare *theorie* en hare *practijk*. De *theorie* is de beschouwing van de natuur, de soorten en de onderlinge betrekking der woorden en zinnen; zij leert de kracht of beteekenis, en dus tevens het gebruik, van iedere soort kennen. De *practijk*, de *eigentlijke redeontleding*, is de toepassing dezer theoretische kennis op eene gegevene rede of op een gegeven zin, met het naaste doel om op te merken en bij zich zelven tot helderheid te brengen, welk aandeel iedere zin en ieder woord heeft in de uitdrukking der gedachten, die in de gegevene rede liggen opgesloten. Het verder afgelegene en eigentlijke doel echter van zoodanige toepassingen is de theoretische kennis, die onontbeerlijk is bij het aanleeren van elke taal, tot meerdere volkomenheid te brengen, ons door herhaalde oefeningen met hare bepalingen en onderscheidingen gemeenzaam te maken, ten einde die in ieder

Digitized by Google

voorkomend geval zonder moeite en met juistheid te kunnen toepassen.

Is deze omschrijving der Logische Analyse juist, dan volgt, dat zij niet hetzelfde is als de Algemeene of Philosophische Grammatica. Vooreerst spreekt het van zelf, dat de practische oefeningen in het ontleden niet tot de wetenschap zelve te brengen zijn. Alleen de *theorie* der analyse behoort tot het gebied eener wetenschap, maar zij maakt slechts een gedeelte, hoewel het voornaamste en vruchtbaarste gedeelte, der algemeene Grammatica uit. Het eigentlijke wezen van spraak en schrift; het verband tusschen voorstelling en spraakgeluid, tusschen gedachte en zin, tusschen gesproken en geschreven woord; de invloed van het schrift op de spraak; de natuur en soorten der spraakgeluiden; hunne wederzijdsche werking op elkander; de wijzigingen en verwisselingen, waarvoor zij vatbaar zijn; de wijze, waarop de woorden ontstaan, van elkander worden afgeleid, zamengevoegd en verbogen; de wetten, volgens welke hun vorm en hunne beteekenis in den loop der tijden verandert: dit alles zijn zaken, die wel degelijk voor eene philosophische beschouwing vatbaar zijn, vermits zij uit de natuur van den menschelijken geest en de inrichting der spraakwerktuigen moeten verklaard kunnen worden. De beschouwing van dat alles behoort dus mede tot de Algemeene Grammatica, ofschoon de Logische Analyse er volstrekt niets mede te maken heeft. En, indien er ook al talen zijn, die sommige letterklanken missen, of andere, die de woorden niet zamenstellen of niet verbuigen, zulks verhindert niet, dat er eene algemeene theorie der spraakgeluiden, der afleiding; en der woordverbuiging bestaan kan evenmin als het iets afneemt van het algemeene nut der Logische Analyse, dat sommige talen geene lidwoorden en andere geene eigentlijke bijzinnen hebben. Wij herhalen dus, wat wij boven hebben gezegd: de Logische Analyse is n i e t de Algemeene of Philosophische Grammatica; de theorie van het ontleden maakt er

Digitized by Google

slechts een deel van uit. Wij stemmen dus ook niet in met het gevoelen van den heer ROORDA, voor wien de redeontleding nu eens met de Algemeene Grammatica gelijk staat, dan weder iets geheel anders is. Hooren wij zijne eigene woorden op blz. 5 en 6.

„*Logische* analyse beteekent namelijk niet de ontleding van „*een zin* of van *zinnen*. Men kan het in het Hollandsch ook „wel *zins-ontleding* noemen, maar dan alleen in die beteekenis, „dat men daaronder de ontleding van den in de woorden uit-„gedrukten *zin* der gedachten verstaat." Vatten wij dit wel dan is de Logische Analyse voor den heer ROORDA de ontleding van het pit of de kern, van de quintessence, der gedachten, die in de zinnen zijn opgesloten. Hoewel deze bepaling eenigzins duister en, zooals wij meenen, niet geheel juist is, zoo veel blijkt er toch uit, dat zij de Analyse beschouwt als een deel van of eene voorbereiding tot de Zielkunde, die onder andere ook het denkvermogen en de verschijnselen op zijn gebied te verklaren heeft. Doch lezen wij verder: „De benaming *logische* „*analyse* beteekent, in het Hollandsch vertaald, *rede-ontleding*, „en dit beteekent niet alleen ontleding van *een rede*, zoo als „die uit een aaneenschakeling van zinnen bestaat, maar ook „de ontleding van *de rede*, *of de uitdrukking van den zin der* „*gedachten door middel der spraak in woorden*, en, zooals wij „hier nog kunnen bijvoegen, door *den vorm zoowel als door* „*de verbinding der woorden.* — Uit het gezegde blijkt, dat „men den geheelen omvang der wetenschap het best beteekenen „zal, wanneer men haar de *logische analyse der taal* noemt. „Zij leert *de algemeene gronden der grammatica.* Zij is de eenig „mogelijke *algemeene grammatica.*" Deze definitie beschouwt de Analyse van de andere zijde; hier is het niet „de zin der ge-„dachten," die het onderwerp der redeontleding uitmaakt, maar „de uitdrukking van den zin der gedachten." Bij den eersten opslag moge het schijnen, dat de laatste omschrijving met de eerste in tegenspraak is, nu wij de dubbele strekking der rede-

Digitized by Google

ontleding hebben opgemerkt, zien wij in, dat die tegenstrijdigheid maar in schijn bestaat. Doch wat ons bevreemden mag, is, dat de heer ROORDA verzuimd heeft zijnen lezer op de hoogte te brengen, van waar hij de vereenigbaarheid der beide bepalingen kan waarnemen. Nog meer bevreemdt het ons, den heer ROORDA het woord *rede* zonder noodzaak in eene ongewone beteekenis te zien bezigen. *Rede* beteekent bij ons in de eerste plaats nagenoeg zooveel als denkvermogen of verstand; vervolgens eene reeks van aaneengeschakelde zinnen, een vertoog of eene redevoering; doch voor *spraakvermogen* of *spraak* in het algemeen is het niet in gebruik.

Ook achten wij de benaming *analyse der taal* voor *Algemeene Grammatica* niet zeer gelukkig gekozen. Door *anatomie* verstaat men wel is waar niet alleen de *ontleding*, de dissectie, van het menschelijke of dierlijke ligchaam, maar ook de *kennis* van het ligchaam, door de *anatomie* of *ontleding* verkregen; doch het ligchaam van een mensch of dier is een geheel, hetwelk men ontleden moet om het te leeren kennen. Ook *een zin* of *eene rede* is een dergelijk zamenhangend geheel, hetwelk geanatomiseerd, geanalyseerd, in deelen opgelost kan worden; maar wij bekennen gaarne, dat wij ons geene voorstelling kunnen vormen van de ontleding *eener taal* of *der taal*, die wel als eene *verzameling* van ten gebruike gereed liggende losse woorden, doch niet als een *zamenhangend geheel* kan beschouwd worden. Zou dit niet eene reden zijn, waarom het nog niet gelukt is eene onberispelijke, logische verdeeling te geven van de soorten der woorden, „die van één beginsel uitgaat, en een „inzigt en overzigt van de onderscheidene deelen van één ge„heel geeft, blz. 3?" Wij protesteren dus tegen den titel van het boek: *„Over de deelen der rede en de redeontleding, of logische „analyse der taal.*"

Is de Logische Analyse niet hetzelfde als de Algemeene of Philosophische Grammatica, nog minder is zij één met de Lo-

Digitized by Google

gica, noch kan zij deze bij iemand, wie ook, vervangen. En toch, dit schijnt een der lievelingsdenkbeelden van den heer ROORDA te zijn. „*Als* vak van wetenschap," heet het op blz. XII, „*is de* Logische analyse der taal *de* Logica *voor den* „*taalonderwijzer en voor alle wetenschappelijke beoefenaars* „*van talen. En, wat in deze Logica geleerd wordt van datgeen,* „*wat gewoonlijk het onderwerp der* Logica *uitmaakt, zoo als die* „*bij het hooger onderwijs aan de hoogescholen geleerd wordt;* „*dat kan in deze laatste veilig achterwegen blijven. Want dat* „*is het juist, wat deze laatste, gelijk zij veelal behandeld* „*wordt, zóó dor en droog en vervelend maakt, dat het waarlijk* „*de studenten wel half te vergeven is, als zij den professor* „*spoedig alleen laten.*" Wat uit de Logica kan wegblijven, is niet zoo duidelijk, als misschien wel schijnt; maar dit blijkt duidelijk genoeg, dat de heer ROORDA met de Logica niet veel op heeft. Op blz. XIV lezen wij nog eens: „*maar dit heeft* „*niet kunnen verhinderen, dat zij* [de Logica] *altijd dor en* „*droog en vervelend bevonden is, nog erger dan te voren.*" Wij verzoeken den lezer van deze woorden nota te nemen ; zij kunnen misschien later strekken om eenige zonden tegen de voorschriften der Logica te verklaren. Dat jonge lieden in hun eerste en tweede studiejaar zulk een oordeel uitspreken over eene wetenschap, wier beoefening ongewone inspanning van het denkvermogen vereischt, is niet meer dan natuurlijk en hun wel te vergeven. In hunnen mond luiden die epitheta dan ook beter dan eene huichelachtige verklaring, dat de Logica onderhoudend en vermakelijk is. Maar het oordeel over het meer of minder aangename van de beoefening eener wetenschap is geheel subjectief, treft niet de wetenschap zelve, maar haren beoordeelaar; het is een oordeel, dat hij over zich zelven uitspreekt. Elke aanwending en oefening van onze vermogens is aangenaam, mits zij met onzen aanleg en ontwikkeling strookt, niet te lang duurt, en geene te groote inspanning vereischt. Vooral is zulks

Digitized by Google

het geval, wanneer men eenige vaardigheid verkregen heeft en in de uitvoering niet ongelukkig is. Voor den krachtigen, gespierden man is de gymnastiek, voor den schilder het schilderen, voor den redenaar het spreken, voor den toonkunstenaar het uitvoeren van een muziekstuk eene aangename bezigheid. Evenzoo voor den denker het denken. Het vinden eener waarheid, die met onze vroeger verkregen kennis in een naauw verband staat, haar aanvult of verbetert, ons op een hooger standpunt plaatst en onzen blik verruimt, is een waar genot. Van hoe algemeener toepassing de verworvene kennis is, hoe grooter de moeilijkheden waren, die men overwonnen heeft, des te grooter de zelfvoldoening. En kan er eene wetenschap bedacht worden, die van algemeener toepassing is dan de Logica, welke haren schepter voert over alle mogelijke vakken van menschelijke kennis, wier wetten geen leeraar van eenige wetenschap, hoe ook genaamd, ongestraft heeft overtreden? De beoefening der Logica kost inspanning; wie zijne aandacht niet van de buitenwereld kan aftrekken, geheel in zich zelven keeren, alleen hetgeen in zijnen geest voorvalt, beschouwen, vasthouden, van alle kanten bezien en ontleden, die zal nooit groote vorderingen in de Logica maken. Maar groot is dan ook de voldoening, die men smaakt, wanneer men na vele vergeefsche pogingen eenen stap is vooruitgegaan, de noodwendigheid eener waarheid heeft ingezien, en het schijnbaar onbegrijpelijke begrepen heeft. Men gevoelt dan duidelijk, dat men sterker is geworden. Neen, de Logica is niet dor en onvruchtbaar, niet droog en vervelend voor dengene, die de hooge waarde van haar onderricht inziet, ontwikkeld genoeg is om het te begrijpen en toe te passen, en moed en kracht van ziel genoeg heeft om de wat stroeve leermeesteres onder de oogen te durven zien. Op die hoogte bevindt men zich op jeugdigen leeftijd nog niet. Men moet onderwezen of aan den opbouw eener wetenschap gearbeid, de noodzakelijkheid der Logica bij zich zelven of bij

Digitized by Google

anderen hebben opgemerkt, om haar en hare beoefening te waarderen. Jonge lieden, die het geluk hebben gehad het onderwijs van verstandige, logisch denkende leermeesters te genieten, hebben die behoefte aan hare voorschriften nog niet kunnen gevoelen. Wat zij geleerd hebben, was wel toebereide voedzame kost; zij hebben niet ondervonden, dat men ook de spijzen, voor den geest bestemd, kan opdisschen na eene bereiding, die ze onverteerbaar maakt; dat er afdwalingen van den menschelijken geest kunnen plaats hebben, waardoor de waarheid misvormd en voor opneming in het verstand ongeschikt gemaakt wordt. Tegen zulke afdwalingen waarschuwt en behoedt de Logica. Wij hooren niet gaarne, dat een schilder het schilderen, een muzikant het spelen, een predicant of advocaat het preêken of pleiten een vervelend werk noemt; wij denken dan ondanks ons zelven, dat hun werk broddelwerk is, en dat hun spreken weinig indruk maakt. Even zoo zouden wij niet gaarne vernemen, dat de philosooph, de denker bij uitnemendheid, het denken droog, dor en vervelend noemde; dit zou zijne philosophie, het resultaat van zijn denken, in verdenking brengen. Wat men ongaarne doet, is zelden iets voortreffelijks. Wij weten dan ook niet, met welk doel de heer ROORDA de ongunstige gedachten, die vele jongere en oudere lieden omtrent de Logica koesteren, hier vermeldt zonder een enkel woord tot hare verdediging te zeggen, ja niet zonder den schijn op zich te laden, dat hij hun oordeel onderschrijft. Men beelde zich toch niet in, dat de Logische Analyse zóó veel aangenamer is, dat men ze als eene uitspanning zal kunnen doen beschouwen. Een jong mensch zou zich al zeer moeten vervelen, indien hij voor tijdkorting eene rede ging zitten ontleden. Wat hiervan echter ook zijn moge, dit is zeker, dat de Logische Analyse noch hetzelfde is als de Logica, noch dat zij de plaats der laatste kan vervullen. Wij zijn volkomen overtuigd van het groote nut, dat zij, als voorbereidende oefening, zoowel aan de studie der Psycho-

Digitized by Google

logie en Logica als aan die der Grammatica kan aanbrengen; maar wij zeggen geenszins met den heer ROORDA, op blz. XII, „*Als* vak van wetenschap *is de* Logische Analyse der taal *de* „Logica *voor den taalonderwijzer en voor alle wetenschappe-* „*lijke beoefenaars van talen.*" De beoefenaars en vooral de onderwijzers van talen moeten niet minder juist en regelmatig denken dan de beoefenaars van iedere andere wetenschap, en dit laatste, het *logisch* denken, leert alleen de Logica zelve, niet de Logische Analyse, die zich met allerlei gedachten bezig houdt, ook met dezulke, waarmede de Logica zich niet rechtstreeks bemoeit. Alle denken geschiedt volgens natuurwetten, ook het onregelmatigste en buitensporigste; even als alle, zelfs de monsterachtigste, misgewassen en misgeboorten volgens natuurwetten ontstaan. Die algemeene natuurwetten voor het denken leert de Psychologie kennen, wier taak het is alle verschijnselen van het zieleleven, ook het denkvermogen en zijne voortbrengselen, de aanschouwingen, voorstellingen, begrippen en gedachten te beschouwen en hun ontstaan te verklaren; maar er is een bijzonder denken, het *logische* denken, welks bijzondere wetten zij aan eene afzonderlijke wetenschap, de Logica, ter behandeling overlaat. Het is van het hoogste belang dit logische denken van het gewone, het denken in het algemeen, te onderscheiden, en dan blijkt tevens het groote verschil tusschen de Logica en de Logische Analyse. Al ons weten, al onze kennis heeft tweederlei oorsprong. Een klein gedeelte hebben wij door *waarneming met onze zinnen* verkregen; al het overige is de uitkomst van *denken* over het zinnelijk waargenomene. Dit bijzondere, *logische* denken is derhalve eene bewerking, waaraan onze geest het waargenomene onderwerpt, waardoor hij die waarnemingen tot zijn blijvend eigendom maakt, er nieuwe kennis uit put, en zoo zijn weten vermeerdert. Dit denken geschiedt geheel en al in den vorm van *oordeelen* of *stellingen.* Door *oordeelen* alleen vormen wij ons *begrippen*, brengen wij het wezen, de eigenschappen en onder-

Digitized by Google

linge betrekkingen der dingen tot ons bewustzijn; in één woord al onze kennis ligt in den vorm van *oordeelen* bij ons bewaard. Het is de Logica, die de vereischten der verschillende soorten van *begrippen* en *oordeelen* leert kennen. En zou er dan geene behoefte bestaan aan eene wetenschap, die zich daarmede opzettelijk bezig houdt? Zeker, indien men niet anders dan juist denken kon, indien de zwakheid van den menschelijken geest zich niet ook in het *logische* denken verried, dan zouden wij die leermeesteres kunnen ontberen. Dat zulks echter het geval niet is, behoeft wel geen opzettelijk betoog. Wanneer alle menschen uit het waargenomene richtige gevolgtrekkingen afleidden, dan zouden allen van dezelfde zaak hetzelfde begrip hebben, er eveneens en goed over denken, en het woord *dwaling* zou dan niet bekend zijn. Er bestonden dan niet zoo vele philosophische stelsels; er kon dan slechts een enkel bestaan. De objectieve waarheid toch, de waarheid buiten ons, is slechts één; indien er dus twee verschillende zienswijzen omtrent dezelfde zaak bestaan, dan moet òf ééne van beide, òf moeten beide onjuist wezen. Indien wij gedwaald hebben, dan is het de Logica, die aanwijst, waar de misslag begaan is. Zij leert ons onze feilen in het denken kennen en vermijden, maar zij leert tevens de verkregene kennis op de geschiktste en bevattelijkste wijze voorstellen en mededeelen. Zou de taalleeraar alleen onfeilbaar wezen? zou hem de gave der mededeeling zijn aangeboren?

Maar niet al ons denken strekt ter vermeerdering van onze of anderer kennis. Wij denken ook over onze dagelijksche behoeften en verrichtingen en over ontelbare dingen, die eigentlijk onverschillig zijn, waarbij noch ons verstand noch ons gemoed iets wint. Er is dus ook nog een ander denken dan het eigentlijke logische. De gedachten, die wij daarbij vormen, zijn niet alle *oordeelen*; wij uiten ze ook in *vragen*, *uitroepen*, *wenschen*, *bevelen*. Deze vormen van gedachten maken wel een voorwerp

Digitized by Google

van beschouwing voor de Logische Analyse uit, maar niet voor de Logica. Hoewel de Logische Analyse niet zoo noodzakelijk en belangrijk als de Logica is, zoo is evenwel het veld harer beschouwingen veel uitgestrekter. De Logische Analyse onderzoekt niet, gelijk de Logica, of het gedachte *juist* gedacht, of het oordeel *waar* of *valsch* is, maar zij vraagt naar den vorm, dien de schrijver of spreker aan zijne gedachte geeft, en hoe hij ze in woorden heeft ingekleed. Zij zoekt wel in zijnen geest in te dringen, en uit te vorschen, wat hij heeft gedacht, doch alleen om na te gaan, hoe hij dat uitdrukt; of het waarheid behelst, gaat haar niet aan. Maar zij heeft daarentegen allerlei gedachten te behandelen. Niet alleen *oordeelen* of *stellingen* heeft zij te beoordeelen en onder klassen te brengen, ook *vragen*, *onderstellingen*, *uitroepen*, *wenschen*, *verzoeken*, *toelatingen*, alsmede de wijze, waarop al deze verschillende soorten van gedachten in woorden uitgedrukt zijn. Houdt men dit in het oog, dan ziet men, dat de kunstuitdrukkingen der Logica voor de Logische Analyse niet toereikende zijn, omdat deze veel meer en veel fijnere onderscheidingen te maken heeft; maar men zal ook beseffen, dat er gevallen bestaan, waarin de redeontleding, die op den vorm te letten heeft, anders classificeert, dan de Logica, die het om den zin der stelling te doen is. Een voorbeeld zal dienen om dit op te helderen. De beide volgende volzinnen: *Het is zeer waarschijnlijk, dat de beschuldigde de misdaad gepleegd heeft*, en: *De beschuldigde heeft naar alle waarschijnlijkheid de misdaad gepleegd*, hebben denzelfden logischen zin, behooren voor de Logica tot ééne en dezelfde soort van oordeelen; beide zijn voor haar *problematisch*, d. i. zij drukken beide niet meer dan eene *mogelijkheid*, geene *zekerheid* uit. Doch de Logische Analyse merkt in den eersten volzin twee onderscheidene zinnen op, vooreerst den hoofdzin: *Het is waarschijnlijk*, die voor haar *assertorisch*, *verzekerend* is, dewijl hij stellig verzekert, dat iets waarschijnlijk *is*, en vervolgens den bijzin:

Digitized by Google

dat de beschuldigde de misdaad gepleegd heeft, die voor haar *problematisch* is, omdat de hoofdzin uitdrukkelijk te kennen geeft, dat de bijzin slechts eene *waarschijnlijkheid* bevat. Daar nu de Logische Analyse, zoo als wij later hopen te bewijzen, den zamengestelden volzin naar den hoofdzin te beoordeelen heeft, zoo is de geheele eerste volzin voor de Logische Analyse *assertorisch*. De tweede volzin, ofschoon logisch van denzelfden aard, heet ook in de Analyse *problematisch*.

Er bestaat nog eene dwaling, waartegen wij ten ernstigste moeten waarschuwen. Ofschoon de wetten der Logica voor de Wetenschap der Talen even verbindend zijn als voor elke andere wetenschap; ofschoon de bepalingen en soortverdeelingen, de regels en de gansche inrichting der Grammatica aan hare voorschriften moeten onderworpen worden, zoo wachte men zich wel van de Grammatica geheel op de leest der Logica te schoeijen en zoo doende te verwringen. Tot dezen misslag vervalt men onvermijdelijk, wanneer men de beide wetenschappen niet behoorlijk onderscheidt, ze tracht te vereenzelvigen, en de laatste in de eerste wil terugvinden. De Logica leert, hoe men logisch denkt, d. i. hoe men te werk moet gaan, wanneer men zich juiste begrippen vormen en zijne kennis bevattelijk mededeelen wil; de Grammatica en ook de Logische Analyse daarentegen leeren, hoe men werkelijk denkt en zijne gedachte uitdrukt, en het is er verre van daan, dat zulks in allen deele overeenkomstig met de voorschriften der Logica zou geschieden. De Taal, zonder welke men niet geregeld denken kan, en zonder welke het denkvermogen zich niet kan ontwikkelen, bestond lang vóór de Logica of Denkleer, wier wetten de uitkomsten van het denken over het denken, en dus het werk van een zeer ontwikkeld denkvermogen zijn. Die wetten hebben derhalve op de vorming der talen geenen invloed kunnen oefenen. De Taal drukt zich dan ook niet zelden uit in vormen, die met de voorschriften der Logica in strijd zijn. Zoo

Digitized by Google

verzwijgt zij b. v. dikwijls begrippen en geheele gedachten, die bij eene streng logische gedachtevorming en -uiting wel degelijk gedacht en uitgedrukt moeten worden; terwijl zij een ander maal één en hetzelfde begrip tweemaal vertegenwoordigt. Het kan dus niet missen, of hij, die de Taal als de uitdrukking van het geregelde logische denken beschouwt, moet haar ieder oogenblik miskennen en zich menigwerf verkeerde denkbeelden vormen. Later zullen wij overvloedig gelegenheid hebben om dit op te merken, hier meenen wij te kunnen volstaan met ons te beroepen op de geschriften van twee beroemde Duitsche taalgeleerden, K. W. L. HEYSE en Dr. H. STEINTHAL, die tegen de bedoelde verkeerde taalbeschouwing ten sterkste ijveren. De laatstgenoemde schrijver heeft het groote verschil tusschen de Grammatica en de Logica in bijzonderheden aangetoond in zijn jongste werk, getiteld: *Grammatik Logik und Psychologie ihre Prinzipien und ihr Verhältniss zu einander*, werwaarts wij den lezer verwijzen. Wij kunnen echter niet nalaten eenige merkwaardige woorden uit HEYSES *System der Sprachwissenschaft* hier vertaald mede te deelen. Zij worden gevonden op blz. 12 van genoemd werk.

„Dit is juist de hoofddwaling van de zoogenoemde philo-„sophische behandeling der Taal op het abstract verstandelijke „standpunt, dat zij het wezen der Taal wil vinden buiten de „Taal zelve, op het gebied van het zuivere [logische] denken. „De Taal is niet het kleurlooze licht der zuivere gedachte in haren „abstract logischen vorm; maar zij toont dit licht door de mid-„delstof van de veelvuldig verscheidene aanschouwings- en voor-„stellingswijzen der volken gebroken in menigvuldige kleuren „en kleurschakeringen. De Taalwetenschap heeft met het zuivere „licht der gedachten niets te maken; maar wel met de oneindig afwisselende kleurspelingen, waarin het zich in iedere „taal op eene eigenaardige wijze vertoont. De zoogenoemde „Philosophische Grammatica, die de Taal binnen het gebied van

Digitized by Google

„het zuivere [logische] denken wil beperken, keert aan het „voorwerp harer beschouwing den rug toe, en tracht het te „vinden en te leeren kennen, waar het in het geheel niet te „vinden is."

Nu wij weten, wat de Logische Analyse is, wat zij voor ons moet zijn, en waarin zij van andere verwante wetenschappen, van de Algemeene of Philosophische Grammatica, van de Psychologie en de Logica verschilt, kunnen wij tot de behandeling van hare deelen en onderdeelen overgaan. Het is ons voorgekomen, dat wij daarbij het werk van den heer ROORDA zooveel mogelijk op den voet moesten volgen om den lezer van het zijne de lezing van het onze gemakkelijker te maken.

Digitized by Google

EERSTE HOOFDSTUK.

OVER DEN ZIN IN HET ALGEMEEN EN ZIJNE SOORTEN.

De heer ROORDA vangt de Inleiding tot zijn werk aan met te handelen over de verschillende soorten, waarin de woorden, die onzen taalschat uitmaken, gewoonlijk verdeeld worden; keurt te recht de benamingen *partes orationis*, *parties du discours*, *taal-* of *rededeelen* af; en toont in het bijzonder de onjuistheid van de uitdrukking *kleinere rededeelen* aan. De wijze echter, waarop hij over de verdeeling zelve spreekt, de geringschatting, die er in doorstraalt, moet, vreezen wij, op den lezer, die nog niet zelfstandig oordeelen kan, eenen verkeerden indruk maken. „Zij (de verdeeling in substantieven, adjectie-„ven, pronomina enz.) is goed voor het gebruik", heet het op blz. 3, „en het kan zelfs zijn nut hebben nog andere bij-„zondere soorten van woorden met dergelijke benamingen tot „onderscheiding te bestempelen —: maar eene goede ordentlijke „verdeeling, die van één beginsel uitgaat, en een duidelijk in-„zigt en overzigt van de onderscheidene deelen van één ge-„heel geeft, is het niet; en daarom kan zij zelfs aanleiding „geven tot onjuiste voorstellingen of begrippen." Zullen deze

Digitized by Google

woorden niet al licht de strekking hebben om den taalonderwijzer voor die verdeeling ongunstig te stemmen , met het gevolg, dat hij ze zijne aandacht naauwelijks waardig keurt, en bij het onderwijs, òf in het geheel geene melding van haar maakt, als gevaarlijk voor jeugdige verstanden, òf ze ten minste niet behandelt met de zorg en belangstelling, die zij inderdaad verdient. Wij erkennen gaarne, dat die verdeeling, zoo als zij nu pleegt te geschieden, niet geheel logisch en voor veel verbeteringen vatbaar is, en geven toe, dat zij tot onjuiste voorstellingen aanleiding kan geven; maar zij is en blijft evenwel van het hoogste belang, omdat zij bij de taalbeoefening volstrekt onmisbaar is. Waartoe toch dient de soortverdeeling in eene wetenschap? Immers om de natuur der dingen, die het voorwerp der wetenschap uitmaken, des te gemakkelijker te leeren kennen. In plaats van elk ding, een voor een, afzonderlijk te beschouwen, van ieder in het bijzonder den aard en de eigenschappen te beschrijven — wat veelal geheel ondoenlijk zijn zou — brengt zij alle voorwerpen, die dezelfde natuur hebben, onder één gezichtspunt, en geeft op, wat ze kenmerkt, en welke hoedanigheden ze alle bezitten. De Grammatica b. v. in stede van ieder substantief in het bijzonder te behandelen, ieders gebruik in de rede, de vormveranderingen, waarvoor het vatbaar is, en andere eigenschappen te vermelden, doet zulks in eens voor al de duizenden woorden, die substantieven heeten. Zij handelt dus doende op eenmaal af, wat zij zonder soortverdeeling duizend en duizend malen zou moeten herhalen. Alleen door deze handelwijze wordt zij, en iedere andere wetenschap, mogelijk. Eene goede soortverdeeling is dus volstrekt onmisbaar en eene zaak van het uiterste gewicht.

Wij beweren volstrekt niet, dat de heer ROORDA de zaak anders inziet; het kan zeer goed zijn, dat hij alleen om het gebrekkige, dat de bestaande verdeeling aankleeft, zich ongunstig over haar uitlaat, en ze schijnt te veroordeelen. Wij zou-

Digitized by Google

den daarom de aangehaalde woorden met stilzwijgen zijn voorbij gegaan, indien er niet straks nog iets volgde, dat nieuwe reden tot ongerustheid geeft. De onderwijzer namelijk heeft geleerd, dat er tweederlei analyse is, eene *logische* en eene *grammaticale*, en nu wordt op blz. 5 eene geheel ongewone definitie van de Grammaticale Ontleding gegeven, die het classificeren der woorden schijnt buiten te sluiten. „De grondbestanddeelen „der rede, de woorden, zijn echter ook weêr vatbaar voor ont„leding; indien het namelijk geen *grondwoorden*, maar *zamen„gestelde*, *afgeleide* of *verbogene* woorden zijn; en dan be„staat de ontleding in de onderscheidene aanwijzing, hoe een „woord zamengesteld, afgeleid of verbogen is, en dus in de „analyse van den *grammatischen vorm* der woorden. Dit noemt „men dan *grammatische* of *grammaticale analyse* in tegenstel„ling van de *logische analyse*, of in goed Hollandsch *woord„ontleding* in onderscheiding van *redeontleding*." Hier wordt dus iets anders beschreven, dan hetgeen men gewoonlijk door *grammaticale analyse* of *partes maken* verstaat; òf, zoo dit werkelijk daaronder begrepen wordt, dan mag de beschrijving gebrekkig heeten, dewijl het voornaamste en nuttigste, het brengen van ieder woord onder zijne soort en ondersoorten, niet vermeld wordt. En toch, wie zal de noodzakelijkheid van deze oefeningen durven ontkennen? Immers, wat beteekent het, indien men, op de gewone wijze analyserende, b. v. achter het woord *schepsel*, het volgende schrijft: 1ste naamv. van het sterke, onzijdige, gemeene zelfst. naamw. *schepsel*? Beteekent dit niet met korte woorden: Ik erken in het woord *schepsel* een woord, dat het *begrip* van eene *zelfstandigheid* vertegenwoordigt en dus al de eigenschappen heeft, aan zoodanige woorden eigen; het behoort tot die ondersoort van substantieven, die men *onzijdige* noemt, en waaraan die en die hoedanigheden verbonden zijn; het wordt, *sterk* zijnde, dus en dus verbogen, het heeft dezen vorm, omdat het, als onderwerp van

Digitized by Google

den zin, in den *eersten naamval* staat, en, slechts één voorwerp aanduidende, *enkelvoudig* is? Het moge waar zijn, dat men zich al die bijzonderheden niet altijd even klaar voor den geest brengt, maar men is toch gedwongen geweest even te denken aan die menigte begrippen, waarmede men nooit recht gemeenzaam wordt, indien men ze zich niet dikwijls voorstelt. En wat geeft de heer ROORDA voor zoodanige oefeningen in de plaats? Vooreerst de Logische Analyse, die niet den vorm en de eigenschappen der woorden, maar hunne beteekenis en hun gebruik in de rede beschouwt; en in de tweede plaats de ontleding der woorden, elk op zich zelf, te weten, alleen „wan-„neer deze geen *grondwoorden*, maar *zamengestelde*, *afgeleide* „of *verbogene* woorden zijn; en dan bestaat de ontleding in de „onderscheidene aanwijzing, hoe een woord zamengesteld, afge-„leid of verbogen is, en dus in de analyse van den *grammati-„schen* vorm der woorden." Zoodanig eene ontleding is bij het onderwijs volstrekt onmogelijk. Wie durft beweren den vorm van alle woorden te kennen, en altijd op goede gronden te kunnen beslissen, of een woord een grondwoord, dan wel afgeleid of zamengesteld is? Indien het spreekwoord: schijn bedriegt, ergens geldig is, dan geldt het in de Etymologie of de Leer der Woordvorming. Ik beroep mij op de woorden *arbeid*, *armoede*, *dorpel*, *ambt*, *mes* en honderd andere. Zulk analyseren onderstelt in den onderwijzer eene kennis, waarop de grootste taalkundige zich niet zal beroemen; en al ware zulk ontleden op zich zelf al mogelijk, het nut zou niet halen bij de tot hiertoe gebuikelijke wijze van handelen. Wij hebben ons daarom verplicht geacht in naam van het Taalonderwijs het groote belang van de soortverdeeling der woorden en van de gewone Grammatische Analyse aan te toonen.

Vervolgens geeft de heer ROORDA, bl. 4, eene duidelijke verklaring van hetgeen men door *ontleding* of *analyse* in het algemeen te verstaan heeft, waaruit die van *logische analyse*

Digitized by Google

gemakkelijk is af te leiden. Vervolgens vergelijkt hij het *denken* en *spreken* met elkander: „het *denken* is innerlijk of bij „zich zelf spreken, het spreken is luide of hardop denken." Hetzelfde zegt HEYSE, blz. 40: „Das Sprechen ist das laut ge„wordene, in die Erscheinung tretende Denken, das Denken ein „innerliches Sprechen." Ofschoon deze vergelijking, vroeger ook door BECKER en andere taalkundigen gemaakt, zeker wel geene definitie mag heeten, en ook op verre na niet juist is, zoo plaatst zij toch den gewonen lezer of den leerling onzes inziens op een standpunt, van waar hij het *spreken* en *denken* bij de redeontleding veilig beschouwen kan, zonder gevaar te loopen van zich veel verkeerde voorstellingen te maken. Inderdaad, tot op zekere hoogte is denken en spreken één, niet voor den Physioloog, Psycholoog noch Stilist, maar voor den Grammaticus. Het is derhalve bevreemdend, dat de heer ROORDA deze zijne zienswijze nagenoeg in denzelfden adem, waarin hij haar heeft uitgesproken, weder verloochent. Immers volgens blz. 4 is *eene rede*, en volgens blz. 7 en 8 *een volzin* „de uitdrukking van den" *zin* van „iemands gedachten". Deze definitiën toch zijn in strijd met de zoo even vermelde beschouwing van *spreken*. Is spreken luide denken, dan zijn eene rede en een volzin niet slechts uitdrukkingen van *den zin der gedachten*, maar van de *gedachten* zelve; een *volzin* is dan eene *hoorbare gedachte*. In zoo verre de zin eener gedachte in de gedachte zelve opgesloten ligt, er de kern van uitmaakt, in zoo verre zal zeker ook de volzin de uitdrukking van den *zin* der gedachte zijn. Maar indien de gedachte, de aaneenschakeling van voorstellingen, geenen zin, geene beteekenis heeft, zal ook de volzin, de hoorbaar gewordene gedachte, geene *uitdrukking van eenen zin* wezen, geenen *zin*, geene beteekenis hebben. Wij keuren de gegevene bepaling des te sterker af, vooreerst omdat men met recht zeggen kan, dat er zinnen zijn, die den *zin* der gedachte niet *uitdrukken*, welke dien wel te verstaan geven, maar niet *uitdrukkelijk* in woorden vermelden.

Digitized by Google

Zoo zal men moeten toestemmen, dat de zin of beteekenis der vraag: *Wie klopt daar?*, volledig uitgedrukt, is: *Ik, spreker, verlang den naam van den persoon, die daar klopt, te kennen.* In deze gedachte is de vrager zelf en eene handeling van hem, het verlangen om te kennen, wel degelijk betrokken, en toch is er in den zin geen woord, dat van hem noch van zijn verlangen melding maakt. Zegt men: *Indien het weder droog was, deed ik eene wandeling*, dan is „de zin van den zin" zeker niet, dat het weder droog was, en dat ik eene wandeling deed, wat toch staat *uitgedrukt.* De volzin bedoelt *regen* en *te huis blijven*, terwijl de woorden *uitdrukkelijk* van *droog weder* en *wandelen* spreken. Maar voornamelijk veroordeelen wij de bepaling, die de heer ROORDA van *eenen zin* geeft, omdat zij, wel beschouwd, lijnrecht aanstuurt op dezelfde of op eene even gevaarlijke klip, als die, op welke wij boven, bl. 24, hebben gewezen, en waarop de taalbeschouwing van BECKER en anderen heeft schipbreuk geleden. Immers, indien men eenen zin niet aanmerkt als de uitdrukking van eene *gedachte zelve*, maar van *„den zin der gedachten"*, en dezen zin vervolgens verklaart voor een „gevoel van den denkenden geest", ziet men dan niet inderdaad een der voorwerpen zijner beschouwing, namelijk de eigentlijke *gedachte*, voorbij, om te zoeken naar iets anders, dat in of achter die gedachte verborgen ligt? Dit andere, dit gevoel is zelf wederom eene *gedachte*, zelfs volgens den heer ROORDA. „*Zin* der gedachte is dat *gevoel* van den geest, dat „men, als men op iets *zint*, dikwijls wel heeft, maar niet uit„drukken of onder woorden brengen kan. — Maar, als men „zulk een gevoel in woorden kan uitdrukken, en werkelijk uit„drukt, dan noemen wij de uitdrukking daarvan ook *een zin*". Wanneer wij een *gevoel*, van welken aard het ook zijn moge, niet maar door *tusschenwerpsels* van zeer onbepaalde beteekenis uiten, maar het onder *woorden* weten te brengen, dat is, wanneer wij spraakgeluiden, waaraan bepaalde duidelijke voorstel-

Digitized by Google

lingen verbonden zijn, hebben gevonden, die uitdrukken, wat in ons omgaat, dan hebben wij ons eene meer of min volledige en juiste *gedachte* gevormd.

De *„zin der gedachten"* is dus zelf eene *gedachte*, en de definitie van den heer ROORDA komt derhalve hierop neder: *Een zin is de uitdrukking van de gedachte der gedachten*, of *van de gedachte, die in de gedachten ligt opgesloten.* Waarin het onderscheid tusschen *de gedachte der gedachten* en *de gedachten* eigentlijk bestaat, en wat *gedachten* zijn in onderscheiding van het *„gevoel* van den *denkenden geest"*, hetwelk onder *woorden* gebracht en dus tot den vorm eener *gedachte* herleid, *„een zin"* heet, weten wij niet, omdat de heer ROORDA niet goed gevonden heeft zulks nader te verklaren. Wij zullen geene pogingen aanwenden om den sluijer op te lichten, die het geheim bedekt; maar wij vragen, of hij, die niet aan den klank der woorden blijft hangen, maar er heldere begrippen aan tracht te verbinden, niet geneigd zal zijn om, de niet zeer heldere opheldering van den schrijver daarlatende, door den *„zin der gedachten"* de gedachte in haren streng *logischen vorm* in tegenoverstelling van den werkelijk *uitgedrukten* vorm te verstaan, en daarmede den waren aard van *den zin* in het bijzonder en van *de Taal* in het algemeen te miskennen. Dat schrijver zelf dit somtijds doet, zal het vervolg leeren. — In het voorbijgaan geeft de heer ROORDA nog eene verklaring van hetgeen men door *het verstaan van een woord* of *uitdrukking* te verstaan heeft. „Den zin van een woord of uitdrukking *verstaan* wil ook niets anders zeggen, dan de *beteekenis* er van *„voelen.* Zoo zegt men ook bij voorbeeld: *Ja, ik voel wel, „wat gij meent* (of *bedoelt*, of *zeggen wilt*)." Wij hadden tot nog toe gemeend, dat men deze uitdrukkingen juist bezigde, wanneer men iemands woorden niet recht *verstaan* had, maar ze eerst begon te begrijpen, hetzij dat hij zich onduidelijk uitdrukte, hetzij dat hij nog niet had uitgesproken. Wan-

Digitized by Google

neer iemand zijne gedachten duidelijk uiteenzet, zeggen wij nooit: *Ik voel, wat gij zeggen wilt*, hetwelk altijd te kennen geeft, dat de spreker iets zoekt te verbergen, of dat hij zich slechts gebrekkig weet te uiten. Het verstaan van eene uitdrukking bestaat niet in een duister *gevoel*, maar daarin, dat men aan die uitdrukking dezelfde voorstellingen verbindt, die den spreker of schrijver bij het bezigen der uitdrukking voor den geest stonden. De beste definitie van eenen zin is, onzes inziens door Dr. H. STEINTHAL gegeven, in zijn geschrift *Grammatik Logik und Psychologie*, *blz.* 337. Daar zegt hij: „*der Satz ist* „*nur eine besondere Anschauungsweise des Urtheils* (de stel- „ling is slechts eene bijzondere wijze van een oordeel te be- „schouwen)". Past men dit op alle soorten van gedachten toe, zoo zal de bepaling van *eenen zin* nagenoeg hierop neêrkomen: Een zin is de uitdrukking van eene gedachte, op eene bijzondere wijze beschouwd — of: van eene bijzondere opvatting eener gedachte. Het betoog van de juistheid dezer bepaling kan hier niet geleverd worden; wij willen dit liever voor eene andere gelegenheid besparen. Het zij hier genoeg den lezer te doen opmerken, dat men doorgaans meer denkt, dan men zegt, en dat men dezelfde grondgedachte veelal ook door andere woorden en onder eenen anderen vorm zou kunnen uitdrukken. De zoo even behandelde zinnen zijn er voorbeelden van. Maar kan men ter uitdrukking eener gedachte m e e r en a n d e r e woorden bezigen, dan moeten de gebezigde woorden — d. i. de zin — slechts eene gedeeltelijke en bijzondere opvatting der gedachte uitdrukken. Hieruit volgt echter volstrekt niet, dat het onverschillig is, hoe men eene gedachte opvat, van welke zijde men haar te beschouwen geeft, d. i. in welke woorden en in welken vorm men ze giet; dit wordt door de omstandigheden en door onze bedoeling bepaald. Later, b. v. bij het behandelen van den conditionalis, zullen wij genoeg in de gelegenheid komen om dit op te merken. Een goeden stijl hebben is eigentlijk

Digitized by Google

niets anders dan die zijde van eene gedachte te weten te kiezen en in het licht te stellen, welke op het oogenblik, waarin men spreekt, de belangrijkste is.

Op blz. 8 geeft de heer ROORDA op, wat in het eerste Hoofddeel van zijn werk zal geleerd worden. Waarin dit bestaan moet, is reeds uit de definitiën van *eene rede* en van *ontleding in het algemeen*, te vinden op blz. 4, gemakkelijk op te maken. „Een volledige *analyse* of volkomene *ontleding* bestaat „in de ontbinding, oplossing, scheiding of onderscheiding, dat „is in de *onderscheidene aanwijzing* van de *deelen*, waaruit „één geheel zamengesteld is; en, indien deze deelen ook weêr „uit deelen bestaan of zamengesteld zijn, dan evenzoo verder „in de onderscheidene aanwijzing van de *onderdeelen* van die „*hoofddeelen*, tot dat men komt aan de *grondbestanddeelen* of „*elementen*. En zoo die deelen, hoofddeelen, onderdeelen of „grondbestanddeelen verschillend van aard zijn, dan behoort „tot de analyse ook de *onderscheidene aanwijzing* van de ver„schillende *soorten* dier deelen." Daar nu eene rede de uitdrukking is van iemands gedachten, of eigentlijk van eene bijzondere opvatting zijner gedachten in eene aaneenschakeling van zamenhangende of onderling verbondene zinnen, zoo bestaat natuurlijk het eerste werk bij de ontleding van eene rede in de aanwijzing van de verschillende zinnen, waaruit zij bestaat, met opgave van den aard van iederen zin, dat is van de soort, waartoe hij behoort. Het eerste hoofdstuk van een leerboek over de redeontleding zal dus de verschillende *soorten* der *zinnen* moeten leeren kennen, en de eerste vraag, die wij te beantwoorden hebben, is: wat is het kenmerk, of wat zijn de kenmerken, waarop de soortverdeeling der zinnen kan of moet berusten? in de taal der Logica: wat is het fundamentum divisionis?

Het spreekt wel van zelf, dat de soortverdeeling niet kan afhankelijk gesteld worden van de personen of voorwerpen, aan

Digitized by Google

welke gedacht, of over welke gesproken wordt, zoo min als van de werkingen, toestanden of hoedanigheden, die men er aan toeschrijft; met andere woorden, zij zal niet kunnen berusten op den inhoud of de beteekenis der onderwerpen en gezegden; dan toch zou het aantal soorten oneindig worden. Men gevoelt dat, indien de soortverdeeling van nut zal wezen, de natuur en vorm van den zin, in zijn geheel genomen, daardoor moeten in het licht gesteld worden. Zoo zal men b. v. de zinnen: *De zon schijnt*, en *De Hemel verhoede het*, niet daarom tot twee verschillende soorten brengen, om dat in den eersten van de zon en van schijnen, en in den tweeden van den Hemel en van verhoeden gesproken wordt, maar omdat de betrekking dier zinnen tot den spreker en het verband tusschen de onderwerpen en de gezegden verschillend zijn. De eerste zin drukt een *oordeel*, de tweede eenen *wensch* van den spreker uit; in den eersten wordt het schijnen als eene werkelijk plaatshebbende werking van het onderwerp zon voorgesteld, in den tweeden wordt het verhoeden als mogelijk ondersteld en gewenscht. Zoo zal men ook gereedelijk erkennen, dat de volgende zinnen: *Het kind slaapt. Slaapt het kind? Terwijl het kind slaapt. Slaap, kindje, slaap. Het kind slape. Het kind zou slapen*, alle tot verschillende soorten zijn te brengen, niettegenstaande de subjecten en predicaten overal dezelfde begrippen, *kind* en *slapen*, zijn. Eveneens, dat: *Het kind slaapt*, en: *De grijzaard waakt*, tot dezelfde soort behooren, in weerwil van het groote verschil in den inhoud van de onderwerpen en gezegden.

De soortverdeelingen moeten haren grondslag hebben òf in de betrekking van de zinnen tot den spreker, òf in de betrekking tusschen het onderwerp en het gezegde. Sommige zinnen drukken eene kennis, een oordeel of eene onderstelling van den spreker uit; andere zijn uitingen van zijn gevoel, of van zijn begeeren en wenschen. In sommige wordt het

Digitized by Google

predicaat onvoorwaardelijk aan het subject toegekend, in andere slechts onder zeker beding. Nu eens wordt de mogelijkheid, dan eens de noodzakelijkheid van het verband tusschen het onderwerp en het gezegde te kennen gegeven, in andere gevallen wordt die zamenhang eenvoudig verzekerd. Al deze verschillende nuances der gedachten leveren even zoo veel verschillende soorten van zinnen op. Leest men den „Inhoud" van het eerste „Hoofddeel" door, dan bevindt men inderdaad, dat Schrijver deze hoofdbetrekkingen, die soms weder voor onderverdeelingen vatbaar zijn, als grondslagen van zijne verdeelingen heeft aangenomen, maar wij meenen in twijfel te moeten trekken, of zulks wel in het rechte licht gesteld is, door al de grondslagen der verdeelingen met den éénen naam van *modaliteit* te bestempelen. Vooreerst toch verkrijgt de leerling daardoor een verkeerd begrip van hetgeen men gewoonlijk door *modaliteit* verstaat, en in de tweede plaats wordt het verkrijgen van een duidelijk inzicht in de onderscheidene, op verschillende fundamenten berustende, soortverdeelingen daardoor noodeloos bemoeilijkt, voor velen misschien onmogelijk gemaakt. Reeds wat Schrijver door *modaliteit* wil verstaan hebben, is niet alleen niet duidelijk, maar zelfs scheef en verkeerd opgegeven. Op blz. 8 leest men: „Een *zin* is *een in woorden uit-* „*gedrukte zin der gedachten*, en *de zin* of *beteekenis* van zulk „een zin ligt deels in de *woorden*, waarin de zin wordt uitge- „drukt, *deels in de wijze van uitdrukking*", en deze „*wijze van uitdrukking*" wordt straks „*modaliteit*" genoemd Het schijnt misschien klaar en duidelijk te zijn, wat men door de *wijze van uitdrukking* en dus door *modaliteit* te verstaan heeft, maar op de keper beschouwd, is het zulks volstrekt niet. Indien namelijk de verdeeling: „de beteekenis van den zin ligt „deels in de woorden, deels in de wijze van uitdrukking", volledig is, en voldoet aan den regel der logische partitio: „partes debent aequare totum" (de som der deelen moet gelijk zijn aan

Digitized by Google

het geheel), dan zal „de zin" of beteekenis van eenen zin moeten gelegen zijn in de *woorden*, waaruit de zin bestaat, *plus*, of liever *maal*, al het overige, wat in den zin op te merken valt. Dit overige is strikt genomen niets anders dan de *constructie* of *volgorde* der woorden en de *toon*, waarop de zin uitgesproken of gelezen wordt. Men zou dit, des noods, door de volgende formule kunnen uitdrukken:

Beteek. v. d. zin = (Woorden) × (Constructie + Toon).

Dat Schrijver echter door *„wijze van uitdrukking"* meer wil verstaan hebben dan de Constructie en den Toon, waarvan in het geheel niet gesproken wordt, blijkt uit het geheele Eerste Hoofddeel, en uit hetgeen op de zoo even aangehaalde woorden terstond volgt: „Over den onderscheidenen zin der *woorden* „zal later gehandeld worden, wanneer wij in de ontleding tot „de enkele woorden zullen gekomen zijn; hier over het *onder-* „*scheid der zinnen* in *zin of beteekenis*, overeenkomstig de bij- „zondere *wijze*, waarop een zin der gedachten wordt uitgedrukt, „en die met een kunstwoord *modaliteit* genoemd wordt, van „het latijnsche woord *modus* (in het Fransch *mode*), dat is *wijs* „of *wijze*, waarmeê men in de Grammatica eenige van die ver- „schillende wijzen van uitdrukking, zooals den *modus impera-* „*tivus* of, *gebiedende wijs* gewoon is te noemen. Deze moda- „liteit heeft zijn grond in 's menschen ziel, en wel òf in het „*voorstellings-* of *denk-vermogen*, òf in het *gevoel* of *gewaarwor-* „*dings-vermogen*, òf eindelijk in den *wil*." Daar nu de hier opgegevene onderscheidingen — gedeeltelijk althans — door vormen der werkwoorden, door de zoogenoemde modusvormen, den indicativus, imperativus, subjunctivus en conditionalis, uitgedrukt worden, zoo volgt, dat de *„wijze van uitdrukking"*, behalve in de constructie en den toon, ook moet gezocht worden in de

Digitized by Google

vormveranderingen, die sommige *„woorden"*, de verba namelijk ondergaan. De boven opgevene formule wordt dus :

Beteek. v. d. zin = (Woorden — Modusveranderingen) × (Constructie + Toon + Modusveranderingen).

Maar ook dit is Schrijvers bedoeling nog niet. Sommige der door hem vermelde soorten van zinnen vereischen wel degelijk het gebruik van bijzondere *„woorden"*, die in andere soorten nooit gevonden worden, b. v. de *negatieve*, de *problematische*, de *apodictische* en andere. Er zijn dus zinsonderscheidingen, die wel degelijk op het gebruik van *„woorden"*, namelijk van *modale verba* en *adverbia* gegrond zijn. De formule moet dus nogmaals worden veranderd in de volgende:

Beteek. v. d. zin = [Woorden — (Modale woorden + Modusveranderingen)] × (Constructie + Toon + Modale woorden + Modusveranderingen).

Of een leerling of zelfs een jeugdig onderwijzer van zelven op de gedachte komen zal om de modale verba en adverbia niet onder de *„woorden"* te rekenen en ook nog den modusvorm van het werkwoord te abstraheren en bij *„de wijze van „uitdrukking"* te tellen, terwijl daarentegen de andere vormveranderingen der woorden, als de declinatie der nomina en de tijds- en persoonsveranderingen der verba, tot den eersten factor blijven behooren, meenen wij in twijfel te mogen trekken.

En van waar, zal waarschijnlijk menigeen vragen, die duisterheid en verwarring, zoo ontmoedigend voor den lezer, vooral in een geschrift over een vak van wetenschap, welks beoefening nog al inspanning van den geest vordert? Zij heeft vooreerst daarin haren oorsprong, dat Schrijver geene verklaring geeft van eene gedachte, en dat hij hare drie elementen,

Digitized by Google

het subject, het predicaat en de copula, die in alle gedachten zijn op te merken, nergens behoorlijk onderscheidt. De zoo even aangehaalde woorden: „de *zin of beteekenis* van eenen zin ligt deels in de *woorden*, waarin de zin „wordt uitgedrukt, deels in *de wijze van uitdrukking*", doen aan slechts twee elementen denken: aan de *woorden* en aan *de wijze van uitdrukking*, door den Schrijver *modaliteit* genoemd, en wij hebben gezien, dat het onmogelijk is uit die verdeeling op te maken, waarin „*de wijze van uitdrukking*" bestaat, al roepen wij ook de straks volgende verklaring van het woord *modaliteit* te hulp. Later op blz. 44, nadat Schrijver „de modaliteit" der zinnen heeft afgehandeld, en tot de „ontleding van den zin zelf" overgaat, worden wederom slechts twee elementen of deelen opgenoemd: „Een zin bestaat gewoonlijk „uit twee deelen, uit een *subject* of *onderwerp* — en een *praedicaat* of *gezegde*". Door „*gewoonlijk*" wordt aangeduid, niet dat er soms nog een derde hoofdbestanddeel voorkomt, maar omgekeerd, dat een der twee genoemde, het subject, dikwijls ontbreekt. Dit blijkt onder andere op blz. 47: „in het Hollandsch wordt in zulk een zin, wanneer men *objectief* spreekt", dat is, wanneer de zin in het passivum staat, „volstrekt geen „*object* als *onderwerp van het gezegde* vereischt, — *Er wordt „aan de deur geklopt; Er wordt gevochten; Er wordt gedanst*". Nergens is sprake van die verrichting van den geest, die *onderwerp* en *gezegde*, *substantie* en *accident*, tot ééne gedachte vereenigt, en welke bij gebrek aan een beter woord het best *koppeling* genoemd wordt. Wanneer men denkt, b. v.: *De zon schijnt*, dan stelt men zich wel is waar achtereenvolgens het beeld eener zelfstandigheid, de zon, en het begrip van eene werking, het schijnen, voor den geest; maar dit achtereenvolgende voorstellen alleen maakt nog geene gedachte uit; evenmin als het bloote noemen der twee voorstellingen, het uitspreken van de woorden *zon* en *schijnen* of *schijnt*, eenen zin op-

Digitized by Google

levert. Eerst dan, wanneer men beide voorstellingen op zekere wijze in verband brengt, ontstaat eene gedachte; en evenzoo maakt slechts eene eigenaardige wijze van uitspreken, zeker onderscheid in toon, de woorden: *de zon schijnt*, tot eenen zin. In eene gedachte komen dus drie wezentlijke verrichtingen van den geest voor, namelijk: 1. Het zich voorstellen van eene substantie, van *het onderwerp*; 2. het zich voorstellen van een accident of onzelfstandigheid, van *het gezegde;* en 3. eene eigenaardige verrichting, die beide voorstellingen te gelijk betreft, waardoor zij wederkeerig in verband gebracht, en de voorstelling van de substantie tot het *onderwerp* van het accident, en de voorstelling van het accident tot het *gezegde* van de substantie gemaakt wordt. Deze derde verrichting geschiedt niet altijd op dezelfde wijze, maar komt onder verschillende vormen voor. Het is echter niet moeilijk te bepalen, welke vorm als de type te beschouwen is. Al onze gedachten zijn òf onmiddellijke of middellijke uitkomsten van waarnemingen. De eerste gaan natuurlijk vóór de laatste, die uit de eerste getrokken worden, en reeds eene grootere mate van ontwikkeling, ten minste de aanwending van meer zielsvermogens vereischen. Gaan wij na, wat bij eene waarneming voorvalt. Zien wij b. v., dat iets zich voor ons heen beweegt, dan scheiden wij dadelijk in onzen geest het zich bewegende voorwerp, hond, van zijne beweging, loopen, af, stellen ons beide afzonderlijk voor, en voegen oogenblikkelijk de beide voorstellingen weder zamen tot eene eenheid, die wij gedachte noemen: *De hond loopt.* Het een en ander verrichten wij wel is waar in eenen ondenkbaar korten tijd, maar de *gedachte*, *de hond loopt*, die er de uitkomst van is, bewijst, dat het werkelijk geschiedt. Het eenvoudigste denken is dus scheiden en weder vereenigen, analysis en synthesis, en het is het vereenigen of *koppelen*, dat de gedachte volkomen maakt. Het woord *koppeling* schijnt daarom wel de geschiktste benaming te zijn voor den derden actus of werking

Digitized by Google

van den geest bij het vormen eener gedachte; te meer, omdat men reeds sedert lang gewoon is het woord, dat die werking somtijds uitdrukt, *copula* of *koppelwoord* te noemen. Intusschen moet men de woorden *koppeling*, *koppelwoord* en *copula* (band) niet altijd letterlijk opvatten, dewijl er gevallen bestaan, waarin geene eigentlijke verbinding plaats heeft. Indien wij namelijk, om bij ons voorbeeld te blijven, goed vinden te denken en te zeggen: *De hond vliegt niet*, dan bestaat de derde actus in iets geheel anders dan in het eerste geval. Wij zonderen wel het begrip hond uit de voorstelling van den bewegenden hond af, maar wij laten de plaatshebbende beweging voor hetgeen zij is, en de synthesis of verbinding blijft achterwege. Wij ontleenen dan van elders eene voorstelling van eene beweging, welke niet door de tegenwoordig zijnde waarneming gegeven is, maar die wij vroeger door analysis van andere waarnemingen, van vliegende vogels en insecten namelijk, moeten verkregen hebben. Nu kan men niet zeggen, dat er eene vereeniging, eene eigentlijke *koppeling*, van de begrippen hond en vliegen plaats heeft; de derde actus bestaat hier in een scheiden.

In het laatste geval was het nog mogelijk voor den derden actus eenen gepasten naam, *scheiding*, te vinden, maar welke benaming zal men uitdenken, waneer de geest noch *verbindt*, noch *scheidt*, als hij niet weet, of hij te koppelen of te scheiden heeft. In dit geval bevindt hij zich telkens, wanneer hij eene *vraag* doet als deze: *Is de buurman dood?* Dat beteekent niet: *De buurman is dood*, noch ook: *De buurman is niet dood*, en toch is het eene gedachte. Het is meer dan een bloot achtereenvolgend voorstellen van den buurman en van het begrip dood; en de *vraag* is iets meer dan een louter opnoemen van die twee voorstellingen. Het kan dus niet ontkend worden, dat mede in dit geval eene derde verrichting van den geest plaats heeft, en dat de woorden *buurman* en *dood* niet maar los naast elkander staan; doch men gevoelt, dat het hoogst

Digitized by Google

moeilijk zou zijn een gepast woord te verzinnen, hetwelk voor dit geval de betrekking tusschen het onderwerp en het gezegde uitdrukt.

Wij zouden nog verscheidene andere voorbeelden kunnen aanvoeren, in ieder van welke de derde actus al weder anders gewijzigd voorkomt, doch de bijgebrachte zijn toereikend om het bestaan dezer werking te bewijzen en hare natuur in het algemeen te doen kennen. Tevens is de onmogelijkheid gebleken van het vinden van een woord, dat al de wijzigingen van den derden actus te gelijk uitdrukken kan. En toch houden wij het voor volstrekt noodzakelijk, dat men eene kunstbenaming vaststelle, die in alle gevallen kan gebruikt worden. De duidelijkheid eischt immers, dat men in eene wetenschap dezelfde zaak steeds met denzelfden naam bestempele, al is het ook, dat zij onder verschillende vormen voorkomt en de benaming niet voor ieder geval volkomen passend is. Wij zullen daarom, in afwachting, dat men een geschikter woord vindt, de derde verrichting van den geest bij de gedachtevorming door alle wijzigingen heen *koppeling* noemen, een woord, hetwelk zich ook daardoor laat verdedigen, dat er bij alle gedachtevormingen, hoe ook gewijzigd, altijd eene vergelijking, eene *bijeenbrenging*, of een *bijeenhouden*, hoewel dan ook juist geene *verbinding*, van het onderwerp en het gezegde plaats heeft.

Op hoeveel verschillende wijzen echter het koppelen ook moge geschieden, indien men de zooeven beschouwde *vragen* uitzondert, dan bestaat het altijd òf in *verbinden* òf in *scheiden*. *Verbinding* en *scheiding* kan men derhalve als de *grondvormen der koppeling* aanmerken, zoodat men zeggen kan, dat in (subjectieve) *vragen* de grondvorm der koppeling aan den vrager onbekend is.

Is men overtuigd geworden, dat er bij elke vorming eener gedachte drie werkingen van den geest plaats hebben, dan zal men ook inzien, dat de derde actus het eigentlijke punt van

Digitized by Google

aanraking tusschen onze ziel, ons *ik*, en de gedachte uitmaakt. De voorstellingen van het onderwerp en het gezegde zijn wel is waar evenzeer werkingen of producten van ons denkvermogen, maar de stof daartoe is iets uiterlijks, door de buitenwereld geleverd. De geest is daarom bij de vorming der voorstellingen niet volkomen vrij, maar gedwongen aan de eene voorstelling dezen, aan de andere eenen anderen bepaalden vorm te geven. Die voorstellingen zijn en blijven dus voor den geest iets vreemds, iets uiterlijks; zij zijn altijd objecten of voorwerpen buiten zijn *ik*, die slechts aan het zieleoog worden voorgehouden. Met de koppeling echter is het anders gesteld. Deze is eene meer vrije werking van den geest, van ons *ik*. Somtijds wordt zij wel door de buitenwereld bepaald, en is dan natuurlijk ook niet vrij, b. v. wanneer wij over eene waarneming oordeelen: *De kagchel staat gloeijend. Het slaat twaalf uren.* Maar in menig geval verbinden of scheiden wij voorstellingen van personen of dingen, van hoedanigheden of werkingen, die in de werkelijkheid niet verbonden of gescheiden zijn, b. v. wanneer wij zeggen: *Indien hij ziek was, zou hij niet wandelen. Was hij niet gierig, hij zou wel wat geven. Wees voorzichtiger. Wees niet zoo openhartig.* — De koppeling behoort dus geheel en al aan ons *ik*. Zij is als het ware de hand, waarmede ons *ik* de gedachte vormt en vasthoudt om haar te kunnen beschouwen. De gedachte is voor ons *ik* slechts datgene, wat de koppeling van haar maakt, nu eens een bevestigend, dan eens een ontkennend oordeel; nu eens eene vraag of eene willekeurige onderstelling van iets, dat niet is; een andermaal een wensch, een verzoek of een bevel. Hieruit volgt, dat de koppeling den aard der gedachte bepaalt, en de soort aanwijst, waartoe de zin behoort, die de gedachte uitdrukt.

Is het onloochenbaar, dat eene gedachte uit drie elementen bestaat, en dat de koppeling er een noodwendig bestanddeel van uitmaakt, evenzeer is het waar, dat dit derde bestanddeel in

Digitized by Google

den zin slechts gebrekkig of in het geheel niet uitdrukkelijk vertegenwoordigd wordt. Wel beschouwd kan zulks niet bevreemden. De koppeling bestaat niet in het zich voorstellen van iets zinnelijks, niet in het maken van eene voorstelling, voor welke men een woord had uit te denken, ten einde haar, gelijk andere begrippen, als het ware eenigen tijd ter nadere beschouwing te kunnen vasthouden. De koppeling is oorspronkelijk, gelijk het eerst aangevoerde voorbeeld bewijst, niets anders dan eene vereeniging van het subject en het predicaat; geen wonder dan, dat de indo-germaansche talen die vereeniging door de zamenkoppeling der woorden symbolisch afbeelden. Zij vereenigen wel is waar nooit het substantivum, dat het subject vertegenwoordigt, met het predicaat tot één woord, maar zij hechten de persoonlijke voornaamwoorden, of ten minste de wortels, waaruit deze zich ontwikkeld hebben, aan den stam des werkwoords, waardoor dan schijnbaar één enkel woord ontstaat, hetwelk eenen geheelen volzin uitmaakt, b. v. het goth. *salbôth* (hij zalft) en het latijnsche *amat* (hij bemint). Inderdaad echter heeft men twee woorden of ten minste twee wortels: de verbale of werkwoordelijke stammen *salbo* en *ama* en den wortel van het voornaamwoord des derden persoons *th* of *t;* terwijl de actus der koppeling zinnebeeldig voorgesteld wordt door de zamenvoeging van beide. Wanneer de verbale wortel niet op eenen klinker eindigde, werd de pronominale of voornaamwoordelijke wortel, ook wel *persoonsuitgang* genoemd, doorgaans niet onmiddellijk met het werkwoord verbonden, maar er trad in den regel een klinker tusschenbeide, dien men de *bindvocaal* pleegt te noemen. Zoo bestaan het sanskr. *tud-á-mi* (ik sla), het lat. *leg-i-s* (gij leest) en het goth. *bind-i-th* uit de verbale wortels, *tud*, *leg* en *bind*, de pronominale wortels *mi*, *s* en *th*, en de bindvocalen *á* en *i*. Daar echter de bindvocaal achter medeklinkers soms ontbreekt, b. v. in het goth. *is-t* (hij is), lat. *fer-t* (hij draagt), *es-t*, voor *ed-t* (hij

Digitized by Google

eet), zoo is het aannemelijk, dat de bindvocaal meer om phonetische dan om logische redenen aanwezig is, met andere woorden, dat zij eer voor de welluidendheid of het gemak in de uitspraak schijnt ingevoegd, dan wel om *copula* of *teeken van koppeling* te zijn. Dat echter de wijze, waarop de pronominale wortels, hetzij dan onmiddellijk, hetzij met behulp van eene vocaal, achter den verbalen wortel worden aangehecht, niet zonder beteekenis is, blijkt daaruit, dat sommige wijzigingen der koppeling juist door veranderingen of versterkingen der bindvocaal aangeduid worden; men vergelijke b. v. *tud-á-mi* (ik sla) met *tud-éya-m* (ik sla of moge slaan), *bind-i-th* (gij bindt) met *bind-ai-s* (gij bindet of moogt binden), *leg-i-t* (hij leest) met *leg-a-t* (hij leze). In de werkwoorden, waarin de bindvocaal in den indicativus ontbreekt, wordt zij in de gevallen, waarin zij verandering moet ondergaan, wel degelijk ingelascht, gelijk blijkt bij eene vergelijking van *fer-a-t* (hij drage) met *fer-t* (hij draagt), van *fór-ei-s* (gij mocht varen) met *fór-t* (gij voert). Wijzen deze veranderingen en inlasschingen, die noch den persoonsuitgang, dat is het subject, noch den wortel des werkwoords, dat is het predicaat, aandoen, maar tusschen deze beide plaats hebben, en de verbinding betreffen, niet ten duidelijkste op den derden actus in de gedachtevorming? en wordt het bestaan van dezen actus niet daardoor bevestigd en geheel buiten kijf gesteld?

Uit het aangevoerde volgt, dat indien het onderwerp door een substantief of door een afzonderlijk pronomen uitgedrukt wordt, dit subject eigentlijk door ieder dezer woorden afzonderlijk en onafhankelijk van elkander wordt vertegenwoordigd. Zoo wordt het in de zinnen: *De hond loop-t*, en: *Hij zie-t*, tweemaal aangeduid: eerst door *de hond* en *hij*, en nogmaals door den pronominalen wortel *t*. Het substantief *hond* en het pronomen *hij* zijn dus slechts appositieve bepalingen, nadere verklaringen van het eigentlijke subject *t*. Van daar, dat de voornaamwoor-

Digitized by Google

den van den eersten en tweeden persoon, die natuurlijk geene nadere bepaling behoeven, oudtijds slechts eenmaal werden uitgedrukt, namelijk onmiddellijk achter het werkwoord; alleen dan, wanneer eene tegenstelling plaats had, werden zij met bijzonderen nadruk nog eens afzonderlijk vermeld, en dus eigentlijk herhaald.

Daar nu het werkwoord de symbolische aanduiding der koppeling in zich bevat, zoo heeft men zich aangewend om ook in de gedachten de koppeling aan het uitspreken van het werkwoord te verbinden. Van daar in den regel geen zin zonder werkwoord. Wordt dit verzwegen, hetwelk natuurlijk alleen geschieden kan, wanneer het gemakkelijk te raden is, dan heeft er doorgaans, zoo niet altoos, iets buitengewoons plaats. De smart, de angst, de schrik, de verontwaardiging, de blijdschap kunnen het verstand beletten zijnen geregelden gang te gaan, de ijver kan den tijd niet gunnen om den ganschen loop der gedachteüiting behoorlijk ten einde te brengen; in één woord, gemoedsbewegingen kunnen uitroepen zonder werkwoorden afpersen; als: *Ik ongelukkige! Brand! Water! Moord! Die schurk! Goddank! Opgepast! Vuur! Hier, hier!* Ook oordeelen over handelingen of gezegden, of verbeteringen van uitdrukkingen, onmiddellijk na het verrichten of uitspreken tot den dader of spreker zelven gericht, eischen natuurlijk niet, dat de handeling nog eerst vermeld of het gezegde herhaald worde, dewijl een en ander den hoorder bekend is. Zulke oordeelen of verbeteringen bevatten daarom in den regel geen werkwoord, en bestaan doorgaans uit slechts één of twee woorden, b. v. *Mis! Goed! Braaf! Ongetwijfeld! Misschien! Mis geraden! Niet misschien, maar zeker!* Buiten deze gevallen strekt de onderdrukking van het werkwoord om aan den zin het karakter van eene algemeen erkende waarheid te geven, waarin de uitdrukking der koppeling bijna overtollig zou zijn, omdat zij door iedereen wordt toegestemd. Van daar, dat het

Digitized by Google

in spreuken, grondregels en spreekwoorden dikwijls ontbreekt: b. v. in: *Geen regel zonder uitzondering. Geen goud zonder schuim. Boter bij de visch. Oud, koud. Vrijheid, blijheid. Vroeg rijp, vroeg rot; vroeg wijs, vroeg zot.*

Behalve in deze gevallen, gelooven wij, mag het werkwoord, juist omdat het de koppeling in zich bevat, niet ontbreken. Wanneer dus het predicaat niet een voorbijgaande toestand of eene onophoudelijk voortgaande werking is, maar in eene blijvende hoedanigheid of betrekking bestaat; met andere woorden, wanneer het predicaat door een bijvoegelijk of zelfstandig naamwoord uitgedrukt wordt, dan is het, behalve in de zoo even vermelde gevallen, niet voldoende het subjects- en het predicaatswoord maar eenvoudig naast elkander te plaatsen. b. v. *Zijn vader braaf. Zijn broeder koopman.* De uitdrukking der koppeling, die geacht wordt in het werkwoord te liggen, ontbreekt; de gedachte is dan niet volmaakt, de zin niet af, en men gevoelt merkbaar het gemis van een werkwoord, omdat de koppeling achterwege blijft. Daarom heeft men naar een verbum omgezien, dat de koppeling, zonder meer, kon uitdrukken. Dat de keus op het werkwoord *zijn* is gevallen, kan niet verwonderen. *Zijn* drukt het *aanwezigzijn* op eene plaats of ook het zuivere *bestaan* zonder eenig bijbegrip uit. Het vertegenwoordigt dus het begrip, dat den minsten inhoud heeft. Men denke slechts aan HEGELS stelling: *Das reine Seyn und das reine Nichts ist dasselbe.* G. W. T. HEGELS *Wissenschaft der Logik*, Th. I, S. 78. *Zijn* kon derhalve het gemakkelijkst van zijne eigentlijke beteekenis ontdaan worden; of liever, dat weinige, dat het beteekent, laat zich het gemakkelijkst ter zijde zetten en vergeten. *Zijn* was dus het geschiktste woord om datgene te doen, wat in andere gevallen door de aanhechting der persoonsuitgangen geschiedt. Zoo ontstonden de zinnen als: *Zijn vader is braaf. Zijn broeder is koopman.* In zulke uitdrukkingen is *zijn* niets meer dan een vormwoord. Anders is

Digitized by Google

het, wanneer men zegt: *Er is nog boter; Er zijn veel ongelukkigen op de wereld;* want dan is *zijn* een begripswoord, en geeft het bestaan in het algemeen of het aanwezig zijn op eene bepaalde plaats te kennen. Als *zijn* het bloote *koppelwoord* is, dan behoort het natuurlijk niet tot het gezegde. Wanneer het echter het bestaan of het zich bevinden op eene plaats uitdrukt, dan, maar ook dan alleen, is het juist het voornaamste woord, *het hoofdwoord van het predicaat.* Bij den heer ROORDA is het zulks ook in het eerste geval, wanneer het, gelijk wij zeiden, niet eens tot het gezegde behoort. Op blz. 49 lezen wij: „*De aardappelen zijn* (of *worden*, of *blijven*) „*duur.* Hier is *de* een bepaling van *aardappelen*, dat het „hoofdwoord van het onderwerp is, en *duur* een bepaling „van *zijn* (of van *worden* of *blijven*), het hoofdwoord van het „gezegde. Het is namelijk een geheel verkeerde wijze van „beschouwen, wanneer men een zin, zooals *De aardappelen „zijn duur*, zich op deze wijze ontleedt, dat men *de aardap- „pelen* als *onderwerp*, *duur* als *gezegde*, en *zijn* als een *derde „deel* van den zin aanmerkt, en dit dan de *copula* of het *kop- „pelwoord* noemt. Neen, het *gezegde* in dien zin is niet *duur*, „maar *duur zijn.*" Grammaticaal laat zich zulks nog eenigzins verdedigen, logisch, gelijk wij later zien zullen, zeker niet. Wij durven niet bepalen, wat den heer ROORDA tot deze onjuiste voorstelling gebracht heeft; misschien wel de hoop om langs dien weg eenige moeilijkheden te ontgaan, die men door het ontkennen der koppeling inderdaad vermijdt. Op het zijpad echter, door Schrijver ingeslagen, stuit men op zwarigheden, die nog veel moeilijker uit den weg te ruimen zijn, en waarvan wij er thans reeds eene hebben aangetroffen. Het ontkennen van *zijn* als koppelwoord hangt zamen met het ontkennen der *koppeling* als derden actus in de gedachtevorming; en de erkenning daarvan is, zooals wij boven opmerkten, onmisbaar voor het juiste inzicht in den aard der gedachten en zinnen.

Digitized by Google

Wij hebben gezien, hoe onjuist en duister de opgave was van hetgeen in het Eerste Hoofddeel moet behandeld worden, en dit is alleen het gevolg van het ontkennen der koppeling. Ware de heer ROORDA begonnen met eene goede verklaring van den zin te geven, met duidelijk uiteen te zetten, wat men door het onderwerp, het gezegde en de koppeling te verstaan heeft, en aan te toonen, dat de natuur van den zin van het derde bestanddeel afhangt, en dat dus de onderscheiding of classificatie der zinnen geheel op de koppeling berust, zoo ware daaruit van zelf voortgevloeid, dat het eerste hoofddeel voornamelijk van de *koppeling en hare verschillende wijzigingen en betrekkingen* heeft te handelen. De lezer had dan terstond geweten hetgeen hij thans eerst na de lezing van het eerste hoofddeel zelf zal moeten opmaken, namelijk wat schrijver door *„wijze van uitdrukking"* verstaat. Weet de lezer echter, dat de koppeling eene werkzaamheid van den denkenden geest is, gericht op de beide voorstellingen, die het subject en het predicaat uitmaken, dan ziet hij bij de eerste aanwijzing in, dat de koppeling twee zijden ter beschouwing aanbiedt, namelijk hare betrekking tot den denkenden geest of ons *ik*, en hare werking op de beide voorstellingen. Wij hebben reeds in een paar voorbeelden gezien, dat de koppeling op het subject en predicaat op onderscheidene wijzen werkt, ze nu verbindt, dan scheidt, en dus eenen grondslag van verdeeling oplevert; het vervolg zal leeren, dat ook hare verhouding tot het denkvermogen verschillend is, en evenzeer tot eene onderscheiding der zinnen aanleiding geeft. Nu eens toch is zij het zuivere resultaat van waarnemen en denken, dan komt het begeeren mede in het spel; nu eens komt zij voor als eene oorspronkelijke vrije werkzaamheid van den geest, dan eens als eene herhaling van eene vroegere.

Wij meenen derhalve den inhoud van de Eerste Afdeeling aldus te moeten omschrijven: Het eerste werk bij de ontleding

Digitized by Google

eener rede is de onderscheiding der zinnen, waaruit zij is zamengesteld, met opgave van de soort, waartoe iedere zin behoort. Die onderscheiding is niet afhankelijk van de subjecten en predicaten ieder afzonderlijk, maar van de koppeling. De eerste afdeeling handelt dus van de koppeling en de daarop berustende soortverdeeling der zinnen.

Wij zullen zien, dat alles, wat in de eerste afdeeling van het werk des heeren ROORDA voorkomt, inderdaad de koppeling betreft. Slechts ééne onderscheiding der zinnen, die in *subjectieve* en *objectieve* namelijk, is er niet op gegrond; maar het vervolg zal leeren, dat zij inderdaad hier niet te huis behoort, of ten minste even goed later bij de beschouwing der subjecten en predicaten kan behandeld worden.

Is Schrijver ongelukkig geweest in de opgave van den grondslag zijner soortverdeeling der zinnen, niet gelukkiger is de benaming, die hij er aan geeft: *wijze van uitdrukking*. Niet alleen maakt zij, gelijk wij gezien hebben, niet duidelijk, wat hij bedoelt, maar zij kan tot verkeerde gevolgtrekkingen aanleiding geven. Schrijver zegt: „*de zin of beteekenis* van een zin ligt deels in de *woorden* deels in *de wijze van uitdrukking*." Maar ligt de wijze van uitdrukking dan ook niet reeds gedeeltelijk in de *woorden*, waarvan men zich bedient, evenzeer als in hunne schikking en verbuiging? Drukt men zijne gedachten niet *juist* en *duidelijk* uit, wanneer men zoo wel de rechte woorden als de meest gepaste woordschikking bezigt? Worden omgekeerd onze uitdrukkingen niet *scheef* of *duister*, wanneer wij het rechte woord niet weten te vinden en archaïsmen of provincialismen gebruiken? Omgekeerd kan men soms ééne en dezelfde gedachte op *verschillende wijzen*, d. i. met verschillende woorden en met veranderde woordschikking, uitdrukken, terwijl de zin, ook volgens Prof. ROORDA, tot dezelfde soort blijft behooren. Zoo is en blijft b. v. de zin: *Zijne taak is*

Digitized by Google

groot en moeilijk, een assertorisch categorisch positief oordeel, ook wanneer men hem aldus omzet: *Groot en moeilijk is zijne taak.*

Zien wij thans, hoe de zinnen ten opzichte van de koppeling moeten geclassificeerd worden.

Het „eerste onderscheid van modaliteit" stelt onze Schrijver in het verschil tusschen *positieve* en *negatieve* zinnen, eene onderscheiding, die zooals wij boven, blz. 38, gezien hebben op de natuur der koppeling gegrond is, en wel op hetgeen men in de Logica de *qualiteit* der zinnen pleegt te noemen. Een zin heet *positief*, wanneer de koppeling de beide voorstellingen verbindt; *negatief*, wanneer zij ze scheidt.

Daarop komen de *vragen* ter sprake, doch tot onze groote verwondering wordt hier van de zoo noodzakelijke onderscheiding van *subjectieve* en *objectieve* vragen, van *interrogationes* en *percontationes*, volstrekt geene melding gemaakt. Tot de eerste soort, de *interrogationes*, behooren dezulke, waarop met *ja* of *neen* moet geantwoord worden: *Schijnt de zon*? *Kom ik ongelegen*? Wanneer iemand zulk eene vraag doet, geschiedt zulks, omdat hij onzeker is, of hij moet *bevestigen* of *ontkennen*. Subjectieve vragen zijn dus noch *positief* noch *negatief;* zij maken, wat de qualiteit der zinnen betreft, eene derde *neutrale* soort uit. De *objectieve* vragen echter, de *percontationes*, zijn de zulke, die naar eenen persoon of zaak, naar plaats, tijd, hoedanigheid, wijze of omstandigheid vragen: *Wat doet gij! Wie komt daaraan? Waar woont hij? Wanneer zult gij vertrekken? Hoedanig is dat boek?* Bij zulke vragen bestaat geen twijfel ten opzichte der koppeling van het subject en predicaat, aangaande de *ontkenning* of *bevestiging;* er bestaat alleen onkunde met betrekking tot eenen term in den zin. Altijd ligt er een bevestigend of ontkennend oordeel ten grondslag. Vraagt men: *Wie klopt daar? Wat*

Digitized by Google

zegt gij? *Wie gaat niet mede*? dan verklaart men stilzwijgend: *Iemand klopt*, *Gij zegt iets*, *Iemand wil niet medegaan.* Objectieve vragen zijn dus tot eene der twee eerstgenoemde soorten van zinnen te brengen, hetzij tot de positieve, hetzij tot de negatieve. Het verwondert ons dan ook niet weinig onder de door den heer ROORDA bijgebragte voorbeelden van vragen, „waardoor men de *onzekerheid* of *twijfel* uitdrukt, of men „iets aan eenen persoon moet toekennen of ontzeggen", ook de volgende *objectieve* aan te treffen: „*Wanneer is hij vertrokken?* „*Waar woont gij? Wat zal ik beginnen? Hoe zal ik het aan-* „*leggen? Wie heeft dat gezegd?* Hier bestaat immers volstrekt geen twijfel, of men bevestigen of ontkennen moet. De zin, die in de vraag ligt opgesloten, is in al deze voorbeelden bepaald positief: *hij is vertrokken; de aangesprokene persoon woont toch ergens*; *ik wil toch altijd iets beginnen; ik moet het op eenige wijze aanleggen; iemand moet het gezegd hebben.* Het is duidelijk, dat deze voorbeelden achterwege gebleven waren, indien de heer ROORDA gedacht had aan het verschil tusschen subjectieve en objectieve vragen, tusschen ἐρωτήματα en πύσματα, eene onderscheiding reeds in de *Morgenstunden* van den wijsgeer M. MENDELSSOHN uiteengezet, en bij het onderwijs, inzonderheid van de classieke talen, van veel belang. De *objectieve* vragen worden in de nieuwere talen door opzettelijke *vraagwoorden* aangeduid, namelijk door vragende voornaamwoorden en bijwoorden; de *subjectieve* alleen door de zoogenoemde *vragende woordschikking.* In de classieke talen echter, zou dit laatste middel ontoereikend zijn; zij bezigen daarom ook in de subjectieve vragen bijzondere vraagwoorden, als *ne*, *num*, *an*, ἦ, ἆρα. Zijn de leerlingen met het onderscheid tusschen subjectieve en objectieve vragen bekend gemaakt, zoo moet hun natuurlijk het gebruik en de kracht der laatst vermelde vraagwoorden duidelijker wezen.

Er is eene soort van zinnen, die wel den vorm van vragen

Digitized by Google

hebben, maar het inderdaad niet zijn, daar zij niet uit onwetendheid of twijfel, maar uit de sterkste overtuiging voortspruiten. Wanneer wij namelijk van de waarheid of onwaarheid van iets zeker zijn, en een ander tegen beter weten aan het tegendeel beweert, dan geven wij dikwijls onze verontwaardiging lucht door uitdrukkingen, die den vorm van subjectieve vragen hebben. Heeft b. v. iemand, wien wij op een dreigend gevaar gewezen hebben, onze waarschuwing in den wind geslagen, ontkent hij haar vervolgens en beklaagt hij zich over ons stilzwijgen; of vergt iemand van ons hetgeen wij niet doen kunnen, dan vragen wij met drift: *Heb ik u niet gewaarschuwd? Ben ik almachtig?* Blijkbaar zijn dit geene eigentlijke vragen; het zijn de sterkst mogelijke bevestigingen of ontkenningen. Het wezen der vraag ontbreekt hier; men verlangt niets te weten, maar men wil den hoorder, hetzij luide, hetzij bij zich zelven, de erkentenis der waarheid afpersen. Men geeft dus aan een stellig beweren soms den vragenden vorm, ten einde zich sterker uit te drukken, doordien men den hoorder dwingt de hem voorgelegde vraag ten minste bij zich zelven te beantwoorden. Wil men iets ontkennen, dan vraagt men schijnbaar positief: *Heb ik u dat gezegd? Ben ik alwetend?*, hetwelk zooveel beteekent, als: *Gij weet zelf wel, dat ik u dat niet gezegd heb, dat ik niet alles weet.* Wil men daarentegen iets bevestigen, zoo geeft men aan zijne uitdrukkingen den negatieven vorm: *Heb ik u niet gewaarschuwd? Heb ik u dit niet verboden?* d. i.: *Gij weet zeer goed, dat ik u gewaarschuwd, dat ik u dit verboden heb.* — Zulke uitdrukkingen, waarvan de heer ROORDA verzuimd heeft melding te maken, zou men wellicht niet ongepast *schijnbare, oneigentlijke* of *onechte vragen* kunnen noemen. Wij hebben het noodzakelijk geacht den lezer op deze zinnen opmerkzaam te maken, vooreerst omdat de koppeling er onder eenen eigenaardigen vorm in is uitgedrukt, en zij dus eene bijzondere soort van zinnen uit-

Digitized by Google

maken, ten andere om verwarring te voorkomen met uitdrukkingen, die er toe naderen, maar toch niet ophouden waarlijk vragen te zijn. Er zijn namelijk gevallen, waarin men iets voor waarschijnlijk houdt, waarin men niet op volkomen onzijdig terrein staat, maar om redenen tot de eene of andere zijde overhelt, en werkelijk nadere terechtwijzing verlangt. Vraagt men *Komt hij niet?*, dan heeft men vermoed, dat iemand komen zou; zegt men: *Is hij wel ziek?*, dan heeft men in de meening verkeerd, dat de bedoelde persoon niet ziek was. Men is dan bevooroordeeld; de vragen gaan dan met verwondering, blijdschap, spijt, hoop of vrees gepaard, en men begeert nog steeds een antwoord tot nadere bevestiging van het gehoorde, dewijl men vreest, dat men den spreker niet goed verstaan, of dat deze zich vergist heeft. Men zou deze soort *twijfelende* vragen knnnen noemen ter onderscheiding van de eerst behandelde, waarbij men geen vermoeden heeft of aan den dag legt, en welke men *zuivere vragen* zou kunnen heeten. Helt men tot het toekennen over, dan heeft de vraag den negatieven vorm: *Wilt gij niet! Ik had gedacht, dat gij het gaarne doen zoudt;* omgekeerd: *Heeft hij het wel, inderdaad of waarlijk gedaan? ik hield hem voor onschuldig.* In het laatste geval bevat de vraag doorgaans een bijwoord van bevestiging *wel*, *waarlijk* enz.; doch ook de stembuiging alleen kan te kennen geven, dat men niet onbevooroordeeld was. *Heeft hij het gedaan? Deed het hem leed? en verheugde hij zich niet veeleer?*

De onderscheiding in *zuivere*, *twijfelende* en *oneigentlijke* vragen is door den heer ROORDA niet in het oog gehouden. Immers op blz. 10 komen een paar voorbeelden voor, waarbij de *twijfelende* en de *schijnbare* vragen, niettegenstaande het groote onderscheid, blijkbaar verward worden. „Dikwijls is een „vraag niet de uitdrukking van *onzekerheid* of van *twijfel* aan „de *waarheid* of *zekerheid* van een stelling, maar van *betwijfe-*

Digitized by Google

„ *ling* der *mogelijkheid*, dat men zoo iets zou kunnen stellen, „ daar men het voor niet *denkbaar* of niet *te denken* houdt, „ omdat het niet overeenstemt met de meening of overtuiging, „ die men reeds heeft; b. v. als men vraagt: *Heb ik u dat „ aangeraden? Heb ik er u niet voor gewaarschuwd?*" Hier worden meening en overtuiging nagenoeg gelijkgesteld; ten minste het groote verschil, dat zij in den vragenden zin veroorzaken, wordt niet duidelijk of liever in het geheel niet aangetoond. Heeft men slechts de „ meening", dat men iets niet aangeraden, of dat men iemand gewaarschuwd heeft, is men er niet zeker van, dan zijn de bijgebrachte vragen twijfelend: *He! vergis ik mij zoo, heb ik u dat waarlijk aangeraden? Heb ik er u niet voor gewaarschuwd?* Maar bestaat de vaste „ overtuiging", dan ontstaan de oneigentlijke vragen: *Heb ik u dat aangeraden? Hoe durft ge dat zeggen! Heb ik u niet integendeel gewaarschuwd? Kunt ge dat ontkennen?* Dat Schrijver de oneigentlijke vragen op het oog heeft gehad, blijkt uit hetgeen volgt: „ De zin van zulk een *vraag* is „ dus, dat men het zich niet anders kan voorstellen, of het te- „ gendeel moet gesteld worden". De zin van zulk „ een vraag" is dus eene stellige verklaring van onze sterkste overtuiging, van de onmogelijkheid om anders te denken; het is derhalve geene eigentlijke *vraag*.

Voor wij de *vragen* verlaten, moeten wij nog eene bepaling van deze soort van zinnen geven, en dit verschaft ons tevens de geschiktste gelegenheid om ook de *oordeelen* te definiëren en door vergelijking daarmede het wezen der *vragen* behoorlijk in het licht te stellen.

Een *oordeel* is eene gedachte, waaromtrent wij meenen, dat de verbinding of scheiding der beide voorstellingen, die het onderwerp en het gezegde uitmaken, aan de werkelijkheid beantwoordt.

Een zin, die een oordeel bevat, zelf insgelijks *oordeel*, en

Digitized by Google

in bijzondere gevallen *stelling* genoemd, is derhalve de uitdrukking eener gedachte, die wij beschouwen, of althans voorstellen, als met de werkelijkheid in overeenstemming te zijn. Indien zij niet met de werkelijkheid overeenstemt, dan is het oordeel eene *leugen*. Zoo is b. v. de zin: *Zijn broeder is ziek*, een *oordeel*, omdat de gedachte, die hij uitdrukt, voorgesteld wordt als beantwoordende aan de werkelijkheid. Met andere woorden: de zin verbindt de voorstelling *ziek* met die van *zijn broeder*, en heeft dien vorm, die den hoorder doet denken, dat de hoedanigheid *ziek* op dat oogenblik werkelijk met *zijn broeder* verbonden is. Zegt men daarentegen: *Zijn broeder ijlt niet*, dan wordt de voorstelling *ijlen* van de voorstelling *zijn broeder* gescheiden, en de zin geeft te kennen, dat ook in de werkelijkheid de werking *ijlen* van den persoon van *zijnen broeder* gescheiden is. Overeenstemming tusschen het verbinden of scheiden in de gedachte en in de werkelijkheid maakt derhalve het kenmerkende der *oordeelen* uit, en de spraakkunstige vorm, die in den zin deze overeenstemming uitdrukt, en hem dus als een oordeel kenmerkt, is die vorm van het werkwoord, welken men gewoon is zeer ongepast de *aantoonende wijs* of *modus indicativus* te noemen.

Eene *vraag* is een *onvolledig oordeel*, waarin een der leden den vrager geheel of gedeeltelijk onbekend is, en hetwelk door hem geuit wordt met het doel om het onbekende van den aangesproken persoon te vernemen. In *subjectieve* vragen is de koppeling het onbekende lid: *Is hij rijk? Komen zij mede?* In de *objectieve vragen* is òf het onderwerp onbekend: *Wie had daar gescheld?;* òf het gezegde: *Wat is dat? Wat doet gij? Wat voor een man is hij?;* òf eene bepaling van het onderwerp: *Wiens hoed staat daar? Welk boek leest gij?;* òf eene bepaling van het gezegde: *Wat schrijft gij? Wanneer komt hij? Waar gaat gij heen?* Daar eigentlijke vragen *onvolledige oordeelen* zijn, staan zij, als hoofd-

Digitized by Google

zinnen althans, in dezelfde wijs als de oordeelen, namelijk in den *indicativus*.

Eer wij van de qualiteit der zinnen afstappen, moeten wij nog een paar opmerkingen maken. Vooreerst, dat onechte vragen niet, gelijk de echte, *neutrale*, maar *positieve* of *negatieve* zinnen zijn, en wel juist het omgekeerde van hetgeen zij schijnen te wezen. Ten andere, dat het *voorzindeel* of de *protasis* van hypothetische zinnen: *Indien het weêr slecht is, blijf ik te huis*, op zich zelf beschouwd *neutraal*, noch positief, noch negatief is. De spreker zegt niet, dat het weêr goed, noch dat het *niet* goed is; hij laat dit onbeslist. Vandaar, dat zulk een voorzindeel den vorm van eene subjectieve vraag kan aannemen: *Is het weêr slecht, dan blijf ik te huis.* Doch beschouwd, gelijk het behoort, namelijk in verband met het *achterzindeel* of de *apodosis: dan blijf ik te huis*, is het voorzindeel: *indien het weêr slecht is*, positief, vermits het *te huis blijven* van het werkelijk *slecht zijn van het weder* wordt afhankelijk gesteld.

Na de beschouwing der positieve, negatieve en vragende zinnen behandelt de heer ROORDA, blz. 10—17, de *problematische*, *hypothetische*, *disjunctieve*, *categorische*, *assertorische* en *apodictische* zinnen, en wel in de volgorde, waarin wij ze hier opnoemen. Er worden dus drie onderscheidene verdeelingen, op drie verschillende grondslagen berustende, door elkander gehaald. Dat deze bespotting van den grondregel der Logica: *divisio ne careat fundamento*, of: *unum sit fundamentum divisionis* (*elke soortverdeeling moet op eenen grondslag berusten*, of *elke soortverdeeling moet op slechts éénen grondslag rusten*), niet dan tot groot nadeel van de duidelijkheid heeft plaats gehad, zal men reeds vooraf beseffen. Eer wij echter tot deze beschouwing kunnen overgaan, moeten wij van eene soortverdeeling der zinnen gewagen, waarvan de kennis voor het recht verstand van

Digitized by Google

het volgende volstrekt onmisbaar is. Wij bedoelen de onderscheiding der *hoofd-* en *bijzinnen*, die bij onzen Schrijver hier over het hoofd gezien, of misschien als bekend ondersteld wordt. Het is waar, de leer der *bijzinnen* kan eerst dan volkomen worden afgehandeld, wanneer de lezer kennis gemaakt heeft met de onderscheidene deelen, waaruit een zin bestaat, als hij weet, wat een subject, wat een object is, en wat complementen zijn. Schrijver brengt ze dan ook werkelijk later ter sprake, doch reeds hier, in het hoofdstuk, dat over de soortverdeeling der zinnen handelt, kan de kennis van hunnen aard, beteekenis en gebruik, en van hunne verhouding tot den *hoofdzin* volstrekt niet gemist worden. Wij zullen straks overvloedig gelegenheid hebben om op te merken, hoe belemmerend het is, dat de leerling met hunne natuur onbekend is gelaten, en tot hoeveel misverstand zulks aanleiding heeft gegeven. Wij moeten daarom onzen Schrijver voor een oogenblik verlaten om na te gaan, waarin het onderscheid tusschen de hoofd- en bijzinnen is gelegen, en in welke verhouding zij tot elkander en tot den spreker staan.

Een bijzin is natuurlijk zoowel als een hoofdzin de uitdrukking van de bijzondere opvatting eener gedachte des sprekers of schrijvers; doch een hoofdzin is de uitdrukking der gedachte, die hij op het oogenblik van het spreken vormt, en om haars zelfs wil mededeelt, terwijl een bijzin eene gedachte uitdrukt, die hij als reeds vroeger gevormd laat voorkomen, en dikwijls niet om haar zelve, maar alleen om den wille van eene andere gedachte vermeldt. Om dit duidelijk te maken, zullen wij een voorbeeld nemen, waarin dit verschil sterk uitkomt. Een bekende bezoekt mij, en vindt mij lezende. Den volgenden dag zie ik hem weder, en zeg: *Het boek, waarin ik gisteren las, bevalt mij meer en meer.* Nu bevat de zin: *Het boek bevalt mij meer en meer*, de gedachte, die ik op het oogenblik van het spreken vorm, en den hoorder als iets nieuws — althans

Digitized by Google

voor hem — wil mededeelen. De tusschenzin: *waarin ik las*, daarentegen is niets anders dan eene gedachte, die de hoorder zelf reeds gehad heeft, en welke ik hem slechts herinner: *Ik las gisteren in een boek.* Ik vermeld ze dus niet als iets nieuws, niet als eene gedachte, uitsluitend van mij afkomstig; hij heeft ze reeds gisteren zelf gevormd, en ik breng ze hem slechts weder te binnen, niet om haars zelfs wil, maar om eene andere gedachte, die ik eigentlijk wil mededeelen, duidelijk te maken of te voltooijen. Hetzelfde onderscheid zal men opmerken in de zinnen: *Belooft ge mij, dat gij zult komen? Ik verzeker u, dat ik het doen zal. Ik raad, wat gij zeggen wilt.* Hier heeft men reeds over het komen en het doen van iets gesproken, en de aangesprokene heeft op de eene of andere wijze laten blijken, en dus ook gedacht, dat hij iets zeggen wil. Het verschil is echter niet altijd zoo in het oog loopend als in de bijgebrachte voorbeelden, en niet altijd kan, gelijk in het eerste voorbeeld, de bijzin van den hoofdzin gescheiden worden, zonder dat deze alle beteekenis verliest, gelijk reeds uit de laatste voorbeelden blijkt; maar altijd blijft dit onderscheid bestaan, dat de hoofdzin met den bijzin tezamengenomen de eigentlijke gedachte des sprekers uitdrukt, terwijl de bijzin op zich zelven, als reeds te voren door den spreker zelven of door een ander gevormd, nu als iets, dat gereed ligt, opgevat en met een of ander ondergeschikt doel vermeld wordt. Men kan zeggen: een *hoofdzin* drukt eene *onmiddellijk* of *direct gevormde* gedachte, een *bijzin* eene *middellijk*, *indirect* of *dubbel gevormde* gedachte uit. — Uit het gezegde blijkt intusschen, dat het onderscheid tusschen eenen *hoofd-* en eenen *bijzin* neêrkomt op de wijze, waarop de denkende geest de gedachte beschouwt, d. i. op de verhouding tusschen de *koppeling* en ons *ik*.

Een ander onderscheid bestaat daarin, dat een *bijzin* steeds *een deel van eenen anderen zin* uitmaakt, en daarin òf als het

Digitized by Google

onderwerp, òf als het voorwerp, òf als eene bepaling voorkomt; terwijl een *hoofdzin* met insluiting van zijne *bijzinnen* als een op zich zelf bestaand *geheel* te beschouwen is. In den volzin namelijk: *Dat de vrede gesloten is, verwekt algemeene blijdschap*, is de bijzin: *dat de vrede gesloten is*, het onderwerp; in: *Alles zal misschien goedkooper worden, omdat de vrede gesloten is*, is hij eene bepaling. Van belang is het op te merken, dat een bijzin natuurlijk nooit de koppeling, noch het gezegde kan uitmaken. Soms schijnt het laatste wel het geval te zijn, doch die schijn zal bij eene omzetting geheel verdwijnen; b. v. wanneer men den zin: *De reden, waarom hij het niet doet, is, dat hij het niet kan*, aldus verandert: *Dat hij het niet kan, is de reden, waarom hij het niet doet.*

Daar bijzinnen steeds als bestanddeelen van andere zinnen voorkomen, geen eigen bestaan hebben, leveren zij alleen in verband met den hoofdzin eenen verstaanbaren zin op. Zoo beteekenen de uitdrukkingen: *dien gij daar ziet, hoe hij het doet, of hij eerlijk is, waar hij woont*, zóó als zij daar staan, eigentlijk niets; eerst dan, wanneer zij deelen van eenen volzin worden, dat is in betrekking tot eenen *hoofdzin* komen, krijgen zij kracht en beteekenis: *Kent gij den man, dien gij daar ziet? Weet gij, hoe hij dat doet? Ik twijfel zeer, of hij eerlijk is. Hij zal u wel zeggen, waar hij woont.* Daar het Nederlandsch aan de bijzinnen eene eigenaardige constructie geeft, zijn wij genoodzaakt elken bijzin, wanneer wij hem goed verstaan en beoordeelen willen, vooraf den vorm van eenen hoofdzin te geven. Men zou kunnen zeggen: wij moeten hem den vorm, waarin hij oorspronkelijk gedacht is, teruggeven. Het vervolg zal de noodzakelijkheid hiervan doen inzien.

Maar indien de hoofdzin de eigentlijke gedachte van den spreker uitdrukt, en de bijzin daarbij eene ondergeschikte rol speelt, zoo volgt, dat de hoedanigheid van eenen volzin en de klasse, waartoe hij te brengen is, van den aard van den *hoofd-*

Digitized by Google

zin afhangen, en niet van den eenen of anderen bijzin, die als deel in den hoofdzin voorkomt. Dit wordt te blijkbaarder, wanneer men in aanmerking neemt, dat, zoo als boven reeds gezegd is, noch de copula noch het gezegde, dat de uitdrukking der koppeling veelal in zich bevat, ooit door eenen bijzin worden uitgedrukt, De koppeling, die de soort van den zin bepaalt, zit dus altijd in den hoofdzin, nooit in eenen bijzin. Een paar voorbeelden zullen dit duidelijk maken. De volzin: *Vraag hem, wat hij te zeggen heeft*, is een *bevel* of *verzoek*, omdat de hoofdzin: *Vraag hem*, een *bevel* is; het is geene *vraag*, niettegenstaande de bijzin: *wat hij te zeggen heeft*, in eenen hoofdzin veranderd, in de vraag: *Wat heeft hij te zeggen?* overgaat. Omgekeerd is: *Weet gij, dat* A *dezen morgen plotseling overleden is?*, eene *vraag*, alhoewel de bijzin de *stelling* bevat: A *is dezen morgen plotseling overleden. Zamengestelde zinnen* moeten derhalve bij het analyseren naar den *hoofdzin* geclassificeerd worden.

Daar een *bijzin* altijd slechts een deel van eenen anderen zin uitmaakt, zijn de bijzinnen niet als *hoofddeelen*, maar als *onderdeelen* van *eene rede* aan te merken, en kan hunne nadere beschouwing eerst dan met vrucht plaats hebben, wanneer wij de *deelen van den zin* in het algemeen hebben leeren kennen. In het Eerste Hoofdstuk der Logische Analyse, dat de *hoofddeelen eener rede* beschouwt, kan dus alleen sprake van *hoofdzinnen* zijn; en hetgeen daarin, zonder nadere bepaling, van *eenen zin* gezegd wordt, is alleen op de *hoofdzinnen* toe te passen.

Na deze uitweiding, des te noodzakelijker naarmate de heer ROORDA later vluchtiger over de verhouding tusschen hoofd- en bijzinnen heen loopt, en weleens naar den *bijzin* classificeert, kunnen wij tot zijn boek terugkeeren en zijne onderscheiding in problematische, hypothetische en andere zinnen nagaan. Wij hebben boven reeds gezegd, dat Schrijver wel driederlei

Digitized by Google

soortverdeeling te gelijk en door elkander behandelt. Wij zullen dit thans moeten bewijzen, door de soorten, die bijeen behooren, ook gezamentlijk te beschouwen, en telkens den grondslag der verdeeling op te geven. Wij willen evenwel niet beslissen, of de heer ROORDA aan ééne, twee of drie verdeelingen heeft gedacht, hetgeen misschien moeilijk uit te maken zou zijn, dewijl Z. H. G. niet goed gevonden heeft den grondslag of de grondslagen zijner verdeeling of verdeelingen op te geven.

Eene gedachte kan de uitkomst zijn van eene waarneming, die men op het oogenblik van het denken doet, of vroeger gedaan heeft: *De kagchel is uit. Het woei gisteren sterk;* òf een resultaat, uit wettige redeneringen getrokken: *Uit dit alles blijkt, dat hij eerlijk is;* òf zij kan de voorstelling wezen van iets, dat nog wel niet is, maar dat, als toekomstig zijnde, verwacht wordt: *Hij gaat morgen op reis. Wij zullen stellig te laat komen.* In die gevallen beantwoorden de gedachten aan de *werkelijkheid*, zijn *waar;* de spreker stelt ze althans voor, als of hij ze voor waar houdt. De zinnen nu, waarin de spreker te verstaan geeft, dat hij de gedachte voor waar houdt, noemt men *assertorische zinnen* of *assertorische oordeelen.*

Maar men kan zich ook iets voorstellen, waarvan men niet kan of durft verzekeren, dat het is of zijn zal, doch evenmin het tegendeel: z *vertrekt mogelijk heden al. Onze vriend lag dezen morgen reeds op zijn uiterste; hij is misschien nu al dood.* Hier bepaalt de spreker niet, of Z werkelijk nog heden vertrekken zal, of zijn vriend werkelijk al dood is, maar er bestaan ook geene redenen om het tegenovergestelde te denken; hij geeft daarom te kennen, dat hij een en ander voor *mogelijk* houdt. Zinnen, welke zoodanige gedachten bevatten, waaromtrent niet beslist wordt, of zij al of niet met de werkelijkheid overeenkomen, maar die de overeenkomst met de werkelijkheid slechts als *mogelijk* voorstellen, noemt men *problematische zinnen* of *problematische oordeelen.*

Digitized by Google

Alles wat werkelijk is, is het noodwendige gevolg van ééne of meer oorzaken; wat bestaat, bestaat noodwendig, en is noodwendig zóó, als het is; niets is door toeval. In de meeste gevallen echter zijn de oorzaken, waardoor iets te weeg gebracht is of wordt, den mensch onbekend of onverschillig. Veelal dus vergenoegt hij zich, of moet hij zich wel vergenoegen, met de erkenning van het bestaan, zonder de oorzaken te zien of na te sporen. Doorgaans derhalve blijven zijne gedachten bij het erkennen der werkelijkheid, en blijven zijne oordeelen *assertorisch*. Maar komt hij tot het inzicht, dat iets noodwendig bestaat, juist zóó zijn moet, als het is, dan bevat zijne gedachte *noodwendigheid*, en de zin, waarin zoodanig eene gedachte is uitgedrukt, heet *apodictisch*. *Apodictische zinnen* of *oordeelen* zijn derhalve de volgende: A (die meer verteert dan zijn inkomen bedraagt) *moet schulden maken*. *Een geheel is grooter dan één van zijne deelen*.

Het onderscheid tusschen problematische, assertorische en apodictische zinnen bestaat derhalve in hunne verschillende *verhouding tot de werkelijkheid*; problematische zinnen of oordeelen geven slechts te kennen, dat hunne overeenkomst met de werkelijkheid *mogelijk* is; *assertorische*, dat die overeenkomst werkelijk plaats heeft; *apodictische*, dat die overeenkomst noodwendig moet plaats hebben. Wil men hunne natuur kortheidshalve met een enkel woord aanduiden, dan kan men zeggen: *problematische zinnen* bevatten volgens de meening van den spreker *mogelijkheid*, *assertorische* evenzoo *werkelijkheid*, *apodictische noodwendigheid*.

De begrippen van mogelijkheid, werkelijkheid en noodwendigheid maken eene volledige en welgeordende logische reeks uit. Volledig, omdat er buiten deze drie geene andere gelijksoortige begrippen denkbaar zijn; en wel geordend, omdat ieder begrip telkens het voorgaande in zich bevat en onderstelt. Immers, wat werkelijk bestaat, is ook mogelijk, en wat

Digitized by Google

noodwendig bestaan moet, bestaat ook werkelijk. Wij hebben daarom gemeend de problematische, assertorische en apodictische zinnen, welke op die begrippen steunen, en insgelijks eene volledige en welgeordende reeks uitmaken, in verband met elkander te moeten behandelen, vooral omdat alleen op die wijze het eene begrip het andere kan ophelderen. De heer ROORDA is van een ander gevoelen geweest, en heeft gemeend de beschouwing der hypothetische, categorische en disjunctieve zinnen, ofschoon tot andere rijen behoorende, tusschen de bebeschouwing der problematische en der assertorische te moeten inschuiven, en dus doende heeft hij den zamenhang tusschen de problematische en de assertorische en apodictische in de schaduw gesteld en voor eenen ongeoefende geheel onkenbaar gemaakt. Zijn H. Gel. zal zeker zijne wijze redenen gehad hebben om, op het gevaar af van volstrekt niet begrepen te worden, van den regel der gewone Logica af te wijken; wij bekennen echter gaarne niet op de hoogte te staan om die redenen te bevroeden. Dit durven wij nogtans bescheiden verzekeren, dat het zoo abstracte en reeds zoo moeilijke leerstuk der modaliteit door die verbreking der orde niet gemakkelijker is gemaakt.

De grondslag namelijk van de drieledige verdeeling der oordeelen is datgene, wat men sinds lang gewoon is de *modaliteit* der oordeelen te noemen. Door de *modaliteit van eenen zin* verstaat men dus bepaaldelijk zijne verhouding tot de werkelijkheid, dat is, de *modus* of *wijze*, waarop de uitgedrukte gedachte met de werkelijkheid overeenstemt, en het is in deze gewone beteekenis, dat wij ons voortaan van dit woord zullen bedienen.

Bij eenig nadenken zal men inzien, dat de driederlei *modaliteit* in drie verschillende wijzen van *koppelen* bestaat, afhankelijk van de kennis of van het inzicht des sprekers in den staat van zaken. Van daar, dat de eene mensch over eene en dezelfde

Digitized by Google

zaak in een *problematisch*, de andere in een *assertorisch* oordeel spreekt. Zoo zal A zeggen: *Wij zullen onzen vriend* X *misschien heden avond ook zien. Neen*, zegt B, die X zooeven gesproken heeft, *niet misschien, maar zeker zullen wij hem zien, want hij heeft mij verzekerd, dat hij ook hier komen zou.* — Voor den wiskundige is de zin: *De drie hoeken van eenen gelijkzijdigen driehoek zijn gelijk*, een *apodictisch* oordeel, omdat hij inziet, dat het niet anders zijn kan; terwijl diezelfde zin voor den in de meetkunde onervarene bloot *assertorisch* is. Was de mensch alwetend, doorzag hij het verband van alle dingen, hij zou zich alleen in *apodictische* oordeelen uiten. — De modaliteit behoort dus blijkbaar tot die zijde der koppeling, die naar den denkenden geest gericht is.

Er bestaat driederlei mogelijkheid en noodzakelijkheid. Men onderscheidt namelijk 1. *physische* of *natuurlijke*, ook wel *reëele* genoemd, 2. *moreele* of *zedelijke* en 3. *logische mogelijkheid* en *noodzakelijkheid.* De drie soorten van mogelijkheid worden door Prof. ROORDA, blz. 18, aldus gedefinieerd: „ *Physisch* of „ *natuurlijk* mogelijk is dat, waartoe de noodige natuurlijke „ krachten of vermogens aanwezig zijn, en dat door geene na„ tuurlijke krachten verhinderd wordt." Zoo is het physisch mogelijk, dat een mensch denkt, eet, drinkt, slaapt; dat iemand, die schrijven geleerd heeft, eenen brief schrijft; dat een geoefend jager eenen haas treft, enz. Omgekeerd is physisch onmogelijk al hetgeen, waartoe de noodige vermogens ontbreken, of dat door natuurlijke krachten verhinderd wordt; b. v. dat een pas geboren kind spreekt; dat een beschonkene geregeld denkt; dat een gekerkerde zich begeeft, waarheen hij wil

„ *Moreel* of *zedelijk* mogelijk is, wat iemand doen *mag*, wat „ hem vrij staat en niet verboden is; ook alles, wat met de „ gemoedsgesteldheid of gemoedsstemming van een zedelijk we„ zen niet in strijd is, waartegen geene overwigtige redenen „ bestaan, die het verbieden of er van terughouden." Wij zou-

Digitized by Google

den meenen alleen *zedelijk mogelijk* te moeten noemen hetgeen niet in strijd is met het *karakter* of met de *gemoedsstemming* van een redelijk wezen, en omgekeerd *zedelijk onmogelijk* alles, wat daarmede niet strookt. Het geoorloofd of niet geoorloofd zijn komt bij *zedelijke mogelijkheid* alleen in zoo verre in aanmerking, als een zedelijk goed mensch zich daardoor laat besturen; wat *mag* geschieden, wordt daardoor voor hem mogelijk; bij den booswicht, den hartstochtelijke, den beschonkene, den krankzinnige doet het weinig af. Het is geoorloofd den armen wel te doen, zich ten gevalle van anderen een genoegen te ontzeggen, en toch is het eene en andere *moreel onmogelijk* voor den gierigaard en den zelfzuchtige; het is ongeoorloofd te stelen en te dooden, en evenwel is het *moreel mogelijk*, dat een slecht mensch steelt, en dat een oploopende eenen doodslag begaat. Indien alleen datgene (zedelijk) mogelijk was, „wat vrij staat en niet verboden is", dan zouden ongehoorzaamheid jegens ouders en overheden, en overtredingen van de wetten des lands tot de onmogelijkheden behooren. Eene zelfde zaak kan te gelijk physisch mogelijk en moreel onmogelijk wezen. Zoo is het *moreel onmogelijk*, dat een goedhartig mensch om eigen voordeel willens en wetens een ander schade berokkent, al heeft hij de noodige schranderheid en de gelegenheid om het te doen, met andere woorden, al is het hem *physisch mogelijk*. Omgekeerd kan iets *moreel mogelijk*, maar *physisch onmogelijk* zijn: b. v., dat een booswicht (die, als men zegt, tot alles in staat is), eenmaal in ketenen geslagen, diefstal pleegt met huisbraak en moord.

„*Logisch* mogelijk is alles, wat zonder ongerijmdheid of te„genstrijdigheid met zich zelf, of zonder met iets anders in „strijd te zijn gedacht of voorgesteld worden kan." Vindt men b. v. het bebloede lijk van een zelfmoordenaar aan den weg liggen, dan kan men zonder ongerijmdheid denken, dan is het

Digitized by Google

logisch mogelijk, dat de man door een struikroover vermoord is. En toch kan zulks *physisch onmogelijk* zijn, indien de man namelijk niemand op den weg ontmoet heeft. — Zie ik iemand met schrijfgereedschap en eenen brief voor zich zitten, dan is het voor mij *logisch mogelijk*, dat de man den brief heeft geschreven; heeft hij echter nooit leeren schrijven, zoo is zulks *physisch onmogelijk;* bevat de brief lasterlijke aantijgingen en is de man braaf en rechtschapen, dan is het *moreel onmogelijk*, dat hij hem geschreven heeft.

Physisch, *moreel* en *logisch noodzakelijk* is datgeen, waarvan het omgekeerde, de ontkenning, physisch, moreel of logisch onmogelijk is. Zoo is het physisch noodzakelijk, dat een mensch om gezond te blijven van tijd tot tijd eet, drinkt en slaapt; *moreel*, dat een rechtschapen man eerlijk handelt: want een mensch, die niet eet, drinkt en slaapt, blijft onmogelijk gezond; en een mensch, die niet eerlijk handelt, heet niet rechtschapen. Zoo is het *logisch noodzakelijk*, d. i. *noodwendig*, dat een deel kleiner is dan het geheel, omdat men zich geen deel van iets kan voorstellen, dat gelijk zou zijn aan, of grooter dan het geheel.

Uit het gezegde volgt, dat de ontkenning der mogelijkheid gelijkstaat met het beweren der noodwendigheid van het tegendeel, en dat omgekeerd het ontkennen der noodwendigheid niets meer beteekent dan het toestemmen der mogelijkheid. Zegt men b. v. *Het is niet mogelijk, dat een deel grooter is dan het geheel*, dan beteekent dit blijkbaar hetzelfde, alsof men zeide: *Een deel is noodwendig kleiner dan het geheel*, of: *Een deel moet kleiner zijn dan het geheel.* Zegt men daarentegen: *Het is niet noodwendig, dat de hoeken van eenen driehoek gelijk zijn*, dan staat dit volkomen gelijk met: *Het is mogelijk, dat de hoeken van eenen driehoek ongelijk zijn*, of: *De hoeken van eenen driehoek kunnen ongelijk zijn.*

Heeft men wel gevat, waarin het onderscheid tusschen phy-

Digitized by Google

sische, moreele en logische mogelijkheid en noodzakelijkheid bestaat, dan zal men ook inzien, dat de Logische Analyse slechts met *logische mogelijkheid* en *noodzakelijkheid* te doen heeft. Zij heeft immers de zinnen te onderscheiden naar de *koppeling*, niet naar het *predicaat;* en het is alleen de *logische mogelijkheid* of *noodzakelijkheid*, de mogelijkheid of noodzakelijkheid van iets te denken, die op de *koppeling* invloed heeft, terwijl de physische en moreele mogelijkheid en noodzakelijkheid geheel binnen den omvang der predicaten blijven. Zegt men, b. v.: *Hij gaat misschien op reis. Het geheel is noodwendig grooter dan één van zijne deelen*, dan geeft men te verstaan, dat men denken kan, dat hij op reis gaat, en dat men onmogelijk anders denken kan, dan dat een geheel grooter is dan één van zijne deelen; misschien en noodwendig betreffen dan de wijze van denken, de *koppeling*, en behooren niet bij de predicaten *op reis gaan* en *grooter*. Zegt men daarentegen: *Dit jongetje kan lief zingen* (phys. mogel.). *Alle menschen moeten sterven* (phys. noodzak.), dan maken *lief kunnen zingen* en *moeten sterven* de predicaten uit, en *kunnen* en *moeten* behooren niet tot de *koppeling*. *Problematische* zinnen drukken derhalve logische mogelijkheid, en *apodictische* logische noodzakelijkheid uit.

Dat een zin problematisch is, kan op twee wijzen worden uitgedrukt. Vooreerst in zin den zelven door de modale bijwoorden *mogelijk*, *misschien*, *wellicht*, *waarschijnlijk*, b. v.: *Hij komt*, *mogelijk*, *misschien*, *wellicht* of *waarschijnlijk nog;* of door het werkwoord *kunnen: Hij kan nog komen*. Ten tweede, niet in den problematischen zin zelven, maar door eenen hoofdzin. De problematische is dan een bijzin, en de hoofdzin *assertorisch;* b. v. *Het is mogelijk*, *waarschijnlijk*, *aannemelijk* of *te denken* (assert. hoofdz.), *dat hij nog komt* (problem. bijzin). Evenzoo is het met de *apodictische* zinnen gelegen. Men treft in den apodictischen zin zelven de bij-

Digitized by Google

woorden *noodwendig*, *noodzakelijk*, of het werkwoord *moeten* aan, b. v.: *De stralen van eenen cirkel zijn noodwendig gelijk*, of: *De stralen van eenen cirkel moeten gelijk zijn.* Of de apodictische zin is een bijzin, en de assertorische hoofdzin drukt er de noodwendigheid van uit; b. v.: *Het is noodwendig* (hoofdz.), *dat de stralen van eenen cirkel gelijk zijn.* (apod. bijzin). — In enkele gevallen vervangt in problematische zinnen *mogen* de plaats van *kunnen*, b. v. als men zegt: *Hij mag het zelf wel gebroken hebben*, d. i. *hij heeft het misschien wel zelf gebroken.*

Het onderkennen van problematische zinnen kan alleen dan eenige moeilijkheid opleveren, wanneer er het werkwoord *kunnen* in voorkomt, dewijl dit ook dient om *physische* mogelijkheid uit te drukken, in welk geval de zin assertorisch is. Zeg ik b. v. van iemand, die heeft leeren schrijven, maar later zijne rechterhand heeft verloren: *Hij kan thans niet meer schrijven, maar hij heeft kunnen schrijven*, dan bezig ik twee *assertorische* zinnen; want ik verklaar als zeker, dat de man vroeger het vermogen van te schrijven gehad heeft, en dat hij het nu niet meer bezit. Het woord *kunnen* behoort hier dus tot het predicaat, *kunnen schrijven*, en dit wordt stelliger wijze eerst aan het subject ontzegd, daarna toegekend. Duidelijk blijkt het tweederlei gebruik van *kunnen* uit het volgende voorbeeld: *De beschuldigde kan den brandbrief onmogelijk geschreven hebben* (log. onmog.), *want hij kan niet schrijven* (phys. onmog.). Hier is de eerste zin ontkennend problematisch, d. i. bevestigend apodictisch, de tweede ontkennend assertorisch; in den eersten ontken ik de mogelijkheid van het predicaat *geschreven hebben*, of liever, ik beweer de noodwendigheid van *niet geschreven te hebben;* in den tweeden ontken ik het predicaat *kunnen schrijven.* In den eersten staat *kan* weder buiten het gezegde, in den tweeden maakt het er een noodzakelijk bestanddeel van uit.

Digitized by Google

Dezelfde moeilijkheid levert *moeten* op in zinnen, die noodwendigheid uitdrukken. Indien ik zeg: *Hij moet te huis blijven*, (physische noodzakelijkheid), *want hij is ongesteld;* of *Hij moet eenen brief schrijven* (moreele noodzak.), *dien hij nog verzenden moet* (mor. noodzak.), zoo bezig ik eenvoudig assertorische zinnen. Niet het te huis blijven, het briefschrijven en verzenden zijn hier de predicaten, maar het moeten te huis blijven, het moeten schrijven en verzenden, worden hier aan het subject toegeschreven. Zeg ik daarentegen: *Van de drie beschuldigden moet A den moord hebben gepleegd, want B en C staan als brave lieden bekend*, dan bezig ik eenen zin, die bloot *logische* noodzakelijkheid behelst. Hier is geene sprake van physische of moreele noodzakelijkheid, die den dader tot het plegen der misdaad zou hebben gedwongen. *Moet* staat dus buiten het predicaat: *eenen moord plegen*, het drukt eene wijziging der koppeling uit; de zin is derhalve apodictisch. Anders is het gelegen met de volgende zinnen: *„Hij moest zijnen aanvaller dooden* (phys. noodz.), *wilde hij zijn eigen leven redden;* of: *Een wraakzuchtig en oploopend man moest in zulke omstandigheden wel eenen moord begaan* (moreele noodz.). De twee laatste zinnen zijn derhalve niets meer dan assertorisch.

Heeft men een en ander wel gevat, en is men overtuigd, dat de modale woorden *misschien*, *mogelijk*, *noodwendig*, *moeten* en *kunnen* niet tot het predicaat behooren, en alleen op de koppeling betrekking hebben, dan zal men ook inzien, dat *kunnen* en *moeten* in problematische en apodictische zinnen alleen in den tegenwoordigen tijd kunnen staan. Immers de derde actus der gedachtevorming, de koppeling, heeft steeds in het oogenblik van het denken en spreken plaats, en is dus iets tegenwoordigs: *Ik beschuldig hem nog niet van onwil; hij kan verhinderd zijn;* d. i. *ik kan nog denken, dat hij verhinderd is; hij is mogelijk verhinderd.* Alleen in het verhaal van het-

Digitized by Google

geen in een verleden tijd gedacht of gezegd is, kunnen de woorden *moeten* en *kunnen*, als zij op de koppeling betrekking hebben, ook als modale verba in den zoogenoemden onvolmaakt verleden tijd voorkomen, omdat deze tijdvorm dikwijls iets voorstelt, als in zekeren verleden tijd *tegenwoordig* geweest zijnde: *Men beschuldigde hem nog niet van onwil; de heer A. meende, dat zijn vriend wel verhinderd kon of moest zijn.* Is dit het geval, dan blijven *kon* en *moest* eigentlijk tegenwoordige tijden, omdat zij uitdrukkingen zijn van iets, dat in zekeren verleden tijd tegenwoordig was.

Maar kunnen genoemde hulpwoorden in problematische en apodictische zinnen alleen in den tegenwoordigen of zoogenoemden onvolmaakt verleden tijd staan, zoo volgt, dat alle zinnen, waarin *kunnen* en *moeten* in eenen anderen tijd, b. v. in den volmaakt of meer dan volmaakt verledenen of in den toekomenden tijd, voorkomen, geene problematische of apodictische zinnen, maar eenvoudig assertorische zijn: *Ik heb het niet kunnen doen, want ik heb eene vergadering moeten bijwonen. Hij zal wel moeten gehoorzamen.* Eene vergelijking van de volgende zinnen zal ons beweren duidelijk maken: *De heer A kan aan dit besluit van den Raad geen deel gehad hebben* (log. onmogel.), *want hij heeft de vergadering niet kunnen bijwonen* (phys. onmogel.), *dewijl hij dien dag uit de stad geweest is. — B moet zijne toestemming gegeven hebben* (log. noodz.), *want zijn naam bevindt zich onder de handteekeningen. Hij moet dit vrijwillig gedaan hebben* (log. noodz.), *en heeft het zeker niet moeten doen* (moreele noodzak.), *want zijn groot vermogen maakt hem onafhankelijk.*

Tusschen de problematische en assertorische zinnen behandelt de heer ROORDA, zoo als wij reeds aangemerkt hebben, de *hypothetische*, *categorische* en *disjunctieve*. Dikwijls beschouwt men deze drie soorten als naast elkander liggende en als te

Digitized by Google

zamen genomen alle mogelijke zinnen omvattende. Wij zullen echter zien, dat hier nog twee verdeelingen, op twee verschillende grondslagen berustende, plaats vinden; dat *hypothetisch* tegenover *categorisch* staat, en dat het tegenovergestelde van *disjunctief* veelal voorbijgezien wordt. Beschouwen wij eerst de categorische en hypothetische zinnen.

In alle mogelijke zinnen, hoedanig zij ook zijn mogen, hoofd- of bijzinnen, stellingen of vragen, problematisch, assertorisch of apodictisch, geschiedt de verbinding of scheiding van subject en predicaat òf *onvoorwaardelijk*, òf *op de eene of andere voorwaarde.* Wanneer de verbinding of scheiding *onvoorwaardelijk* plaats heeft, heet de zin *categorisch*, gelijk b. v.: *Ik zal het u zeggen. Hij komt niet. De stralen van eenen cirkel zijn gelijk.* Wanneer echter de bevestiging of ontkenning van eene voorwaarde afhankelijk gesteld wordt, dan noemt men den zin *hypothetisch*, b. v.: *Indien gij belooft te zwijgen, zal ik het u zeggen. Wanneer twee zijden van een driehoek gelijk zijn, dan zijn ook de overstaande hoeken gelijk. Is de figuur geen cirkel, dan zijn de stralen niet gelijk.*

De hypothetische volzinnen bestaan gewoonlijk uit twee zinnen: uit eenen hoofdzin en eenen bijzin. De hoofdzin, bevat de eigentlijke hypothetische gedachte en heet *apodosis.* In de boven bijgebrachte voorbeelden zijn: *Ik zal het u zeggen. De twee hoeken zijn gelijk. De stralen zijn niet gelijk*, de apodoses. De bijzin, die in eenen hypothetischen volzin voorkomt, heet *protasis*, en drukt de voorwaarde uit, waarvan de verbinding van het subject met het predicaat afhankelijk gesteld wordt: *Indien gij belooft te zwijgen. Wanneer de zijden gelijk zijn. Wanneer de figuur geen cirkel is.* Maar de voorwaarde kan soms door eene *bepaling* worden uitgedrukt, en dit verandert natuurlijk den aard van den zin niet; hij is en blijft daarom niet minder hypothetisch: *Bij leven en welzijn kom ik. Een driehoek heeft bij gelijke zijden gelijke hoeken.* Ik stel hier het komen

Digitized by Google

en het gelijkzijn afhankelijk van eene omstandigheid, waarmede die toestand noodwendig moet gepaard gaan, en druk mij in hypothetische zinnen uit. In het laatste voorbeeld is een driehoek in het algemeen het onderwerp, en de bijkomende omstandigheid is het gelijkzijdig zijn: neem ik echter de voorwaarde terstond in de voorstelling van het onderwerp op, en zeg: *Een driehoek met gelijke zijden heeft gelijke hoeken*, dan wordt de zin blijkbaar *categorisch*. Den grond, waarop de verdeeling der zinnen in categorische en hypothetische berust, is men gewoon de *relatie* der zinnen te noemen. Daar iets noodwendig òf voorwaardelijk òf onvoorwaardelijk gesteld wordt, en geen derde geval denkbaar is, zoo volgt, dat de verdeeling naar de *relatie* der zinnen slechts tweeledig is, en dat alle mogelijke zinnen tot eene dezer twee soorten kunnen gebracht worden. Ook is het bijna overtollig te doen opmerken, dat het onderscheid tusschen hypothetische en categorische zinnen wederom niets anders is dan eene bijzondere wijze van het predicaat met het subject te verbinden of er van te scheiden, zoodat wij ook hier met de *koppeling* te doen gehad hebben.

In al de tot nog toe bijgebrachte voorbeelden van zinnen werd het gansche predicaat aan het gansche subject toegekend of ontzegd; maar er zijn ook zinnen, waarin òf het subject òf het predicaat uit verschillende voorstellingen bestaat, en de verbinding met of de scheiding van slechts ééne dezer voorstellingen bedoeld wordt, terwijl de overige worden buiten gesloten. Een paar voorbeelden zullen dit duidelijk kunnen maken. A beschuldigt B van iets, maar B ontkent. Zegt nu een derde tot A: *Of gij, òf B moet liegen*, dan bestaat het subject uit twee deelen A en B, en het predicaat *liegen* wordt slechts aan één toegekend. Omgekeerd is in den zin: *De mensch is sterfelijk of onsterfelijk*, het predicaat in tweeën gedeeld, en één dezer deelen wordt aan het subject toegekend met uitsluiting

Digitized by Google

van het andere. Zulke zinnen heeten *disjunctieve* of *scheidende* zinnen, en het is duidelijk, dat die der tegenovergestelde soort *conjunctieve* of *zamenvattende* moeten heeten. *Zamenvattende* zinnen zijn derhalve zinnen, waarin het geheele predicaat aan het geheele subject wordt gekoppeld; *disjunctieve* de zoodanige, waarin slechts één deel van het predicaat aan het geheele subject, of het geheele predicaat aan één deel van het subject gekoppeld wordt.

De *zamenvattende oordeelen* worden in de Logica wederom in verschillende ondersoorten verdeeld. Indien het *predicaat* uit meer dan één begrip bestaat, dan heet het oordeel *conjunctief*, b. v.: *Die man is rijk, geleerd en deugdzaam.* Bestaat het *subject* van een oordeel uit meer dan ééne voorstelling, zoo heet het bevestigende oordeel *copulatief;* is het oordeel echter ontkennend, dan wordt het *remotief* genoemd, b. v.: *A, B en C zijn door de rechtbank schuldig verklaard. Noch A, noch B, noch C zijn vrijgesproken.* Ook spreekt men in de Logica nog van *divisieve* oordeelen, d. i. van oordeelen, waarin het predicaat de soorten van het subject opgeeft, b. v.: *De menschen zijn deels Heidenen, deels Joden, deels Christenen, deels Mohammedanen.* Voor het geval, waarin het subject en het predicaat beide uit slechts ééne voorstelling bestaan: *De zon gaat onder*, heeft men tot nog toe geene afzonderlijke benaming uitgedacht. Al die onderscheidingen hebben in de Logica hun nut; doch de Logische Analyse kan, onzes inziens, volstaan met de *disjunctieve* van de *niet disjunctieve* te onderscheiden, welke laatste men dan gevoegelijk bij tegenstelling alle *conjunctief* (*zamenvattend*) zou kunnen noemen, met insluiting van de gevallen, waarin het subject en het predicaat beide uit slechts ééne voorstelling bestaan, en die dus letterlijk genomen niet *zamenvattend* of *conjunctief* zijn.

De grondslag der verdeeling in *conjunctieve* en *disjunctieve* zinnen is blijkbaar wederom eene bijzondere wijze van *koppe-*

Digitized by Google

len, verschillende van die bij de *modaliteit* en de *relatie* der zinnen; wij hebben hier dus inderdaad drie verschillende soortverdeelingen beschouwd.

Wat wij hier a priori bewezen hebben, kan ook a posteriori aangetoond worden. Het is bekend, dat in eene goede logische verdeeling de eene soort de andere uitsluit: formae sint repugnantes, dat wil zeggen: een en hetzelfde voorwerp kan niet te gelijk tot twee soorten van dezelfde verdeeling behooren. Heeft dit evenwel plaats, dan bewijst zulks, dat men niet met slechts ééne, maar met twee of meer verdeelingen te doen heeft. Dat b. v. de verdeeling der menschen in *rijke*, *gezonde*, *brave*, *arme* en *zieke*, niet deugt, blijkt onder andere ook daaruit, dat iemand te gelijk *rijk*, *braaf* en *ziek* kan wezen. De vereeniging van deze drie hoedanigheden in een enkel individu bewijst, dat hier drie verdeelingen te zamen genomen zijn. Zoodanig eene vereeniging van vier verschillende kenmerken treft men b. v. aan in den zin: *Indien twee hoeken van eenen driehoek gelijk zijn, dan moet die driehoek òf gelijkbeenig òf gelijkzijdig wezen*, hetwelk te gelijk een *positieve*, *hypothetische*, *apodictische* en *disjunctieve* zin is.

Waarschijnlijk zal het den ongeoefenden lezer niet onwelkom zijn, hier eenige voorbeelden aan te treffen, waarop de laatst behandelde drievoudige onderscheiding is toegepast; wij zullen er daarom hier eenige laten volgen, waarbij men in aanmerking gelieve te nemen, dat de qualificatie alleen op het breeder gedrukte gedeelte der zamengestelde volzinnen, d. i. op de hoofdzinnen, betrekking heeft.

Ik ga dezen middag wandelen. — assert. categ. conjunct. zin.

Ik ga dezen middag wandelen of rijden. — assert. categ. disjunct. zin.

Ik ga waarschijnlijk wandelen. — problem. categ. conjunct. zin.

Digitized by Google

Ik ga waarschijnlijk wandelen of rijden. — problem. categ. disjunct. zin.

Het geheel moet gelijk zijn aan al zijne deelen te zamen genomen. — apodict. categ. conjunct. zin.

Hij, die zoo spreekt, moet een dweper of een bedrieger zijn. — apodict. categ. disjunct. zin.

Als het weder goed blijft, doe ik misschien eene wandeling. — problem. hypoth. conjunct. zin.

Als het gaat regenen, blijf ik stellig te huis. — assert. hypoth. conjunct. zin.

Indien hij gezond blijft, gaat hij dezen zomer òf naar Duitschland òf naar Frankrijk. — assert. hypoth. disj. zin.

Indien hij het weet, moet hij het van u of van uwen broeder vernomen hebben, want het was aan niemand buiten ons drieën bekend. — apodict. hypoth. disjunct. zin.

Thans zullen wij nagaan, hoe de heer ROORDA het een en ander heeft behandeld, dewijl wij daardoor aanleiding krijgen om sommige duistere punten nog nader toe te lichten.

Nadat de heer ROORDA de *vragen* beschouwd heeft, zegt hij, blz. 10: „De *mogelijkheid* van hetgeen men vraagt, wordt bij „een vraag altijd *stilzwijgend ondersteld.* Men stelt zich het„geen men vraagt wel als *mogelijk* voor, maar als *onzeker* en „*twijfelachtig*, als *problematisch* of *questieus*; het is dan nog „de vraag, of het werkelijk zoo is." Herinnert men zich het onderscheid tusschen subjectieve en objectieve vragen (zie blz. 47), dan zal men inzien, dat dit maar half juist, en alleen van de subjectieve vragen, als: *Regent het? Gaat gij mede?* geldig is. De objectieve vragen — het behoeft naauwelijks vermelding — vallen in de categorie der *werkelijkheid.* Hoor ik schellen, of zie ik een pakje op mijne tafel liggen, en vraag ik dan: *Wie heeft*

Digitized by Google

daar zoo even gescheld? Wie heeft dat pakje bezorgd?, dan houd ik het niet voor bloot *mogelijk*, maar voor *werkelijk* en *zeker*, dat iemand een pakje bezorgd heeft, en dat er gescheld is. Derhalve ligt wel in de *subjectieve* vragen een *problematische* zin opgesloten, maar niet in de *objectieve*. Een nieuw blijk, hoe noodzakelijk de onderscheiding der subjectieve en objectieve vragen is. — Maar behooren nu alle subjectieve vragen tot de problematische, en alle objectieve tot de assertorische zinnen? In geenen deele; dezelfde onderscheidingen, die wij ten opzichte der *oordeelen* of *stellingen* hebben leeren maken, zijn ook op de vragen toepasselijk. Men gevoelt het onscheid tusschen de volgende subjectieve vragen: *Kan hij het gedaan hebben? Heeft hij het gedaan? Moet hij het gedaan hebben, of kan het een ander geweest zijn?* De eerste vraag behoort blijkbaar tot de rubriek der problematische, de tweede tot die der assertorische, de derde tot die der apodictische zinnen. Hetzelfde onderscheid zal men opmerken bij de volgende objectieve vragen: *Wie kan dat gedaan hebben? Wie heeft dat gedaan? Wie moet dat gedaan hebben?* De wijze echter, waarop de heer ROORDA de zaak voorstelt, geeft aanleiding om alle vragen voor problematische zinnen aan te zien. Te eer zal men hiertoe geneigd zijn, wanneer men met Z. H. Gel. eenen zin of eene phrase aanmerkt als de uitdrukking van *„den zin eener gedachte"*, en de phrase daarom ook naar den *zin der gedachte* classificeert; want in de vraag: *Komt hij heden te huis?* ligt ongetwijfeld ook de gedachte: *Hij komt mogelijk heden te huis*, opgesloten. Daar wij echter meenen de Logische Analyse als eene voorbereiding voor de studie der talen, niet voor de Logica of Psychologie te moeten beschouwen, zoo moet het ons alleen te doen zijn om de gedachte, die werkelijk uitgedrukt is, niet om alle mogelijke gedachten, die men bij gevolgtrekking uit eenen zin opmaken kan. De kracht van ieder woord, dat in eenen zin voorkomt, moet ver-

Digitized by Google

klaard worden, dus ook die van *kunnen* en *moeten*, wanneer deze woorden in *vragen* logische mogelijkheid en noodzakelijkheid uitdrukken. Wij hebben derhalve ook problematische, assertorische en apodictische vragen te onderscheiden, hoe vreemd dit ook klinken moge.

Een ander overtuigend blijk van de nadeelige gevolgen eener verkeerde definitie vinden wij op blz. 10 en 11. Als voorbeelden van problematische zinnen vinden wij daar opgegeven, niet alleen: „*Mogelijk vertrekt hij morgen. Het kan waar zijn. Het kan zijn*", maar ook: „*Het is mogelijk, dat het gebeurt. Het komt mij onwaarschijnlijk voor, dat hij dat gezegd zou hebben. Ik twijfel, of het wel zoo is.*" In deze laatste voorbeelden liggen wel is waar de problematische oordeelen: *Het gebeurt mogelijk. Hij heeft het waarschijnlijk niet gezegd. Het is waarschijnlijk niet zoo*, opgesloten; maar dit maakt de zinnen zelve, zoo als de heer ROORDA ze daar neêrgeschreven heeft, daarom nog niet problematisch; en hij zou ze zeker niet als voorbeelden van problematische zinnen hebben opgegeven, indien hij eenen zin als *de uitdrukking eener gedachte*, en niet als *de uitdrukking van den zin eener gedachte* beschouwde. De bedoelde zinnen toch zijn voor de Logische Analyse, die de uitdrukking te verklaren heeft, *assertorisch*, niet *problematisch*. Daar het nu ongetwijfeld van belang is, dat de leerling zulks duidelijk inziet, zoo meenen wij het betoog niet achterwege te mogen laten, te minder, omdat het ons in de gelegenheid zal stellen om nog eenige opmerkingen te maken, die tot het juiste begrip der logische mogelijkheid en noodzakelijkheid kunnen bijdragen.

In de eerste plaats zij herinnerd, wat wij boven, blz. 31 en 45 hebben aangetoond, dat de soortverdeeling der zinnen gegrond moet zijn op de *koppeling*, dat is op hunne betrekking tot den spreker en op de betrekking tusschen de subjecten en predicaten onderling, en dat de beteekenis of inhoud der subje-

Digitized by Google

cten en predicaten daarbij niet in aanmerking kan komen. Is men van de waarheid hiervan overtuigd, dan zal men ook inzien, dat de volgende zinnen: *Het is mogelijk. Het is waarschijnlijk. Ik twijfel. Ik vrees. Ik hoop. Ik geloof niet*, evenzeer assertorisch zijn, als *Het is koud. Dit is wijn. De wind waait. Ik zie niets.* Immers in geen van deze zinnen wordt iets als slechts *mogelijk* voorgesteld; maar in alle wordt iets stellig verzekerd. Ik stel niet als twijfelachtig voor, maar ik verzeker, dat ik iets voor mogelijk of waarschijnlijk, en iets anders voor twijfelachtig houd, dat ik vrees, hoop of twijfel voed. Het denkbeeld van onzekerheid ligt in de predicaatswoorden *mogelijk*, *waarschijnlijk* en *twijfelen*, niet in hunne verbinding met de subjecten, en met de beteekenis der predicaten heeft men bij de soortverdeeling der zinnen immers niets te maken. Zal een zin problematisch wezen, dan moet zulks, gelijk wij boven, op blz. 64 gezien hebben, opzettelijk worden te kennen gegeven door de eene of andere uitdrukking, die zoo min tot het predicaat als tot het subject behoort. Zoo is de zin: *Wij krijgen heden nog onweder*, aldus op zich zelven staande, *assertorisch;* maar hij wordt *problematisch*, als ik zeg: *Dat wij heden nog onweder krijgen, is mogelijk, waarschijnlijk*, of *te denken;* of: *Het is mogelijk, waarschijnlijk* of *denkelijk, dat wij heden nog onweder krijgen.* Ik geef dan door de hoofdzinnen: *Het is mogelijk. Het is waarschijnlijk. Het is denkelijk*, uitdrukkelijk te verstaan, dat ik de gedachte, in den bijzin uitgedrukt, voor niet meer dan *mogelijk*, niet voor *zeker* houd.

In de bedoelde voorbeelden van den heer ROORDA zijn derhalve wel de bijzinnen problematisch, maar niet de hoofdzinnen; deze zijn assertorisch. Daar nu een volzin, gelijk op blz. 56 en v. bewezen is, naar den hoofdzin, en niet naar de bijzinnen, moet geclassificeerd worden, zoo volgt, dat de gezegde zinnen ten onrechte als voorbeelden van problematische zinnen zijn aangevoerd.

Digitized by Google

Op blz. 11 worden de *hypothetische* zinnen als eene soort van *problematische* opgegeven: „Tot de *problematische* zinnen „behooren ook de *hypothetische*, dat is *onderstellende* „zinnen." Wij hebben op blz. 60 en 68 aangetoond, dat de verdeeling in problematische, assertorische en apodictische zinnen op eenen anderen grondslag berust, dan de onderscheiding in hypothetische en categorische, waaruit reeds a priori blijkt, dat deze opgave het gevolg van eene scheeve beschouwing moet zijn. Zij verschilt dan ook niet veel van het beweren, dat de gelijkbeenige driehoeken tot de rechthoekige, of dat de Fransche boeken tot de romans behooren. De onjuistheid loopt alleen daarom minder in het oog, omdat zinnen, en dat wel hypothetische en problematische zinnen, minder goed bekende zaken zijn dan romans, en zich niet zoo levendig laten voorstellen. Een Fransch boek kan een roman, en een gelijkbeenige driehoek kan ook een rechthoekige zijn, en evenzoo is het mogelijk, dat een hypothetische zin te gelijk problematisch is, maar hij kan even goed assertorisch of apodictisch wezen, als het Fransche boek een bijbel, en de gelijkbeenige driehoek scheefhoekig kan zijn. De verwarring komt waarschijnlijk weder uit dezelfde bron voort, waaruit ook andere dwalingen zijn voortgevloeid: uit de verkeerde beschouwing van de natuur van eenen zin. Immers in elken hypothetischen zin ligt een problematisch oordeel opgesloten, zoo als in het voorbeeld door Schrijver bijgebracht: „*Indien dit metaal is, dan is het smeltbaar.*" Zie ik een voorwerp, dat de kleur en den glans van goud heeft, en zeg ik dan: *Indien dat voorwerp inderdaad goud, geen verguld hout of steen is, zoo is het smeltbaar*, dan is het bij mij logisch mogelijk, dat het goud, en dus ook smeltbaar is. Ik kan het een zoowel als het ander denken, maar het zijn niet die mogelijkheden, die ik wil verkondigen; ik verklaar assertorisch, dat het al of niet smeltbaar zijn van het voorwerp afhangt van de natuur der stof, waaruit het bestaat, en deze afhankelijk-

Digitized by Google

heid spreek ik uit als zeker bestaande, niet als slechts mogelijk. Zulke assertorische voorwaardelijke zinnen zijn zeker van eenen anderen aard dan de assertorische onvoorwaardelijke zinnen, maar zij worden ook met een geheel ander doel gebezigd, namelijk om uit een waargenomen of waarneembaar verschijnsel een misschien niet waarneembaar gevolg te trekken. *Indien hij eerlijk is, dan is hij ook waarheidlievend. Zoo ik kan, zal ik het doen. Indien de zieke in slaap geraakt, dan is hij behouden.*

Zal de classificering der zinnen waarlijk eenig nut aanbrengen, en niet maar in ijdele woordenpraal bestaan, zoo moet zij met strenge naauwkeurigheid geschieden, anders geeft zij slechts verkeerde begrippen, en ware beter geheel achterwege gelaten. De leerling moet dus weten, dat er driederlei *hypothetische* zinnen zijn, *problematische*, *assertorische* en *apodictische*, en men zal hem hiervan gemakkelijk kunnen overtuigen, door hem van iedere soort eenen voor te houden; b. v.: *Indien gij nog langer talmt, zoo zult gij waarschijnlijk te laat komen* (problem. hypoth. zin). *Indien gij dit boek wilt lezen, zoo zal ik het u leenen* (assert. hyp. zin). *Indien hij het weet, zoo moet gij het hem gezegd hebben* (apodict. hypoth. zin). Maar tot deze erkentenis zal hij uit zich zelven nimmer komen, wanneer hij op blz. 11 leest: „Tot de *problematische* zinnen behooren ook de „*hypothetische*." Nog verder zal hij van den weg gebracht worden, wanneer hij straks te lezen vindt: „Daar in een onder„stelling een geval als *problematisch*, en dus alleen maar als „mogelijk gesteld wordt, zoo kan zulk een onderstelling ook „in een *problematische stelling* uitgedrukt worden; b. v.; *Mo„gelijk* — of *Misschien*, of *Wellig t*, of *Denkelijk*, „of *Waarschijnlijk is het metaal, en dan is het smelt„baar*." Wij gelooven, dat de heer ROORDA hier de scherpzinnigheid van den leerling op de proef heeft willen stellen; maar die proef is al te zwaar; wij vreezen, dat de honderdste ze niet zal

Digitized by Google

doorstaan. Wij kunnen toch niet denken, dat de heer ROORDA niet zelf ingezien zou hebben, dat de problematische zin: *„Misschien „is het metaal"*, een *hoofdzin* zijnde, op zich zelven staat, en eigentlijk met den volgenden zin niets te maken heeft. Was hij de protasis van den volgenden zin, d. i. drukte hij eene voorwaarde uit, dan zou hij een *bijzin* moeten zijn, en als zoodanig eene geheel andere constructie moeten hebben: *Indien het misschien metaal is.* De zin: *„dan is het smeltbaar"*, is ongetwijfeld hypothetisch, maar de voorwaarde wordt niet door den voorgaanden zin: *Misschien is het metaal*, maar door het bijwoord *dan* aangeduid. De beteekenis van dit *dan* moet wel is waar uit den voorgaanden zin worden opgemaakt, maar de zin, die de beteekenis van *dan* uitdrukt, zal assertorisch zijn: *Indien dit metaal is*, en niet problematisch: *Indien dit misschien* of *mogelijk* of *waarschijnlijk metaal is.* Het is dan ook volstrekt niet waar, dat de protasis van eenen hypothetischen zin ooit problematisch zou kunnen wezen. Wel ligt er een problematische zin in opgesloten, maar dit maakt de protasis evenmin problematisch als elke andere assertorische of apodictische zin zulks is, omdat men er misschien twee of drie problematische zinnen uit kan opmaken.

Na de hypothetische zinnen behandelt de heer ROORDA de *„disjunctive* stellingen" in plaats van er de *categorische* op te laten volgen, die er het tegenovergestelde van zijn. Door de hypothetische en categorische tegen elkander over te plaatsen, zou hij beider natuur beter in het licht gesteld hebben. De beschrijving der disjunctieve zinnen is ook alles behalve duidelijk: *„*In *„*een twee- of meer-ledige problematische stelling, zooals *Uw „broeder of uw zuster heeft het mij gezegd;* en *Een zelfstan- „dig naamwoord is òf van het mannelijk òf van het vrouwe- „lijk òf van het onzijdig geslacht;* — in zulk een twee- of *„*meer-ledige problematische stelling, die ook wel een *disjunctive*

Digitized by Google

„stelling genoemd wordt, ligt altijd een *hypothetische* stelling „opgesloten." Deze voorbeelden zullen den lezer misschien in staat stellen om voortaan de disjunctieve zinnen van andere te onderscheiden; maar wij zullen niet behoeven aan te toonen, dat hunne natuur hem niet duidelijk verklaard wordt door ze „twee- of „meer-ledige problematische stellingen" te noemen. Integendeel, hij wordt veeleer van den goeden weg gebracht en verhinderd in te zien, dat er zoowel assertorische en apodictische als problematische disjunctieve zinnen zijn, te meer, daar de bijgebrachte voorbeelden juist tot de assertorische disjunctieve behooren. Ook bestaan er niet alleen disjunctieve „stellingen", maar ook disjunctieve vragen, wenschen, bevelen enz.: *Heeft Jan of Piet dit gedaan? Roep den meester of den meesterknecht.* Van de tegenovergestelde soort, de *conjunctieve* of *zamenvattende*, door welker vergelijking met de disjunctieve zinnen de aard der laatste eerst recht kenbaar wordt, is nergens sprake.

Evenmin kunnen wij onze goedkeuring hechten aan Schrijvers beschouwing van de *categorische* zinnen. Elke koppeling van het predicaat met het subject geschiedt òf voorwaardelijk, òf onvoorwaardelijk; een derde geval bestaat niet, is niet denkbaar. Als de koppeling voorwaardelijk plaats heeft, dan is en heet de zin, gelijk wij gezien hebben, *hypothetisch;* en daar er nu nog slechts ééne andere, tegenovergestelde soort bestaat, zoo eischt de Logica, dat men aan alle niet *hypothetische* zinnen ook eenen en denzelfden naam geve. Alle niet hypothetische zinnen moeten daarom *categorische* heeten. Zien wij thans, wat de heer ROORDA wil. Op blz. 15 lezen wij: „Het tegenovergestelde van de *conditionele* of *voorwaar-* „*delijke* en dus ook van de *hypothetische* of *onderstellende*, „wijze van uitdrukking is de *kategorische.* Een *kategorische* „stelling is dus een *beslissende uitspraak*, waarmeê *slechtweg*, „*zonder beperking* of *voorbehoud*, en *onvoorwaardelijk* van een

Digitized by Google

„ persoon of zaak iets gezegd of ontkend wordt, als niet alleen „ in het één of ander geval, of in het één of ander opzigt, „ maar *in alle gevallen* en *in ieder opzigt* of *algemeen geldend.* „ In het Hollandsch kan men zulk een stelling het best een „ *onvoorwaardelijke* of een *algemeen geldige* stelling „ noemen. — Zoo spreekt men *kategorisch*, wanneer men zegt: „ *Door wrijving of schuring ontstaat warmte*, daar men op deze „ wijze zegt, dat door wrijving of schuring *altijd* en *in alle* „ *gevallen* warmte ontstaat; en desgelijks wanneer men zegt: „ *Metaal is smeltbaar;* of *Metalen zijn smeltbaar*: want zóó is „ het een *algemeen geldige* stelling, die in het algemeen, van „ alle metalen, zonder uitzondering geldt." Was de verklaring hierbij gebleven, de zaak zou klaar en duidelijk wezen. De leerling, die eenen zin als positief of negatief, als problematisch, assertorisch of apodictisch erkend had, en nu bovendien bevond, dat hij eene onvoorwaardelijke, onbeperkte uitspraak behelsde, zou hem zonder aarzelen ook nog *categorisch* genoemd hebben; maar wat nu volgt, moet hem in de war brengen. „ Doch, ofschoon zulke stellingen, als de hierboven genoemde, als „ kategorisch beschouwd kunnen worden, omdat zij zonder *beper-* „ *king* worden *uitgesproken*, en daarom ook dikwijls zóó genoemd „ worden, naar de *modaliteit* of *wijze van uitdrukking* van den „ zin der gedachten zijn het evenwel niets anders dan eenvoudige „ positive stellingen; gelijk het een dergelijke eenvoudige negative „ stelling is, wanneer men bij voorbeeld zegt: *Napoleon heeft* „ *den naam van een groot man niet verdiend. Werkelijk* katego- „ risch zijn alleen zulke stellingen, die ook *uitdrukkelijk* katego- „ risch worden uitgesproken." Schrijver beperkt hier dus aanmerkelijk hetgeen hij eerst als algemeen geldig had voorgesteld, en wil alleen zulk eenen zin categorisch genoemd hebben, waarvan de algemeene of onwaardelijke geldigheid door het eene of andere woord *uitdrukkelijk* aangeduid wordt. Bevat een zin, al is hij onvoorwaardelijk uitgesproken, geen zoodanig woord,

Digitized by Google

dan wil hij hem eenvoudig positief of negatief genoemd hebben. Wij meenen dit te moeten afkeuren, omdat zulks met de Logica is niet overeen te brengen. Men zou dan immers eene vierledige verdeeling krijgen, in welke de hypothetische en de categorische zinnen de uiterste soorten uitmaakten, waar tusschen nog de positieve en negatieve zouden gelegen zijn: *hypothetische*, *positieve*, *negatieve* en *categorische*. Maar deze verdeeling voldoet wederom niet aan den regel: *formae sint repugnantes*, dewijl de eene soort de andere niet uitsluit; daar toch een hypothetische of categorische zin altijd ook positief of negatief zal wezen. Wat zou men van eene verdeeling zeggen als de volgende: *Alle menschen zijn òf gezonden, òf mannen, òf vrouwen, òf zieken?* Wil men den leerling het onderscheid tusschen: *Metalen zijn smeltbaar*, en: *Alle metalen zijn smeltbaar. Door wrijving ontstaat warmte*, en: *Door wrijving ontstaat altijd*, of *in alle gevallen warmte*, doen opmerken — wat ik zeer nuttig vind — men leere, hem de eerste zinnen *stilzwijgend categorisch*, de tweede *uitdrukkelijk categorisch* noemen. Treft men eens eenen zin aan, die *stilzwijgend categorisch* is, doch om waar te zijn met zekere beperking had moeten uitgesproken worden, zoo als het voorbeeld, door den heer ROORDA bijgebracht: *„Napoleon was een groot man"*, zoo zegge men hem, dat sommige gedachten weleens ten onrechte *categorisch* geuit worden, terwijl zij eigentlijk *hypothetisch* moesten zijn; en dat men zulke zinnen wel eens *te categorisch* noemt. Doch men vergete dan niet daarbij te voegen, dat dit eene onwetenschappelijke en onjuiste uitdrukking is, vermits *categorisch* eigentlijk eene absolute eigenschap aanduidt, die voor geene trappen of graden vatbaar is, even weinig als *sterfelijk* en *onsterfelijk*. Noemt men eenen zin *te categorisch*, dan wil men te kennen geven, dat de gedachte, die er in opgesloten ligt, niet categorisch is, en derhalve, dat men zich verkeerd heeft uitgedrukt; of men zegge liever, dat de gedachte niet goed is, niet met de waarheid

Digitized by Google

overeenkomt. Men beoordeelt dan de gedachte des sprekers of schrijvers, en treedt daarmede eigentlijk buiten het gebied der Logische Analyse.

Op blz. 16 en 17 worden de assertorische zinnen behandeld. De verklaring, die daar gegeven wordt, is goed, maar de voorbeelden zijn niet van de beste, dewijl het eerste een zamengestelde volzin is, en de overige louter *uitdrukkelijk assertorisch* zijn; waaruit lichtelijk volgen zal, dat een beginner zwarigheid zal maken om zinnen als de volgende: *Het weder is schoon; De zomer is voorbij*, insgelijks *assertorisch* te noemen. Men zal onzes inziens wel doen, indien men ook de assertorische zinnen in *stilzwijgend* en *uitdrukkelijk assertorische* onderscheidt.

Na de assertorische zinnen wordt, blz. 17, over de apodictische, en, blz. 18 en 19, over het onderscheid tusschen physische, moreele en logische mogelijkheid en noodzakelijkheid gehandeld. De laatste beschouwing eindigt met de volgende alinea:

„Wanneer met de woorden *mogelijk* en *noodzakelijk*, of door „*kunnen* of *mogen* en *moeten*, een *modaliteit* van den zin wordt „uitgedrukt, dan hebben zij een *logischen* zin, gelijk dit van „de woorden *waarschijnlijk*, *ontwijfelbaar* en *onfeilbaar* zoo „duidelijk is. *Mogelijk* beteekent dan niets anders dan *denk-„baar* of *te denken*, zooals *misschien* of *waarschijnlijk* dan „zoo veel beteekent als *denkelijk;* terwijl *onmogelijk* in een lo-„gische beteekenis hetzelfde is als *ondenkbaar* of *niet denk-„baar*, èn met *noodzakelijk* niets anders bedoeld wordt, dan dat „iets *noodzakelijk* zóó, en niet anders, *te denken* is; dat het „niet anders gedacht worden kan; dat het zóó, en niet anders, „gedacht worden moet, daar het tegendeel ondenkbaar is. Een „zin, waarin *kunnen*, *mogen*, *moeten*, of een dergelijk woord, „niet zulk een logische, maar een physische of moreele betee-„kenis heeft, is dan ook geen problematische of apodictische „zin: bij voorbeeld, als men zegt: *Een pagagaai kan praten*

Digitized by Google

„ leeren. Een Mohammedaan mag meer dan één vrouw hebben.
„ Ik moet er om lachen."

Wij gelooven ons niet te sterk uit te drukken, wanneer wij zeggen, dat de zin dezer woorden niet zeer duidelijk is. Slechts met moeite zal men er uit begrijpen, wat de heer ROORDA eigentlijk heeft willen leeren. Bedriegen wij ons niet, dan komt het daarop neêr, dat men alleen zoodanige zinnen voor problematische en apodictische te houden heeft, waarin logische mogelijkheid en noodzakelijkheid wordt uitgedrukt, en dat bij gevolg die, welke physische of moreele mogelijkheid of noodzakelijkheid te kennen geven, assertorisch zijn. Waarom dit zoo is, wordt niet geleerd; en niemand, die nog leerling is, zal het uit die woorden kunnen opmaken. Hoeveel duidelijker had Schrijver kunnen wezen, indien hij te voren eene goede verklaring van *gedachte* en *zin* gegeven, en daarbij ook de *koppeling* niet vergeten had. Hij had dan hier slechts behoeven te herinneren of te doen opmerken, dat de soortonderscheiding op de koppeling berust; dat *kunnen* en *moeten*, alleen als zij logische mogelijkheid en noodzakelijkheid uitdrukken, even als de woorden *mogelijk*, *noodzakelijk* enz., op de koppeling betrekking hebben, maar in elk ander geval tot het predicaat behooren, en dan op de soort der zinnen geenen invloed hebben, gelijk wij boven, blz. 64 en vv. hebben aangetoond.

Op blz. 19 gaat Schrijver tot de beschouwing van eene geheel nieuwe soortverdeeling der zinnen over, die hij de onderscheiding in *indicatieve* en *cogitatieve* zinnen noemt. Daar onze inzichten in die zaak nog al uiteenloopen, zal ik eerst mijne gedachten dienaangaande blootleggen, en daarna aantoonen, waarin en waarom ik meen van den heer ROORDA te moeten verschillen.

Al onze kennis wordt verkregen òf *onmiddellijk*, door aanschouwing van hetgeen buiten en binnen ons plaats heeft, òf *middellijk*, door wettige redenering en gevolgtrekking uit het

Digitized by Google

waargenomene. Onze begrippen en gedachten hebben dus in de eerste plaats overeenkomst met iets, dat werkelijk is of geschiedt, en beantwoorden derhalve oorspronkelijk aan de werkelijkheid. Dit is zelfs het geval bij gedachten, in problematische en hypothetische zinnen uitgedrukt; want ook de eerste bevatten iets, dat volgens des sprekers inzicht werkelijk kan, de tweede iets, dat onder zekere omstandigheden werkelijk zal plaats hebben. Maar, wanneer de geest met een genoegzamen voorraad van voorstellingen is toegerust, en zekere vaardigheid verkregen heeft om zich de eenmaal gevormde begrippen en gedachten naar willekeur weder voor te stellen, dan begint hij zich ook gedachten te vormen, die niet met de werkelijkheid overeenkomen, zich toestanden en voòrvallen te verbeelden, die niet bestaan en dikwijls zelfs niet bestaan kunnen. Heeft zulks in den slaap plaats, dan heet het *droomen;* geschiedt dit spel der verbeelding buiten den slaap, louter met het doel om zich te vermaken, dan noemt men het *phantaseren.* Maar dikwijls stelt men zich in goeden ernst voorvallen, toestanden en betrekkingen voor, die, hoewel niet met de werkelijkheid overeenstemmende, nogtans voor de kennis der werkelijkheid van groot belang zijn. Onze gedachten zijn derhalve ten opzichte der overeenstemming met de werkelijkheid tweederlei: òf zij zijn door de werkelijkheid gegeven en daarmede overeenkomstig — wij meenen dit althans —; òf zij zijn willekeurig en van de werkelijkheid onafhankelijk.

Het groote, boven aangeduide onderscheid wordt in de taal veelal uitgedrukt door verschillende vormen, die het werkwoord aanneemt, en die men *modi* of *wijzen* noemt. De oorspronkelijkste vormen van het werkwoord, die den zoogenoemden *Modus indicativus* of de *Aantoonende wijs* uitmaken, dienen ter uitdrukking van hetgeen als met de werkelijkheid overeenkomstig voorgesteld wordt. De *Indicatief* is derhalve de *modus der werkelijkheid.* Hij komt wel is waar ook in problematische en hy-

Digitized by Google

pothetische zinnen voor, en dient dus ook wel ter uitdrukking van hetgeen niet werkelijk is, maar dit niet werkelijk bestaande wordt dan toch altijd voorgesteld als *in de werkelijkheid mogelijk*, òf als iets, dat bij de vervulling van zekere voorwaarde *zal verwezentlijkt* worden.

De *Indicativus* heeft in het Nederlandsch acht tijdvormen, die men onzes inziens het best op de volgende wijze kan ordenen:

		Tijdpunten, vanwaar de spreker in zijne beschouwing uitgaat.	
		I. Tegenwoordig.	II Verleden.
Gelijktijdig	Onvoleind:	a. *Ik spreek.*	α. *Ik sprak.*
	Voleind:	b. *Ik heb gesproken.*	β. *Ik had gesproken.*
Toekomstig	Onvoleind:	c. *Ik zal spreken,*	γ. *Ik zou spreken.*
	Voleind:	d. *Ik zal gesproken hebben.*	δ. *Ik zou gesproken hebben.*

Er zijn twee punten of tijdstippen, vanwaar de spreker met zijne beschouwing uitgaat, en waartoe hij alles in betrekking brengt, namelijk: I. het tegenwoordige oogenblik of het oogenblik, waarop hij spreekt, en II. zekere verleden tijd, waarin hij zich met zijne gedachten verplaatst. De vormen a, b, c en d hebben betrekking tot het tegenwoordige; α, β, γ en δ tot het verledene tijdstip. De betrekking tot elk dezer twee tijdstippen is dubbel: die van gelijktijdigheid en die van toekomst. De vormen a, b, α en β staan tot een van de twee genoemde tijdstippen in de betrekking van gelijktijdigheid; c, d, γ en δ in die van toekomst. De vormen a, c, α en γ stellen de werking of den toestand voor als onvoleind op het oogenblik, *waarvan gesproken wordt;* terwijl b, d, β en δ de werking of den toestand als op dat oogenblik voleind te beschouwen geven. Het oogenblik, waarvan gesproken wordt, is bij a, b, α en β één en hetzelfde als het punt van uitgang, maar bij c, d, γ en δ is het alsdan nog toekomstig.

Digitized by Google

Al onze spraakkunsten brengen de vormen γ en δ: *Ik zou spreken* en *Ik zou gesproken hebben*, tot de *Aanvoegende*, of liever tot de *Voorwaardelijke wijs*, waarin zij zeker ook het meest gebruikt worden; doch hun komt ongetwijfeld evenzeer eene plaats in de *Aantoonende wijs* toe, vermits zij ook dikwijls voorkomen in zinnen, die wel degelijk met de werkelijkheid overeenstemmen. Wij zullen dit met een paar voorbeelden bewijzen. In den zin: *Mijn vriend z a l met den laatsten spoortrein komen, en daarom g a ik naar het station om hem op te wachten*, wordt alles, *hij zal komen* zoowel als *ik ga*, gedacht, als met de werkelijkheid in overeenstemming; en daarom staan *hij zal komen* en *ik ga* in de aantoonende wijs. Maar in deze betrekkingen tot de werkelijkheid komt geene de minste verandering, wanneer ik den volgenden dag, het gebeurde verhalende, zeg: *Mijn vriend z o u met den laatsten spoortrein k o m e n, en daarom g i n g ik naar het station om hem op te wachten.* Indien *ik ging*, volgens het bijna algemeen gevoelen en zoo als de vorm des werkwoords, vooral in de oudere talen, ook onwedersprekelijk bewijst, tot den *Indicativus* behoort, dan bestaat er geene reden om niet ook *hij zou komen* tot dien modus te brengen. Men begaat dus eene grove inconsequentie, wanneer men *zou* in dit en dergelijke gevallen tot den *Conditionalis* of *Cogitativus* rekent. In hetzelfde geval verkeeren blijkbaar: *Zij vreesden, dat het onweder hen o v e r v a l l e n z o u. Hij beloofde te komen, zoodra hij zijn werk z o u g e d a a n h e b b e n.* Wij hebben daarom niet geaarzeld, ook de vormen: *ik zou spreken* en *zou gesproken hebben*, onder de tijden van den *Indicativus* op te nemen.

De vormen, die men aan het werkwoord geeft, wanneer men zich iets voorstelt, dat in de werkelijkheid niet is, of niet zóó is als men het voorstelt; of liever, wanneer men de werkelijkheid geheel ter zijde zet en buiten rekening laat, is men sedert eenigen tijd gewoon de *Voorwaardelijke wijs* of den *Conditionalis* te noemen.

Digitized by Google

Deze benaming, ontleend aan het Fransch, hetwelk twee tijden van die wijs *le conditionnel* noemt, drukt zeer gebrekkig uit, wat zij beteekenen moet, en geeft tot misverstand aanleiding, daar men eigentlijke voorwaardelijke zinnen in den *Indicativus* stelt, b. v. *Indien hij mij b e l o o f t te zwijgen, zal ik het hem zeggen.* De benaming *Cogitativus* of *Bloot voorstellende wijs*, door den heer ROORDA bedacht, is verreweg verkieslijker.

De *Conditionalis*, *Cogitativus* of *Bloot voorstellende wijs* heeft vier tijdvormen: twee, die eene handeling als *onvoleind*, en twee, die haar als *voleind* voorstellen:

Onvoleind:	1. *Ik sprak* of *sprake.*	3. *Ik zou* of *zoude spreken.*
Voleind :	2. *Ik had* of *hadde gesproken.*	4. *Ik zou* of *zoude gesproken hebben.*

De vormen *sprake*, *hadde* en *zoude* komen thans alleen in eenen meer deftigen stijl voor; doorgaans zegt en schrijft men: *sprak*, *had*, *zou.* De vormen 1 en 3 geven de werking als *onvoleind*, 2 en 4 als *voleind* te beschouwen; 3 en 4 worden uitsluitend in *hoofdzinnen*, 1 en 2 doorgaans in *bijzinnen*, doch ook wel in *hoofdzinnen* gebezigd. Zoo kan men zeggen: *Ik z o u het d o e n*, en: *Ik d e e d het* (hoofdzin), *indien ik k o n* (bijzin), maar men zegt niet: *indien ik z o u k u n n e n.* Gaan wij thans de beteekenis en het gebruik van den *Cogitativus* na.

Wanneer men zegt: *Ik zou het u zeggen*, *indien ik het wist*, dan spreekt men van *iets te zeggen* en *iets te weten*, terwijl men het in de werkelijkheid *n i e t zegt* en *n i e t weet.* De zin of gedachte komt dus niet met de werkelijkheid overeen. Zou die overeenstemming plaats hebben, dan had men moeten zeggen: *Ik zeg het u n i e t*, *omdat ik het n i e t weet.* Vraagt men, waarom men zich niet op de laatste wijze heeft uitgedrukt, het is, omdat men eigentlijk iets anders, iets meer wilde te kennen geven, dat uit zoodanig eenen zin in den cogitativus kan getrokken worden, doch hetwelk men meestal aan den hoorder overlaat zich daarbij te denken. Deze gevolgtrekking

Digitized by Google

zal in het gegevene geval waarschijnlijk hierop neêrkomen: *Gij moet mij niet kwalijk nemen, dat ik het u niet zeg; ik kan het u niet zeggen, omdat ik het niet weet. Het is geenszins om er voor u een geheim van te maken, want, indien ik het wist, zou ik het u zeggen.* Wanneer men zegt: *Indien gij hem niet ondersteund hadt, zou hij van gebrek omgekomen zijn*, dan spreekt men van *niet ondersteunen* en van *omkomen*, ofschoon de eene wel *ondersteuning* gegeven heeft en de andere *niet omgekomen* is. De gevolgtrekking zal naar gelang der omstandigheden eene der volgende zijn: *De man moet zijne zaken deerlijk verwaarloosd hebben;* of: *De man is wel diep ongelukkig;* of: *De man is u grooten dank verschuldigd;* of: *Gij zijt wel edelmoedig geweest*, of: *Gij moet wel zelfvoldoening gevoelen; want, indien gij hem niet ondersteund had, zou hij van gebrek omgekomen zijn.*

De gewichtigste diensten bewijst de willekeurige voorstelling van hetgeen in de werkelijkheid niet is, bij de zoogenoemde *bewijsvoering uit het ongerijmde.* Wil men b. v. betoogen, dat in eenen driehoek over eene grootere zijde ook een grooter hoek staat, dan redeneert men in den *cogitativus* aldus: *Indien de bedoelde hoek niet grooter was, dan zou hij òf gelijk aan, òf kleiner dan de andere hoek moeten zijn. Gelijk aan dezen kan hij niet zijn, want dan zouden de zijden ook gelijk moeten wezen* enz.

Het onderscheid tusschen den Indicativus en den Cogitativus valt wel het sterkst in het oog in zinnen na *alsof: Hij waggelt, alsof hij dronken is*, en: *Hij waggelt, alsof hij dronken was* of *ware.* In het eerste geval houdt men het voor mogelijk, dat hij werkelijk dronken is; in het tweede meent men te weten, dat hij het niet is.

De Cogitativus komt niet alleen in *oordeelen* voor, ook in *vragen*, die men doet, niet om onmiddellijk door het antwoord zijne kennis te vermeerderen — in dit geval bezigt men, gelijk

Digitized by Google

in de zoo even behandelde voorbeelden, den indicativus — maar om uit het antwoord de eene of andere gevolgtrekking op te maken. Bevindt men zich b. v. in moeilijke omstandigheden, waarin men niet weet, hoe te handelen, dan vraagt men wel eens aan iemand, in wiens oordeel men vertrouwen stelt: *Hoe zoudt gij handelen? Zoudt gij het doen, indien gij in mijne plaats waart?* Dit vragen geschiedt blijkbaar niet uit ijdele nieuwsgierigheid, om slechts te weten, wat in een geval, dat niet eens bestaan kan, wel geschieden zou; maar om uit het antwoord voor zich zelven een besluit op te maken. Ook kan de vraag geschieden met het doel om het doorzicht of het karakter van den aangesprokene op de proef te stellen; en dan wederom is het niet om het antwoord zelf te doen, maar om er gevolgen uit af te leiden. Wanneer iemand eene zaak weet, en ons derhalve een beslissend antwoord kan geven, dan vragen wij met den indicativus, b. v.: *Wien hebt gij daar binnengelaten? Wat heeft hij u gezegd? Zal hij den hem opgedragen post aanvaarden?* Maar weet de aangesprokene evenmin als wij de ware toedracht der zaken, dan vragen wij met den cogitativus: *Wie zou daar binnen gekomen zijn? Wat zou hij wel gezegd hebben? Zou hij dien post aannemen?*, blijkbaar alleen om het gevoelen des anderen te vernemen en daarnaar onze eigene gedachten of vermoedens te regelen.

De zienswijze van den heer ROORDA ten opzichte van den Indicativus en Cogitativus stemt in den grond met de onze overeen, doch wijkt in de toepassing zeer af. Volgens den Hoogleeraar behooren alle voorstellingen van iets verledens, als van iets, dat niet meer in de werkelijkheid bestaat, tot den *Cogitativus*. In deze wijs staan volgens Z. H. G., blz. 24, al de werkwoorden in den zin: „*Gister wandelde ik naar den Haag, en „zag daar iemand aan den weg liggen, die zich hield, alsof „hij den geeuwhonger had.*" Niet alleen *had*, dat niet met de

Digitized by Google

werkelijkheid overeenkomt, want de man *had* den geeuwhonger *niet*, hij *hield* zich slechts zoo, maar ook *wandelde*, *zag* en *hield* worden door den heer ROORDA tot de bloot voorstellende wijs gebracht, omdat deze wijs „dient om iets uit te „drukken *als présens in een niet werkelijk plaats hebbend*, „*maar slechts gedacht*, *geval*, of *in alleen maar voor den geest* „*gestelde*, en dus ook *in verledene*, *alleen maar voor den geest* „*teruggeroepene*, *omstandigheden*." De Indicativus heeft daarom volgens Schrijver, blz. 20, maar drie tijden „het *Praesens* of „den *tegenwoordigen tijd*, het *Praeteritum perfectum* of den *vol-* „*maakt verleden tijd*, en het *Futurum* of *den toekomenden tijd*." — „Het *Praesens* stelt iets, dat plaats heeft, voor als *werke-* „*lijk*, dat wil zeggen, *in de werkelijkheid*, en dus ook als *te-* „*genwoordig*, *plaats hebbend*." — „In het *Perfectum* wordt „iets, dat plaats heeft, voorgesteld als *perfectum*, dat is, als „*afgedaan*, of *afgeloopen*, *volbracht* of *voltooid*." — „Als ik zeg: „*Ik heb mijn werk afgedaan;* of *Mijn werk is afgedaan;* dan „wil ik daarmeê niet van den *verledenen* tijd spreken, maar „van den *tegenwoordigen*, hoe het *nu* gesteld is." — „Ook het „zoogenoemde *Futurum* beteekent eigenlijk geen *tijd*, maar „is een wijze van uitdrukking, waarmeê iets, dat plaats heeft, „voorgesteld wordt als *te denken* of *te verwachten*, of ook als „*reeds in beweging* of *in wording*, om plaats te hebben of te „geschieden." „Het *Praeteritum imperfectum* of *de onvolmaakt* „*verleden tijd*, het *Praeteritum plus-quam-perfectum* of *de* „*meer dan volmaakt verledene tijd* en het *Conditionel* of *de* „*voorwaardelijke tijd*" worden, blz. 23, „als juist het tegen- „overgestelde van de drie voorstellingswijzen, het *Praesens*, „het *Perfectum* en het *Futurum* van den *Indicatief* of *de* „*aantoonende wijs*," tot den Cogitativus gerekend. Volgens den heer ROORDA derhalve heeft iedere wijs slechts drie tijden en behooren

Digitized by Google

tot den *Indicativus:*

het *Praesens*, het *Perfectum* en het *Futurum;*
Ik spreek, *Ik heb gesproken*, *Ik zal spreken;*

tot den *Cogitativus:*

het *Imperfect.*, het *Plusquamperf.* en het *Conditionel;*
Ik sprak, *Ik had gesproken*, *Ik zou spreken.*

Van de zoogenoemde *Futura exacta* of *de tweede toekomende tijden: Ik zal gesproken hebben*, en: *Ik zou gesproken hebben*, wordt geene melding gemaakt. De tweede toekomende tijd: *Ik zal gesproken hebben*, komt wel is waar weinig voor; daar men in plaats van dien vorm, die altijd iets stijfs heeft, doorgaans *den volmaakt verleden tijd* bezigt, b. v.: *Als ik dit afgeschreven heb, ga ik uit;* voor: *Als ik dit afgeschreven zal hebben, ga ik uit* of *zal ik uitgaan;* in alle dergelijke gevallen blijkt uit den voorafgaanden of volgenden hoofdzin duïdelijk genoeg, dat men van iets toekomstigs spreekt. In op zich zelve staande hoofdzinnen echter, b. v. in vragen, als: *Wanneer zult gij dit afgeschreven hebben? Zal hij het boek over eene week uitgelezen hebben?* kan men den zoogenoemden tweeden toekomenden tijd niet door den volmaakt verleden doen vervangen. Die tijdvorm is en blijft dus onmisbaar.

Nog minder vatten wij, waarom de heer ROORDA den anderen tijdvorm: *Ik zou gesproken hebben*, met stilzwijgen voorbijgaat. Zeker is het, dat wij dezen nog minder kunnen ontberen; en Schrijver zelf brengt op blz. 25 een voorbeeld bij, waarin hij voorkomt: „*Gisteren zou ik hem reeds geschreven hebben, maar ik had geen postpapier.*"

Het onderscheid tusschen den Indicativus en den Cogitativus wordt door den heer ROORDA, blz. 23, aldus opgegeven: „terwijl „door den *Indicatief* iets, dat plaats heeft, wordt voorgesteld als „*werkelijk in de werkelijkheid* plaats hebbend, of afgeloopen, of „te verwachten; is de *Cogitatief* een wijze van uitdrukking, waar-

Digitized by Google

„door iets, dat plaats heeft, wordt uitgesproken als iets, dat *niet „werkelijk in de werkelijkheid* plaats heeft, of afgeloopen of „te verwachten is, maar *als zoodanig alleen maar gedacht en „voor den geest gesteld wordt.*" Beide wijzen hebben dus volgens Schrijver dit met elkander gemeen, dat zij iets uitdrukken „dat plaats heeft", wat derhalve werkelijk is of geschiedt; en zij verschillen daarin, dat de *Indicativus* dit werkelijke voorstelt als werkelijk plaats hebbende, gehad hebbende of zullende hebben; de *Cogitativus* als niet werkelijk plaats hebbende, gehad hebbende of zullende hebben. Volgens deze bepaling zou de *Cogitativus* de modus of uitdrukkingswijze der leugenaars en bedriegers zijn, die iets, dat waarlijk is of gebeurd is, als niet zijnde of niet gebeurd voorstellen. Ook komt zij volstrekt niet overeen met de meeste voorbeelden van cogitatieven, door den heer ROORDA aangevoerd. Zoo vinden wij op blz. 24 als voorbeelden van cogitatieve praesentia opgegeven: „*Indien ik kon, dan vertrok ik morgen. Was ik „meester, dan gebeurde het niet. Ik beef, alsof ik de koorts „had*"; als voorbeelden van *cogitatieve perfecta*: „*Ik ben zoo moê, alsof ik drie uur geloopen had. Indien ik het gewe„ten had, dan was ik meêgegaan*"; en op blz. 25 als voorbeelden van cogitatieve futura: „*Ik zou hem wel schrij„ven, maar ik heb geen tijd. Die daarop vertrouwde, „zou zich bedrogen vinden.*" Al deze voorbeelden bevatten voorstellingen van iets, dat niet plaats heeft, noch had, noch zal hebben. Niets zou dus natuurlijker zijn, dan dat men hier aan eene drukfout dacht, en las: „de *Cogitatief* is een wijze van „uitdrukking, waardoor iets, dat [niet] plaats heeft, wordt „uitgesproken als iets, dat *niet werkelijk in de werkelijk„heid* plaats heeft, of afgeloopen, of te verwachten is"; maar hiermede is de zaak nog niet gered. Ook zoo beschouwd, is en blijft de Cogitativus leugenachtig, want hij is volgens den heer ROORDA, blz. 24, tevens de uitdrukkingswijze voor „*verledene, al-*

Digitized by Google

„*leen maar voor den geest teruggeroepene, omstandigheden;* bij „voorbeeld: *Gister wandelde ik naar den Haag, en zag „daar iemand aan den weg liggen, die zich hield, alsof enz.*" Zoodanige „*verledene*", dat wil onzes inziens zeggen: *werkelijk gebeurde*, zaken worden derhalve uitgesproken als iets, „dat „*niet werkelijk in de werkelijkheid* plaats heeft, of afge- „loopen of te verwachten is." De heer ROORDA moge zelf zijne definitie kunnen doen rijmen, wij zien er geene kans toe. Zooveel echter blijkt uit alles duidelijk genoeg, dat hij de uitdrukking van gebeurde zaken, evenzeer als die van willekeurige, niet met de werkelijkheid overeenstemmende gedachten, tot den Cogitativus brengt.

Wij kunnen ons om meer dan eene reden met die beschouwingswijze niet vereenigen, en brengen tot den Indicatief alle zinnen, die gedachten voorstellen als *op de werkelijkheid gegrond;* derhalve alle uitdrukkingen van iets, dat in werkelijkheid plaats heeft, had, zal of kan hebben, dus ook vermeldingen van iets, dat gebeurd is; en wel omdat de voorstelling daarvan, evenzeer als die van iets tegenwoordigs, door de werkelijkheid is gegeven. Wij brengen daarentegen tot den Cogitativus de zinnen, die gedachten voorstellen als niet door de werkelijkheid gegeven. Doorgaans komen zoodanige uitdrukkingen dan ook niet met de werkelijkheid overeen, maar zijn zij er het omgekeerde van: *Ik zou wandelen, indien het niet regende;* waarin opgesloten ligt: *Ik wandel niet*, en *Het regent wel.* Het is echter niet noodzakelijk, dat cogitatieve zinnen het omgekeerde der werkelijkheid zijn; het is genoeg, dat de werkelijkheid niet in aanmerking genomen wordt. Als ik zeg: *Al had hij mij den dood gedreigd, ik zou het niet gezegd hebben*, dan heeft het zeggen inderdaad niet plaats gehad; de laatste zin komt dus wel met de werkelijkheid overeen. De uitdrukking staat echter evenwel in den cogitativus, omdat men niet als feit heeft willen vermelden, dat men iets niet gezegd heeft,

Digitized by Google

maar omdat de zin alleen dienen moet om er de eene of andere gevolgtrekking uit af te leiden, b. v. om zijne trouw en stilzwijgendheid te betuigen. Bij dit alles vergete men niet op te merken, dat de Cogitativus nooit leugentaal spreekt, omdat het werkwoord door zijnen vorm duidelijk genoeg te kennen geeft, dat men den zin niet als eene uitdrukking van de werkelijkheid moet opvatten.

Onze beschouwingswijze komt ons vooreerst voor consequenter te zijn. De vraag, die wij doen, is: *Heeft men bij de vorming der gedachte de werkelijkheid in aanmerking genomen, ja of neen?* Zoo *ja*, dan hebben wij den indicativus, zoo *neen*, den cogitativus. Maar welke vraag zal de heer ROORDA stellen? Schijnbaar is het deze: *Komt de gedachte met de tegenwoordige werkelijkheid overeen?* Anders toch zien wij geene reden om het verledene uit den Indicativus te werpen. Maar hoe dan het toekomende en het bloot mogelijke daarin te brengen? En hoe die gevallen te verklaren, waarin de cogitatieve zin wel met de werkelijkheid overeenkomt? Zelfs het Praesens beantwoordt niet altijd aan Schrijvers grondstelling, namelijk, wanneer het eene onbepaalde beteekenis heeft, als het ware een aoristus is, en daarmede „niet juist het tegenwoor„dige oogenblik wordt bedoeld", als men b. v. zegt: „*Het „kind slaapt den geheelen nacht door*, of *valt telkens over „die vloermat*, of *heeft om den anderen dag de koorts*" (blz. 20). Deze uitdrukkingen beantwoorden, streng genomen, even weinig aan de tegenwoordige werkelijkheid. Het onbepaalde praesens, van telkens afgebrokene werkingen gebruikt, drukt, wel beschouwd, verledene handelingen uit, waarvan de voortzetting in de toekomst verwacht wordt. De zin, om hier Schrijvers gewone uitdrukking eens te bezigen, de zin van den zin: *Ik doe wekelijks eene groote wandeling*, is: *Ik heb tot nu toe wekelijks eene groote wandeling gedaan, en denk dit voort te zetten.* — Ook het „*Praeteritum perfectum*," dat vol-

Digitized by Google

gens Schrijver tot den Indicativus behoort, spreekt niet altoos „van den *tegenwoordigen tijd*," het drukt wel in de meeste, maar lang niet in alle gevallen uit, „hoe het *nu* gesteld is." Het dient ook ter vermelding van verledene „gebeurtenissen „des dagelijkschen levens," waarbij men zelf niet tegenwoordig geweest is. Zie Dr. BRILL's *Spraakleer ten gebruike bij inrichtingen van Hooger Onderwijs.* (1854) § 101, B. 2, 2). Er zijn dus gevallen, waarin ook volgens het beginsel van den heer ROORDA het perfectum tot den Cogitativus zou te brengen zijn.

Maar de voornaamste reden, waarom de leer van den heer ROORDA de sterkste afkeuring verdient, is omdat zij door de taal zelve, tot wier verklaring zij dan toch wel zal moeten dienen, gelogenstraft wordt, en den leerling geheel verkeerde begrippen geeft. De taal zelve toont ten klaarste, dat de voorstellingen van verledene maar werkelijk gebeurde voorvallen geheel andere zijn dan voorstellingen, die niets met de werkelijkheid te maken hebben. Immers de meeste oudere en nieuwere Indo-Germaansche talen onderscheiden kennelijk het praeteritum van den Indicativus van het praesens van den Cogitativus of Conditionalis, of hoe men dien tijdvorm ook noemen wil. Om zulks aan te toonen zullen wij hier eenige voorbeelden uit het Latijn, Gothisch, Oud- en Nieuw-Hoogduitsch, Oud-Noordsch en Zweedsch aanhalen, kortheidshalve het Oud- en Angelsaksisch, het Oud-Friesch enz. met stilzwijgen voorbijgaande:

	Indicativus.	Cogitativus.
Latijn.	*eram* of *fui* (ik was),	*essem* (ik ware).
„	*dabam* of *dedi* (ik gaf),	*darem* (ik gave).
„	*bibebam* of *bibi* (ik dronk),	*biberem* (ik dronke).
Goth.	*was* (ik was),	*wésjau* (ik ware).
„	*gaf* (ik gaf),	*gébjau* (ik gave).
„	*dragk* (ik dronk),	*drugkjau* (ik dronke).
„	*skain* (ik scheen),	*skinjau* (ik schene).

Digitized by Google

	Indicativus.	Cogitativus.
Goth.	*gaut* (ik goot),	*gutjau* (ik gote).
Oudhoogd.	*ih war* (ik was),	*ih wâri* (ik ware).
"	*ih kap* (ik gaf),	*ih kâpi* (ik gave).
"	*ih tranc* (ik dronk),	*ih trunki* (ik dronke).
"	*ih scein* (ik scheen)	*ih scini* (ik schene).
"	*ik kôz* (ik goot),	*ih kuzi* (ik gote).
Nieuwhoogd.	*ich war*,	*ich wäre.*
"	*ich gab*,	*ich gäbe.*
"	*ich trank*,	*ich tränke.*
"	*ich schien*,	*ich schiene.*
"	*ich gosz*,	*ich gösze.*
Oudnoordsch	*ik var*,	*ik voere.*
"	*ik gaf*,	*ik gâfi.*
"	*ik drack*,	*ik drucki.*
"	*ik skein*,	*ik skini.*
"	*ik gaut*,	*ik guti.*
Zweedsch	*jag var*,	*jag vore.*
"	*jag gaf*,	*jag gafve.*
"	*jag drack*,	*jag drucke.*
"	*jag sken*,	*jag skene.*
"	*jag göt*,	*jag göte.*

Hoe diep moeten inzonderheid de Germanen het onderscheid gevoeld hebben, daar zij niet slechts verschillende uitgangen, maar zelfs dikwijls verschillende klinkers of tweeklanken in den wortel des woords bezigden.

Het Grieksch gebruikt wel is waar in den Cogitativus denzelfden vorm als in het imperfectum van den Indicativus, maar het voegt er ter onderscheiding in den hoofdzin de partikel ἄν bij: *Εἰ εἶχον, ἐδίδουν ἄν. Indien ik had, zou ik geven.*

Het Middelnederlandsch onderscheidde steeds ten strengste *ic was* en *ic ware*, *ic gaf* en *ic gave*, *ic nam* en *ic name*, *ic bant* en *ic bonde*, *ic dranc* en *ic dronke* enz. Het Nieuw-

Digitized by Google

nederlandsch bezigt in de bijzinnen wel is waar meestal de vormen van den Indicativus: *ik was*, *gaf*, *nam*, *dronk* enz., maar laat in de poëzij en den redenaarsstijl nog altijd het gebruik van *ik ware*, *gave*, *name* enz. toe. Het heeft daarentegen in de hoofdzinnen eenen geheel eigenaardigen vorm van cogitativus ontwikkeld, namelijk dien met *zou: ik zou zijn*, *zou geven*, *nemen* enz. Wanneer de hoofdzin dezen, van *ik was*, *gaf* enz., zoo duidelijk onderscheiden vorm vertoont, is het wel niet mogelijk zich in de beteekenis van den bijzin te vergissen en het werkwoord voor een imperfectum indicativi te houden, al komt het uiterlijk daarmede overeen. Wij herhalen dus ons gezegde: al de ons bekende Indo-europesche talen onderscheiden kennelijk den Cogitativus van de verledene tijden van den Indicativus, en bewijzen daardoor onwedersprekelijk, dat zij willekeurig gevormde gedachten van de voorstelling van iets, dat verleden, maar werkelijk gebeurd is, zeer goed weten te onderscheiden.

De door ons ontwikkelde onderscheiding is gegrond op de taal, strekt ter verklaring van het gebruik der verschillende vormen, en is voor het rechte verstand van sommige talen volstrekt onmisbaar; de door Schrijver willekeurig gemaakte onderscheiding is strijdig met de taal, verklaart niets, heeft niet het minste practische nut, maar kan integendeel alleen eene verwarring van begrippen veroorzaken, gelijk aan die, waaruit zij ontsproten is.

Het is ons tot nog toe niet gelukt de oorzaak der zonderlinge zienswijze van den heer ROORDA te ontdekken. Ongetwijfeld is zij niet te zoeken in Schrijvers eigenaardig begrip van de natuur van eenen zin. Immers, de gedachten, gelegen in zinnen in het praesens van den Cogitativus, als: *Ik zou nu niet te huis zitten*, *indien ik* (*nu*) *niet ongesteld was*, verschillen al te zeer van die, welke vervat zijn in uitdrukkingen in het imperfectum van den Indicativus: *Ik was gisteren onge-*

Digitized by Google

steld, en zat daarom (gisteren) den geheelen dag te huis, dan dat „de zin van zulke zinnen" de eerste aanleiding zou kunnen geweest zijn om ze gelijk te stellen. Het verschil in tijd, het onderscheid tusschen tegenwoordig en verleden, en het gewoonlijk daarmede gepaard gaande verschil tusschen positief en negatief, tusschen *ongesteld zijn* en *te huis zitten* en *niet ongesteld zijn* en *niet te huis zitten*, maken zulks al te onwaarschijnlijk. — Mogelijk is de bron gelegen in Schrijvers dagelijksch verkeer met, en het noodwendig daaruit voortvloeijende denken in talen, die niet tot de Indo-germaansche behooren, en naar het eenstemmig getuigenis van alle deskundigen voor deze laatste in fijnheid van onderscheiding en juistheid van uitdrukking verre moeten onderdoen. Misschien wordt het onderscheid tusschen gedachten, die met de werkelijkheid overeenstemmen, en zulke, die haar buiten rekening laten, in die talen niet uitgedrukt, waaruit dan volgen zou, dat de volken, die deze talen spreken, dat onderscheid niet voelen, want „quod non est in sono, non est in sensu", „wat in de taal niet wordt uitgedrukt, wordt ook niet gevoeld." Dat dit vermoeden niet geheel ongegrond is, blijkt uit eene noot van den heer ROORDA op § 292 van de *Javaansche Spraakkunst, door wijlen A. D. Cornets de Groot enz.; op nieuw uitgegeven en voorzien van een nieuw Woordenboek, door T. Roorda, Amsterdam*, 1843: „Het zal naauwelijks noodig zijn hier aan te „merken, dat hetgeen hier de *aanvoegende wijs* genoemd wordt, „in het Javaansch niet alleen, zoo als de Schrijver zegt, met „de *gebiedende* wijs veel overeenkomst heeft, maar dat zij er „volstrekt niet van verschilt, en dat derhalven deze onderscheiding, zoo als ook die van *onbepaalde* en *aantoonende* wijs, „op de Javaansche taal van geenerlei toepassing is. In de Javaansche taal worden slechts twee wijzen van spreken door den „vorm der woorden onderscheiden. Men spreekt er òf *stellender*, „òf *wenschender* wijs, en dit laatste is, indien men in den

Digitized by Google

„tweeden persoon iemand aanspreekt, *bevelen* of *gebieden*." Ook in het „Voorbeeld van vervoeging" vind ik geen spoor van eenen vorm, die eenigzins naar eene uitdrukking van den Cogitativus zweemt. Uit een en ander schijnt te volgen, dat de Javanen òf geene willekeurige gedachten kunnen vormen, òf dat zij ze met de gedachten, aan de werkelijkheid ontleend, verwarren. Het zou geenszins te verwonderen zijn, indien Schrijvers taalgevoel door het denken in zulke minder volmaakte talen min of meer was verstompt en voor het opmerken van fijnere en juistere onderscheidingen minder geschikt geworden; later, bij het behandelen der afgeleide werkwoorden, zullen wij hiervan een treffend blijk ontmoeten. Men zou wel is waar denken, dat het beoefenen van veel talen op den geest eenen heilzamen invloed moest hebben; dat het ons verstand scherpen, onze vooroordeelen verdrijven en ons telkens tot een hooger standpunt van beschouwing opvoeren moest; dat inzonderheid het aanleeren van talen, die niet van den Indo-germaanschen stam zijn, onze oogen voor de voortreffelijke hoedanigheden der Europesche talen moest openen; het behandelde geval leert, dat de gevolgtrekking niet altijd doorgaat. Het zou zelfs kunnen zijn, dat ook in de wetenschap gold, wat in de natuur stellig geldig is; plaatsen wij ons op eene te groote hoogte, dan wordt wel is waar het uitzicht ruimer en het overzicht over eene groote uitgestrektheid mogelijk, maar wij zien de beneden ons liggende voorwerpen alsdan op zoo grooten afstand, dat de omtrekken ineenvloeijen en de voorwerpen niet meer duidelijk onderscheiden worden. Wij zien dan wel veel, maar niets goed; en hebben wij niet vooraf beneden naauwkeurig waargenomen, òf begeeft ons de herinnering van het daar geziene, dan verwarren wij boven alles wat wij zien, en maken wij ons de ongerijmdste voorstellingen. Laten wij zulk eene duizelingwekkende hoogte niet bestijgen, eer wij te voren alles van nabij bekeken, opgemerkt en in ons geheugen geprent hebben; eerst

Digitized by Google

dan kunnen wij ons zonder gevaar een algemeen overzicht gunnen. Houden wij ons altijd aan hetgeen Dr. STEINTHAL zich tot regel gesteld heeft: „Id potissimum est consilium nostrum „quum linguas comparemus, non ut similia cognoscamus, sed „dissimilia, non ut confundamus, permisceamus, sed ut dis„tinguamus, discernamus. Illud enim hebetis videtur esse in„genii." „Dit is bij het vergelijken van talen ons doel, niet om „overeenkomsten maar om verschillen te leeren kennen, niet om „te verwarren en ondereen te mengen, maar om te onderscheiden en te schiften. Het eerste toch schijnt het werk te zijn „van een stomp verstand." H. STEINTHAL *de pronomine relativo*, pag. 7.

Maar om terug te komen op den Indicativus en den Cogitativus, het onderscheid tusschen beide is blijkbaar wederom op eene verscheidenheid van den derden actus in de gedachtevorming gegrond, daar zij een verschil in de betrekking van de gedachte tot den denkenden geest uitdrukt; wat nu echter bij den heer ROORDA volgt, is van geheel anderen aard en heeft met de koppeling volstrekt niets te maken. De soortverdeeling, die nu behandeld wordt, is gegrond op den inhoud van het gezegde en de daaruit voortvloeijende verhouding van het gezegde tot het onderwerp. De heer ROORDA onderscheidt namelijk de zinnen in drie soorten: *subjectieve*, *objectieve* en *subjectief-objectieve*. In de *subjectieve* drukt het gezegde eenen toestand of eene werking van het onderwerp uit, en is dus het onderwerp van den zin het metaphysische *subject* van hetgeen in het gezegde wordt uitgedrukt, b. v.: *De mensch heeft gewaarwordingen*, *denkt*, *begeert*, *eet*, *drinkt* enz. In de *objectieve* zinnen drukt het gezegde eene werking uit, door een ander wezen dan het onderwerp van den zin verricht, terwijl dit onderwerp tot die werking in de betrekking staat van metaphysisch *object*, b. v.: *De aarde wordt door de zon verlicht en verwarmd.* In de *subjectief-objectieve* zinnen drukt het gezegde eene werking

Digitized by Google

uit, waarbij het onderwerp van den zin te gelijk als metaphysisch *subject* en *object* voorkomt: *Hij wascht zich. Wij vermoeijen ons. Zij houdt zich stil.* — Deze bepalingen zijn streng genomen alleen op de eigentlijke of ware subjectieve, objectieve en subjectief-objectieve zinnen toepasselijk. Er zijn echter ook zinnen, die slechts in vorm, maar niet in beteekenis aan de gegevene definitiën beantwoorden, waaromtrent men het nadere bij Schrijver kan nazien. Intusschen blijkt, dat wij hier met eene geheel vreemdsoortige verdeeling te doen hebben, die eigentlijk de beteekenis van het predicaat betreft, maar den zin in zijn geheel, zijne verhouding tot den spreker, en de verbinding van gezegde en onderwerp, volstrekt niet aangaat, en dus niets gemeens heeft met de vorige soortverdeelingen. Schrijver heeft verzuimd dit te doen opmerken, ofschoon hij straks weder nieuwe onderscheidingen, op de koppeling gegrond, gaat behandelen.

Doch al ware de verdeeling in subjectieve, objectieve enz. zinnen op hare rechte plaats, wij meenen er een bezwaar tegen in te moeten brengen, namelijk, dat zij onzes inziens niet alle zinnen omvat. Er zijn immers zinnen, waarin het onderwerp noch als eigentlijk subject noch als object van het gezegde voorkomt, te weten de zoogenoemde *identiteitszinnen.* Men noemt *identiteitszinnen* de zoodanige, waarin het onderwerp en het gezegde beide dezelfde personen of zaken aanduiden, en dus in den grond dezelfde beteekenis hebben. Zij worden gebruikt, wanneer de hoorder het onderwerp meer of minder volkomen kent, doch niet terstond herkent, b. v.: *Dit is uw hoed, gindsche is de mijne. Die heer met de grijze jas is de oudste broeder van uwen vriend X.* Men gevoelt, dat het onderwerp van zulke zinnen niet beschouwd wordt als het subject van eene werking die er van uitgaat, noch als de drager van eigenschappen, door het gezegde uitgedrukt, dewijl immers het gezegde behalve alle mogelijke hoedanigheden van het onderwerp,

Digitized by Google

ook nog het onderwerp zelf in zich bevat. Nog minder kan men zeggen, dat het onderwerp daarin voorkomt als object of voorwerp tegenover zich zelven of iets anders. Wij meenen derhalve de identiteitszinnen onder geene der drie genoemde soorten te mogen rekenen.

Er is nog eene soort van zinnen, die wij zouden willen afzonderen. In alle subjectieve, objectieve en subjectief-objectieve zinnen drukt het gezegde eenen toestand of eene werking uit, waarvan het onderwerp of een ander iets òf als subject òf als object voorkomt, terwijl men stilzwijgend onderstelt, dat het subject of object werkelijk bestaat. Maar er zijn ook zinnen, welke het *bestaan* of de *existentie* van iets, zonder meer, uitdrukkelijk te kennen geven; b. v.: *Er is een God.* Zoodanige zinnen noemt men *existentiale zinnen.* Ook deze kunnen niet dan gedwongen tot de subjectieve, en natuurlijk in het geheel niet tot de objectieve of subjectief-objectieve gebracht worden. Men kan niet wel iets, dat bestaat, het subject of den drager van zijn eigen bestaan noemen. Indien de subjectieve betrekking van het onderwerp tot het gezegde iets meer zal zijn dan eene bloote ontkenning van de objectieve; indien men er, even als onder deze, iets positiefs onder verstaan wil, waardoor zij juist het tegenovergestelde van deze wordt, dan kan men alleen zulke zinnen subjectief noemen, waarvan de predicaten concrete begrippen, iets meer dan het abstracte *zijn*, uitdrukken. Men moet dus van de *existentiale* zinnen eene afzonderlijke soort maken. In allen gevalle is het onderscheid tusschen de voorstelling van het *abstracte zijn* of *bestaan*, waarbij aan geenen bijzonderen toestand gedacht wordt, en die van het *concrete zijn*, het *zijn in zekeren toestand*, groot genoeg om daarop eene verdeeling der predicaten te gronden; en zulks te meer, omdat het *abstracte zijn* bij alle uitdrukkingen van het *concrete zijn* stilzwijgend wordt ondersteld, en dus uit alle identiteits- en qualiteitszinnen één of meer existentiale zinnen kunnen getrok-

Digitized by Google

ken worden. Wij zouden daarom de zinnen, zoo men ze naar de predicaten verdeelen wil, onderscheiden in: 1. *Existentiale zinnen*, 2. *Identiteitszinnen*, en 3. *Qualiteitszinnen*, en deze laatste weder in drie soorten: *subjectieve*, *objectieve* en *subjectief-objectieve zinnen.*

De soortverdeeling der zinnen, waarmede de heer ROORDA het eerste Hoofddeel van zijn werk besluit, is gegrond op de betrekking der zinnen tot de zielsvermogens van den spreker. De wijze echter, waarop Schrijver de verdeeling voorstelt, mist de vereischte scherpte en duidelijkheid, en maakt haar onuitvoerbaar. De beschouwing van den zin als „de uitdrukking van den zin eener gedachte" is niet de eenige oorzaak der verwarring; er komt nog een ander element bij, dat de onzekerheid vergroot. De *toon* namelijk, waarop een zin wordt uitgesproken, wordt door den heer ROORDA bij de verdeeling insgelijks in aanmerking genomen. De *toon* echter is zeer dikwijls in strijd met den *vorm* der uitdrukking, en waaraan moet men zich dan houden? Ofschoon het spreekwoord: *c'est le ton qui fait la musique*, waar is, zoodat het in vorm beleefdste verzoek door eenen trotschen toon in een kwetsend bevel kan veranderen, en dus de *zin van den zin* inderdaad uit den *toon* kan blijken, zoo gevoelt men toch, dat de Logische Analyse de zachte overgangen van hevige drift tot volslagen kalmte, van beleedigenden trots tot diepen ootmoed niet kan onderscheiden en tot grondslag van verdeeling aannemen. De gedachte, die werkelijk uitgedrukt is, en de voor iedereen kenbare vorm, waarin zij is gegoten, moeten ook hier de onderscheidende kenmerken bevatten.

Reeds op blz. 8 zegt Schrijver, van de modaliteit der zinnen sprekende: „Deze modaliteit heeft zijnen grond in 's menschen „ziel, en wel òf in het *voorstellings-* of *denkvermogen*, òf in „het *gevoel* of *gewaarwordingsvermogen*, òf eindelijk in den „*wil*"; en op blz. 35 en vervolgens vinden wij, welke zinnen Schrijver tot ieder dezer vermogens brengt: „Al de tot hiertoe

Digitized by Google

„beschouwde wijzen van uitdrukking van den zin der gedachten „zijn uitdrukkingen van het *voorstellings-* of *denkvermogen*, „van het *redelijk verstand;* andere zijn uitdrukkingen van het „*gewaarwordings-vermogen*, van het *gevoel* of *ge-* „*moed.* Dit zijn namelijk de *uitroepende* en *toeroepende* „zinnen." Wat „*uitroepingen*" zijn, wordt eerst door voorbeelden duidelijk gemaakt. „De eersten zijn *uitroepingen*, zoo als: „*Hoe schoon is de natuur! Wat is dat vervelend! Wel ver-* „*bazend, wat een menigte! Ach, welk een ramp!* enz. In zulk „een *uitroep* wordt, behalven den zin der woorden, altijd, vooral „ook door den *toon*, een *gevoel*, *gewaarwording*, *aandoening* of „*gemoedsbeweging* uitgedrukt." — Dit alles is klaar en duidelijk, maar wij moeten bekennen, dat wij den zin van het onmiddellijk volgende niet kunnen vatten: „Dit geschiedt wel „niet altijd door *hard* of *luid roepen*: elke uitdrukking van „een *aandoening of gewaarwording*, elke uiting van het *gemoed*, „al is het maar een naauwelijks hoorbare *verzuchting*, ja elke „uitdrukking van de *levendigheid*, waarmeê een zin der ge-„dachten uitgesproken wordt, moet onder die benaming van „*uitroep* begrepen worden." Wij begrijpen, hoe men, bij uitbreiding der beteekenis van het woord *uitroep*, elke uiting van het gemoed eenen *uitroep* noemen kan; doch reeds minder duidelijk komt het ons voor, hoe eene „verzuchting" daartoe is te brengen, die immers, ten minste, wanneer zij „naauwelijks hoorbaar" is, niet tot de taal behoort; maar wij weten volstrekt niet, wat wij te verstaan hebben door „elke uitdrukking van „de *levendigheid*, waarmeê een zin der gedachten uitgesproken „wordt." Wat kan eene uitdrukking van die levendigheid zijn? Wel niet anders dan de *toon*, en kan de *toon* met den naam van *uitroep* bestempeld worden?

Wat Schrijver door *toeroepingen* verstaat, wordt blz. 36 weder eerst met voorbeelden opgehelderd: „*Stil, zachtjes wat, kin-* „*deren! Stilte daar ginder! Toe maar driest! Niet langer*

Digitized by Google

„*gedraald! Nu beter opgepast*"! enz., en vervolgens nader bepaald: „Met zulk een toeroep geeft men gewoonlijk op een „*nadrukkelijke* en *levendige* wijze, en met eenige *gemoedsbe-*„*weging*, zijn *begeerte* of *verlangen* aan iemand te kennen; of „het is een *bedreiging* of *waarschuwing*. Nooit is een *toeroep*, „evenmin als een *uitroep*, een bedaard en eenvoudig *zeggen* „of *spreken*." De heer ROORDA schijnt derhalve het wezen of kenmerk „der uitdrukkingen van het *gewaarwordingsver-*„*mogen*", bevreemdend genoeg, te stellen in den *nadruk* en de *levendigheid*, waarmede eene uitdrukking wordt uitgesproken, en niet, wat men met recht verwachten zou, „in den zin der gedachte"; anders zou hij uitdrukkingen van eene „*begeerte*", of een „*verlangen*" en toeroepingen als „*Aan den bak! Eten!*" waarbij het gemoed zeer goed buiten het spel kan blijven en zeker ook wel blijft, zoo men niet uitgehongerd is, niet tot de uitdrukkingen van het *gewaarwordings-vermogen*, van het *gevoel* of *gemoed*, maar tot die van het *begeervermogen* brengen.

Van blz. 37 tot 44 behandelt Schrijver de uitdrukkingen van den *wil*, en brengt er in de eerste plaats toe: „al die on-„derscheidene wijzen van uitdrukking van den zin der gedachten, „die men met onderscheidene benamingen de *gebiedende*, *beve-*„*lende*, *wenschende*, *biddende* of *toelatende* (*imperative*, *jussive*, „*optative*, *precative* of *concessive*) en in *negative* zinnen de „*verbiedende* (*vetative*) wijze van spreken noemt." Vervolgens ook die wijze van uitdrukking, waaraan hij den naam van *voorstellende* (*propositive*) wijze van spreken geeft, en welke gebruikt wordt, „wanneer men òf zich zelf, òf een ander, òf „een ander met zich, iets, dat men voorneemt of verlangt dat „geschieden zal, voorstelt te doen, b. v.: *Laat ik mij eerst* „*goed bedenken! Laat mij dat eens zien! Laten wij ons daaraan* „*niet storen!*" enz. Vervolgens merkt de heer ROORDA aan, dat ook *vragen* „een *verlangen* of *begeerte*" uitdrukken; dat „ook

Digitized by Google

„een *uitroep* of *toeroep* dikwijls de uitdrukking is van een „*verlangen*, *begeerte* of *wensch*; en dat een *toeroep* menigmaal „zelfs de beteekenis heeft van een *gebod* of *bevel*, b. v. als men „*stil!* of *stilte!* roept." Hoe men zeggen kan, dat eene *vraag* „een *verlangen* of *begeerte* uitdrukt", begrijpen wij volstrekt niet. Eene vraag is wel de uitwerking van de begeerte om iets te weten, maar niet de uitdrukking daarvan. De volgorde der woorden duidt aan, dat de zin geen *oordeel* maar eene *vraag* is, waaruit terstond volgt, dat de spreker een antwoord verlangt, doch dit verlangen zelf is iets, dat buiten of achter de vraag ligt, en met geen enkel woord uitgedrukt wordt; en alleen de uitgedrukte gedachte, niet die, welke daaruit bij gevolgtrekking kan opgemaakt worden, maakt het voorwerp van beschouwing voor de Logische Analyse uit. Zou de bepaling: „een zin is de uitdrukking van den *zin* van iemands gedachten", hier niet weder hare booze parten spelen? Uit hetgeen volgt schijnt men te moeten opmaken, dat de heer ROORDA de *vragen*, *uitroepingen* en *toeroepingen*, niettegenstaande zij „uitingen zijn van een *verlangen* of *begeerte*, van een *gebod* of *bevel*", toch niet tot de uitdrukkingen van het begeervermogen rekent; maar waarom zulks niet behoort te geschieden, blijft min of meer een raadsel: „In onderscheiding van een *vraag*, *uitroep* of „*toeroep* is die wijze van uitdrukking, die men de *gebiedende*, „*wenschende*, *biddende*, *toelatende* of *verbiedende*, of ook *voor-* „*stellende* wijze van spreken noemt, of zoo noemen kan, de „uitdrukking — niet van een *onzeker* of *weifelend verstand*, „noch ook van een *bewogen* of *driftig gemoed*, maar — van „een *bepaalden wil*." De „*bepaalde wil*" maakt dus voor den heer ROORDA het onderscheidende kenmerk *der uitdrukkingen van het begeervermogen* uit; doch men gevoelt, dat dit kenmerk willekeurig gekozen is en de gansche onderscheiding hoogst onzeker maakt. Waarom zou een bevel of verbod, wanneer het in ijver of toorn, en eene bede of een verzoek, als het met

Digitized by Google

een diep gevoel van afhankelijkheid en ootmoed wordt uitgesproken, alleen omdat er hartstocht bijkomt, ophouden uitdrukkingen van het begeervermogen te zijn? en hoe kan men in alle gevallen beslissen, of een zin met bedaardheid, dan wel in gemoedsbeweging is uitgesproken? Kan eene vraag niet gedaan worden met den *bepaalden wil* om een antwoord te bekomen, b. v. wanneer men zegt: *„Ik eisch een beslissend antwoord. Wilt gij, of wilt gij niet??* Ontbreekt de *bepaalde wil* bij *toeroepingen*, als: *Nu beter opgepast! Hola, niet verder! Verroer u niet, of gij zijt een man des doods!?* Daarentegen weten wij den *bepaalden wil* niet te ontdekken in ootmoedige gebeden en nederige verzoeken, en vooral niet in *toelatingen* van hetgeen ons onverschillig is, of wat wij juist niet verlangen, b. v.: *„Gebruik er maar van. Doe, wat gij verkiest." Ga, indien gij niet anders wilt; ik zal er mij niet langer tegen verzetten.*

Komt ons dit alles op zich zelf reeds duister en raadselachtig voor, de onzekerheid wordt slechts grooter door hetgeen volgt: „Zeer dikwijls wordt een *bepaalde wil* niet geheel kalm en „bedaard, maar met eenige *gemoedsbeweging*, of ten minsten „met eenige *levendigheid* uitgesproken, en dus *uitgeroepen* of „*toegeroepen*. Zoo is het een *uitroep* of *toeroep* van een *wensch*, „als men bij voorbeeld zegt: *God geve, dat er spoedig een „einde aan kome!* of *God zij met u!* of als men *Leve de koning!* „roept." Moet men uit deze woorden niet opmaken, dat Schrijver, in strijd met blz. 36 en het zoo even gezegde, de *uit-* en *toeroepingen* tot de uitdrukkingen van het begeervermogen brengt?

Vervolgens geeft de heer ROORDA de meerdere of mindere levendigheid, waarmede men spreekt, geheel ten onrechte als een medekenmerkend onderscheid op tusschen den *Imperativus* of de *gebiedende wijs* en den *Conjunctivus* of *Subjunctivus* of de *aanvoegende wijs*, door hem later *Jussivus* of *bevelende wijs*

Digitized by Google

genoemd. Wordt een *wensch* in den subjunctivus niet soms met veel grootere levendigheid en opgewondenheid geuit, dan een *bevel* of *verzoek* in den imperativus? Zou b. v. eene dame niet doorgaans veel bedaarder tot haren buurman aan tafel zeggen: *Och, Mijnheer, heb de goedheid en sta eens even op, gij zit op mijne japon*, dan iemand, die hevig schrikt: *God beware ons! wat is dat?*, of het volk bij den plechtigen intocht van eenen vorst *Leve de koning* roept?

De twijfel en verwarring van den onbedreven lezer moet ook in een ander opzicht vermeerderd worden, wanneer hij op blz. 40 zinnen, in den vorm van *oordeelen, die „zedelijke noodzakelijkheid"* uitdrukken, onder de uitdrukkingen van den *wil* vermeld vindt, b. v.: *„Men moet mij wel verstaan; Hij moet „dat laten; Gij moet zwijgen."* De leerling, wien het vroeger zeker wel niet zonder inspanning gelukt is, zich een denkbeeld te vormen van *assertorische oordeelen*, die *moreele noodzakelijkheid* te kennen geven, ziet hier op het onverwachtst zijn met moeite opgetrokken gebouw in puin storten. Wij vragen, of zulks niet uitnemend geschikt is om jeugdige verstanden geheel te ontmoedigen, het vertrouwen op eigen doorzicht te vernietigen, en allen lust tot nadenken uit te dooven?

Uit een en ander moet, dunkt mij, duidelijk genoeg gebleken zijn, dat eene onderscheiding der zinnen in uitdrukkingen van het *denk-*, *gevoel* en *begeervermogen* op de wijze, als de heer ROORDA haar voorstelt, geheel op losse schroeven staat en tot tallooze inconsequentiën leidt. De onderscheiding moet dus òf op andere grondslagen gevestigd, òf voor onmogelijk, ten minste voor nutteloos verklaard worden. — Zoo hopeloos is het evenwel nog niet gesteld. Wij gelooven zelfs, dat het even gemakkelijk als noodzakelijk is de uitdrukkingen, die tot het begeervermogen te brengen zijn, van de andere te onderscheiden, mits men slechts het ware beginsel, waarop de soortverdeeling der zinnen berusten moet, in het oog blijft houden,

Digitized by Google

en zich niet laat aftrekken door bijomstandigheden, die het wezen der zinnen niet betreffen.

Vooreerst moeten wij herinneren, dat de spraak eene openbaring is van hetgeen in ons eigen binnenste omgaat, en dat men dus door uitingen van het gevoel- en begeervermogen alleen te verstaan heeft zinnen of uitdrukkingen, die de gedachten, het gevoel of de begeerten van den spreker zelven te kennen geven, en niet van hetgeen in de ziel van een ander omgaat. Vermelden wij eens anders gedachten, gewaarwordingen of begeerten, ons door waarneming of mededeeling bekend geworden, dan kunnen de zinnen, die wij bezigen, als uitdrukkingen van hetgeen wij aan anderen buiten ons hebben waargenomen, niets anders zijn dan uitingen van ons eigen kenvermogen. Al mochten zoodanige zinnen de duidelijkste merkteekenen dragen, dat daarbij ons eigen gevoel bewogen of onze hartstogt is opgewekt, zij behooren daarom toch niet tot de uitdrukkingen van het gevoel- of begeervermogen. Zoo zijn b. v. de zinnen: *De arme man is wel te beklagen. Dat noem ik onverdiend door de fortuin begunstigd te worden*, niets meer dan uitdrukkingen van het denkvermogen.

Uit deze opmerking volgt terstond, dat de verdeeling, die wij thans te behandelen hebben, wederom gegrond moet zijn op den derden actus in de gedachtevorming, op de koppeling, die wij immers, blz. 39, hebben leeren kennen als den band tusschen den denkenden geest en de gedachte, als datgene, waarin de betrekking tusschen den spreker en zijne woorden gelegen ligt. Indien derhalve alleen het gezegde een gevoelen of begeeren uitdrukt, dan behoort de zin daarom nog niet tot de uitingen van het gevoel- of begeervermogen; het is de koppeling, die er dat karakter aan moet geven. Zoo behoort de zin: *Wij gevoelen ons diep ongelukkig*, niet tot de uitdrukkingen van het gevoel, noch: *Wij wenschen hem eene spoedige herstelling*, tot die van het begeeren, dewijl de koppeling hier volkomen op dezelfde

Digitized by Google

wijze geschiedt als in de zinnen: *Wij zien in de verte een schip. Wij weten, dat hij hersteld is.*

In de tweede plaats is het van veel belang op te merken, dat het denk-, gevoel- en begeervermogen niet drie op zich zelve staande, van elkander afgescheiden vermogens der ziel zijn. Het gevoel vergezelt eene waarneming of volgt er op; en om te begeeren moet men den begeerden toestand hebben leeren kennen: zonder dat werkt slechts het dierlijke instinct. Deze laatste opmerking brengt ons op het standpunt, waaruit wij de uitdrukkingen van het begeervermogen moeten beschouwen om hun wezentlijk kenmerk te ontdekken.

Wij kunnen slechts begeeren hetgeen wij bij eigen ondervinding, bij gevolgtrekking of door het getuigenis van anderen als begeerlijk, als nuttig of aangenaam, hebben leeren kennen. Derhalve, indien wij begeeren, moeten wij ons het begeerde, dat altijd in eene handeling, eene hoedanigheid of eenen toestand van ons zelven of van anderen moet bestaan, als verwezentlijkt kunnen voorstellen. Die voorstelling is dus eene volledige gedachte, die zoowel een onderwerp als een gezegde bevat. Het gezegde zal de voorstelling zijn van de verlangde werking, hoedanigheid of toestand, en de koppeling neemt den eigenaardigen vorm aan, dat de verbinding van onderwerp en gezegde niet erkend, noch verworpen, noch ondersteld, maar gewenscht of geëischt wordt. Brengt men zulk eene gedachte onder woorden, dan verkrijgt men eenen volledigen volzin, die het gewenschte of begeerde uitdrukt, maar waarin van het begeeren of eischen zelf niet uitdrukkelijk sprake kan zijn, dewijl de aanduiding daarvan eeniglijk in den vorm der koppeling ligt. Voorbeelden van uitdrukkingen, die tot het begeervermogen behooren, zijn: *Kinderen, weest oplettend. Zelfvoldoening zij het loon voor die edele daad.*

Vergelijken wij zulke zinnen met de werkelijkheid, dan zien wij, dat zij niet, ten minste op het oogenblik des sprekens nog

Digitized by Google

niet, aan de werkelijkheid beantwoorden; zij bevatten dus geene *werkelijkheid.* Logische *mogelijkheid* drukken zij wel niet uit, maar onderstellen die toch: immers, wat men zich niet voorstellen kan, dat verlangt men ook niet. Logische *noodzakelijkheid* daarentegen geven zij niet te kennen. Want naar hetgeen noodwendig waar is, behoeft niet meer verlangd te worden, het bestaat reeds of heeft reeds plaats.

Verschillen de uitdrukkingen van het begeervermogen wezentlijk van *de zinnen in den Indicativus*, die altijd werkelijkheid of logische mogelijkheid of noodzakelijkheid uitdrukken, niet minder duidelijk onderscheiden zij zich van *de zinnen in den Cogitativus.* Die der laatstgenoemde soort komen insgelijks niet, of ten minste zelden, met de werkelijkheid overeen, maar zij bekommeren zich ook niet om de werkelijkheid, omdat zij hun onverschillig is. Voor de uitdrukkingen van het begeervermogen daarentegen is de werkelijkheid geenszins eene onverschillige zaak; eene der beide hoofdsoorten, de imperatieve, wordt juist gebezigd om de verwezentlijking der gedachte te bewerken. Wanneer b. v. men zegt: *Wees voorzichtig. Let op. Kom eens hier*, dan spreekt men met het doel om te bewerken, dat de aangesproken persoon voorzichtig zij, oplette of bij ons kome.

Thans weten wij genoeg van de natuur der uitdrukkingen van het begeervermogen, om ze overal te kunnen onderkennen. De zinnen, die er toe te brengen zijn, komen namelijk alle daarin overeen, dat zij, in hun geheel genomen, eene gedachte uitdrukken, die men verwezentlijkt wil zien. Het gezegde moet niet de wijze van begeeren te kennen geven door middel van een werkwoord, hetwelk de vermelding der begeerde zaak als complement of aanvulling bij zich heeft, zoo als in de zinnen: *Ik wil uitgaan. Ik verlang naar rust.* Zulke zinnen bevatten oordeelen, en behooren tot het denkvermogen. Het gezegde moet òf de handeling uitdrukken, die men van het onderwerp begeert, òf den toestand, waarin men

Digitized by Google

het wenscht gebracht te zien, òf de hoedanigheid, die men verlangt dat het bezitten zal, zoo als b. v. in de zinnen: *Reik* (*gij* verzwegen onderwerp) *mij dat boek eens aan. Hij zij zoo gelukkig, als hij verdient.*

Maar nu is het ook niet moeilijk in te zien, dat de *vragen* niet tot de uitdrukkingen van het begeervermogen zijn te brengen. Vragen zijn, zoo als wij blz. 52 gezien hebben, onvolkomene oordeelen, waarin het eene of andere lid den vrager geheel of gedeeltelijk onbekend is, en door hem geuit met het verlangen om het onbekende te weten te komen. Het verlangen van den spreker bestaat dus in iets te willen weten, niet in de verwezentlijking der gedachte, die in de vraag onvolkomen is uitgedrukt, hetgeen immers juist het kenmerkende der uitdrukkingen van het begeervermogen uitmaakt.

Er is nog eene soort van zinnen, die de heer ROORDA tot de uitdrukkingen van het begeervermogen rekent, en die wij op dezelfde gronden naar elders moeten verwijzen. Ik bedoel die zinnen, welke volgens den heer ROORDA, in „den jussief „staan uitgedrukt door de woorden *moeten* en *mogen*", b. v.: „*Men moet niet zeggen, dat dit louter toeval was. Men* „*moet mij wel verstaan. Gij moet zwijgen. Hij mag* — of „*kan doen wat hij wil; ik zal er mij niet aan storen.*" *Mogen* en *kunnen* drukken hier moreele mogelijkheid en noodzakelijkheid uit, en zijn de hoofdwoorden van de gezegden: *moeten zeggen, wel verstaan moeten, moeten zwijgen, mogen doen, kunnen doen.* Nu wordt hier niet verlangd of toegestaan; dat deze gezegden aan de onderwerpen al of niet zullen toekomen; men eischt niet, dat *men niet moet zeggen*, dat *men wel verstaan moet*, *dat men moet zwijgen*, enz.; men verklaart, dat die verplichtingen reeds bestaan. Zulke zinnen bevatten derhalve geene gedachten, die nog niet met de werkelijkheid overeenkomen, en wier verwezentlijking gewenscht wordt. Men moge ze

Digitized by Google

uiten met het doel om te bewerken, dat *men niet zegge*, dat *men wel versta*, dat *men zwijge*, of *doe*, *wat men wil;* dit zijn gedachten, die achter de uitgedrukte gedachten liggen, en waarmede men in de Analyse niet te maken heeft. Zulke zinnen missen dus het karakter der uitdrukkingen van het begeervermogen, maar bezitten in allen deele dat van assertorische oordeelen, die moreele noodzakelijkheid of mogelijkheid te kennen geven, en behooren daarom tot de uitdrukkingen van het denkvermogen.

De uitdrukkingen van het begeeren en willen moeten tot twee hoofdsoorten gebracht worden, die ieder weder hare ondersoorten hebben. De uitdrukking namelijk is òf gericht tot d e n g e n e z e l v e n, van wien de verwezentlijking der gedachte verwacht wordt, en geschiedt dan met het doel om de verwezentlijking te bewerken; òf zij is gericht tot een a n d e r, van wien men de verwezenlijking n i e t verlangt, terwijl dan ook meestal het oogmerk om de verwezentlijking door de uiting te veroorzaken geheel ontbreekt. In het eerste geval heeft het werkwoord dien vorm, welken men den *Modus Imperativus* of de *Gebiedende Wijs* noemt, waarom men de zinnen, die tot de eerste soort behooren, gevoegelijk *imperatieve* of *gebiedende zinnen*, of *zinnen in den imperativus* noemen kan. In het tweede geval heeft het werkwoord eenen dier vormen, dien men voorheen den *Modus Subjunctivus* of *Conjunctivus*, of de *Aanvoegende Wijs* noemde; benamingen, die voor dit geval volstrekt niet passen, waarom wij die vormen liever onder den naam van *Modus Optativus* of *Wenschende Wijs* zullen zamenvatten.

Een zin in den Imperativus drukt derhalve, streng genomen eene gedachte uit, niet met de werkelijkheid overeenkomende, maar die men wenscht verwezentlijkt te zien en wel door dengene, tot wien hij gericht wordt; b. v.: *Luister eens. Leen mij even uw pennemes.* Hieruit volgt, dat de Imperativus, zoo als hij hier gedefinieerd is, geen derden persoon kan hebben,

Digitized by Google

omdat de zin alleen tot den aangesprokene wordt gericht. Uitdrukkingen, als: *Hij kome. Laat hij komen. Dat zij komen*, behooren niet tot de *Gebiedende wijs*. Daarentegen heeft de Imperativus wel eenen eersten persoon van het meervoud: *Gaan wij. Zien wij, wat volgt*, dewijl *wij* dan eigentlijk den tweeden of aangesproken persoon aanduidt, bij welken de spreker zich zelven voegt of rekent.

De verhouding van den spreker tot den aangesprokene maakt den imperatieven zin òf tot een *verzoek* òf tot een *bevel*. Wanneer de spreker de meerdere is, en slechts verlangt waartoe hij recht heeft, dan neemt de zin het karakter van een *bevel* of *gebod* aan: *Let op. Ga naar den winkelier, en haal* enz. Is de aangesprokene echter hooger in rang dan de spreker, of staat hij met hem gelijk, of is het verlangde eene gunst, dan is de zin *verzoekend, biddend* of *smeekend: Vergun mij u te doen opmerken. Heb medelijden met mij. Ontferm U onzer.* Hieruit volgt, dat de benaming *Imperativus* of *Gebiedende Wijs* slechts in bijzondere gevallen volkomen gepast is, èn niet te naauw opgevat moet worden.

Niet altijd drukt de imperatieve zin juist een *verlangen* van den spreker uit, hij kan ook slechts een *voorschrift* of eene *raadgeving* bevatten, ja zelfs eene bloote *toelating* van iets, dat hij volstrekt niet wenscht, maar waartegen hij zich niet of niet langer wil verzetten, b. v.: *„Neem aluin, los dien op* enz. *Ga liever zelf naar hem toe. Doe, wat gij wilt, ik zal er mij niet meer om bekommeren.* Ofschoon bij zulke zinnen de begeerte van den spreker om zijne gedachte verwezentlijkt te zien volstrekt ontbreekt, zoo komen zij met de streng imperatieve zinnen toch daarin overeen, dat zij nog niet met de werkelijkheid overeenkomen en uitgesproken worden om ze te veroorzaken.

Alle zinnen in den Optativus hebben dit gemeen, dat zij niet

Digitized by Google

gericht zijn tot dengene, van wien de verwezentlijking verwacht wordt; zij worden daarom ook in den regel niet geuit met het doel om zulks te veroorzaken. Er kunnen echter gevallen plaats hebben, dat wij ze uitspreken ten aanhooren van hen, die de vervulling onzer wenschen in handen hebben, in de hoop van hen daardoor tot het volbrengen van ons verlangen te bewegen; doch men gevoelt, dat dit slechts eene bijomstandigheid is, die het wezen der uitdrukking niet verandert.

Er zijn twee soorten van optatieve zinnen, die ook aan den vorm des werkwoords kunnen onderkend worden. Ziet men de waarschijnlijkheid of slechts de mogelijkheid der vervulling van eenen wensch in, dan bezigt men den *tegenwoordigen tijd* van den *Subjunctivus* of *Optativus*: *De Heere zegene en behoede den Hemel verhoede zulks. Leve de Koning!* Doch heeft men geene of geringe hoop op de verwezentlijking van zijnen wensch, is zij òf onmogelijk òf althans onwaarschijnlijk, wordt de werkelijkheid als het ware geheel ter zijde gesteld, dan bezigt men den zoogenoemden onvolmaakt verleden tijd der aanvoegende wijs, dien wij boven (blz. 87) als den eersten tijd van den Cogitativus hebben leeren kennen: *Gave God zulks. Mocht ik dien dag nog eens beleven. Och! leefde hij nog, mocht ik hem nog eenmaal zien.*

Even als de imperatieve zinnen dienen moeten om *voorschriften*, *raadgevingen* en *toelatingen* uit te drukken, ook van hetgeen men juist niet wenscht, zoo ook de optatieve: *Men neme aluin, losse dien op*, enz. *Hij ga zelf tot hem, en vrage hem te spreken. Hij doe, wat goed is in zijne oogen. Hij ga zijnen gang.*

Bevelende, *verzoekende* en *wenschende zinnen* zijn werkelijk uitdrukkingen van den wil of de begeerte des sprekers, zelfs toelatingen kunnen er toe gerekend worden, vermits zij evenzeer op den wil betrekking hebben; maar aan *voorschriften* en *raadgevingen* heeft de wil van den spreker geen deel. Zij zijn eigentlijk

Digitized by Google

zuivere producten van het denkvermogen, die alleen inzooverre met de uitdrukkingen van het begeervermogen overeen komen, dat de gedachten, die zij bevatten, niet met de werkelijkheid overeenstemmen, maar ze toch beoogen. Zij behooren dus half tot de uitdrukkingen van het denk-, half tot die van het begeervermogen. Aan deze halfslachtige natuur is het toe te schrijven, dat *voorschriften* en *raadgevingen* even goed en even dikwijls door zinnen in den Indicativus worden uitgedrukt. *Om dit te bereiden neemt men aluin en lost dien op enz. Hij moet om wel te slagen zelf tot hem gaan en vragen om hem te spreken.* Wij hebben hier dus wederom een sterk sprekend bewijs in de eerste plaats voor de juistheid van STEINTHAL's definitie, dat een zin de uitdrukking is van eene bijzondere opvatting of beschouwingswijze van eene gedachte, en in de tweede tevens van de noodzakelijkheid om de zinnen naar hunnen vorm te classificeren, en niet naar de gedachten, die er achter liggen en waarvan zij slechts eene bijzondere opvatting uitdrukken. *Voorschriften*, zien wij, kunnen onder drie vormen voorkomen, als indicatieve, optatieve en imperatieve zinnen, ofschoon de „zin der gedachten" natuurlijk ééne en dezelfde is. Welk nut nu zou er in de classificatie gelegen zijn, indien men, den zin der gedachten in het oog houdende, de drie vormen tot dezelfde soort wilde brengen? Voor de kennis der taal hoegenaamd geen; integendeel het gevolg zou niets dan onzekerheid, verwarring en misverstand zijn.

De werkwoorden komen in optatieve zinnen in alle personen en getallen voor. In de eerste plaats natuurlijk in den derden persoon: *De Hemel beware ons. De Koning leve. Men denke niet, dat enz. Had hij het maar gedaan;* maar ook in den eersten en tweeden, wanneer de spreker of de aangesprokene het onderwerp van den zin is, en de vervulling van den wensch niet van hem afhangt: *Moge ik dit geluk steeds blijven genieten. Mocht ik eens weten, wie dat gezegd heeft. Moogt gij*

Digitized by Google

dit nimmer ondervinden. Mocht gij nog eenmaal tot dien post geroepen worden. Mogen wij dit nimmer vergeten.

Wij hebben boven, blz. 140, aangetoond, dat assertorische oordeelen, die moreele mogelijkheid of noodzakelijkheid uitdrukken, als: *Hij mag* — of *kan doen, wat hij wil. Men moet niet zeggen, dat enz. Gij moet niet denken, dat enz.*, niet tot de uitdrukkingen van het begeervermogen behooren. Daarmede hebben wij niet willen ontkennen, dat zij dezelfde strekking kunnen hebben als de uitdrukkingen: *Hij doe, wat hij wil. Men zegge niet, dat enz. Denk niet, dat enz.* Wanneer men iemand de geoorloofdheid of ongeoorloofdheid van iets voorhoudt, heeft zulks lichtelijk de uitwerking, dat hij het doet of nalaat, en dan bekleeden zulke oordeelen in den Indicativus blijkbaar de plaats van zinnen in den Optativus of Imperativus, en worden daarom ook wel met dezelfde bedoeling gebezigd.

Sommige talen hebben in uitdrukkingen van dezen aard en strekking een afzonderlijken vorm van het werkwoord ontwikkeld. De zoogenoemde versterkte vorm van den imperativus in het Latijn, b. v.: *amato* (gij moet beminnen), *amato* (hij moet beminnen), *amanto* (zij moeten beminnen), stelt eene handeling voor als eene zedelijke verplichting, geuit met het doel om de vervulling te veroorzaken. Zulke uitdrukkingen zijn *oordeelen van zedelijke noodzakelijkheid* en te gelijk *bevelen*, en maken onzes inziens eene afzonderlijke soort van zinnen uit, die van de boven (blz. 113) beschreven *imperatieven* verschillen. Wil men ze evenwel *imperatieven* noemen, dan moét men in de talen, die dezen vorm bezitten, ook een derden persoon in den imperativus erkennen, dewijl eene wet of gebod zich ook verder kan uitstrekken dan tot dengene, aan wien het woord gericht is.

Uit hetgeen wij daar beweerden, volgt, dat wij de werkwoorden *moeten* en *mogen*, wanneer dit laatste in den Indicativus staat, niet als hulp- of modale werkwoorden voor de gebiedende of wenschende wijze erkennen. Wij keuren de tegenovergestelde zienswijze daarom

Digitized by Google

te sterker af, omdat zij het onderscheid tusschen *toelatingen* en *bevelen* aan de eene en assertorische oordeelen van zedelijke noodzakelijkheid of mogelijkheid aan de andere zijde zoo al niet volstrekt opheft, dan toch geheel van subjectieve opvatting afhankelijk maakt en zoo doende op losse schroeven stelt. De vergelijking van een paar voorbeelden zal dit duidelijk maken. De zin: *Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen*, zal wel door iedereen voor eenen grondregel van zedelijkheid, voor een *oordeel* van moreele noodzakelijkheid, worden aangezien; terwijl volgens den heer ROORDA „*Gij moet zwijgen. Hij moet dat laten*" en dus waarschijnlijk ook wel: *Gij moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen*, in den *jussief* of de *bevelende wijs* staan. Waarin kan nu het groote onderscheid liggen? Waarom is de eerste zin als een *oordeel* en zijn de laatste als *bevelen* aan te merken? Wij zouden meenen omdat de uitdrukking: *Men moet Gode enz.*, een algemeen voorschrift is, terwijl: *Gij moet zwijgen. Gij moet Gode enz.*, tot bijzondere personen gericht zijn. De heer ROORDA schijnt echter het onderscheid niet daarin te stellen; want hoe zal men het dan maken met de uitdrukkingen: „*Men moet niet zeggen. Men moet mij wel verstaan*", die de heer ROORDA insgelijks tot den jussief brengt? Zijn deze niet even algemeen? In dezelfde moeilijkheid komt men met *mogen. Indien men aangevallen wordt, mag men zich verdedigen*, zal wel een oordeel van zedelijke mogelijkheid zijn; terwijl: *Hij mag dat doen*, door den heer ROORDA (blz. 40) eene *inwilliging* genoemd en tot de uitdrukkingen van het begeervermogen gebracht wordt.

Ofschoon *mogen* in den indicativus nooit als een hulpwerkwoord voor de uitdrukking van den optativus en cogitativus mag beschouwd worden, zoo is het zulks toch dikwijls, als het zelf den vorm van den optativus of cogitativus heeft, want dan dient het meestal slechts ter plaatsvervanging van de thans minder kenbare optatieve of cogitatieve vormen van het hoofd-

Digitized by Google

werkwoord. De vormen namelijk, die het werkwoord oudtijds in den optativus en cogitativus vertoonde, verschilden aanmerkelijk van die in den indicativus, zoo dat eene verwisseling of verwarring der modi bijna onmogelijk was. De vormen van den indicativus waren de eenvoudigste, de grondvormen; die van den optativus en cogitativus zijn blijkbaar daarvan afgeleid. Bepalen wij ons tot de oude germaansche talen, dan kunnen wij het verschil aldus omschrijven. De bindletter was in den indicativus kort, wanneer zij niet met den eindklinker van den stam was zamengesmolten. De optativus en cogitativus daarentegen hadden òf de bindletter in eenen tweeklank of in eenen langen klinker veranderd, òf zij hadden in den derden persoon van het enkelvoud den persoonsuitgang afgeworpen, zoo dat alle vormen zich van die van den indicativus kennelijk onderscheidden. De vergelijking van de wijzen van een gothisch werkwoord zal het verschil in een helder licht stellen. Nemen wij tot voorbeeld den tegenwoordigen en den verleden tijd van het werkwoord *rinnan* (rennen, loopen, vloeijen).

INDICATIVUS.	OPTATIVUS.
Praesens.	
Sing. *rinnA*,	Sing. *rinnAU*.
rinnIs,	*rinnAIs*,
rinnIth,	*rinnAI*,
Dual. *rinnôs*,	Dual. *rinnAIwa*,
rinnAts,	*rinnAIts*,
Plur. *rinnAm*,	Plur. *rinnAIma*,
rinnIth,	*rinnAIth*,
rinnAnd.	*rinnAIna*.

	COGITATIVUS.
Praeteritum.	
Sing. *rann*,	Sing. *runnJAU*,

Digitized by Google

Sing. *rannt*,	Sing. *runnEIs*,
rann,	*runNI*,
Dual. *runnU*,	Dual. *runnEIwa*,
runnUts,	*runnEIts*,
Plur. *runnUm*,	Plur. *runnEIma*,
runnUth,	*runnEIth*,
runnUn.	*rinnEIna.*

Allengs echter sprak men de uitgangen minder duidelijk uit, waardoor het onderscheid tusschen de verschillende wijzen meer en meer werd uitgewischt. Reeds in het Middelnederlandsch vinden wij er in het meervoud geen spoor meer van, en thans bepaalt het zich hoofdzakelijk tot het al of niet aanwezig zijn van de *t* in den 3den persoon van het praesens en het verschil tusschen de opene en de geslotene *a* in het enkelvoud van het imperfectum der sterke werkwoorden van de 1ste en 3de klasse. Men vergelijke b. v. *hij leve*, *neme*, met *hij leeft*, *neemt: ik* en *hij náme*, *gáve*, met *ik* en *hij nam*, *gaf*. Daar echter de behoefte om te onderscheiden natuurlijk bleef bestaan, deed men hier, wat men ook in andere dergelijke gevallen doet, men verving den buigingsuitgang door een vormwoord. Men koos daartoe het werkwoord *mogen*, hetwelk alsdan zelf ook den optatieven of cogitatieven vorm aanneemt. Wanneer *mogen* als hulpwoord gebezigd wordt, dan is het als een zuiver vormwoord te beschouwen, dat zijne beteekenis van kunnen of geoorloofd zijn geheel heeft afgelegd, en niets meer beteekent, dan de verloren of onkenbaar geworden bindletter in den optativus en cogitativus oudtijds deed. Zoo beteekent immers: *Ik* — of *Hij moge zich vergist hebben*, juist hetzelfde als: *Ik* — of *Hij hebbe zich vergist*, en *Mocht ik* — of *Mocht hij nog eens zoo gelukkig zijn*, heeft geenen anderen zin dan: *Ware ik* — of *Ware hij nog eens zoo gelukkig.*

Behalve *mogen* moet ook *laten* als zulk een hulpwerkwoord

Digitized by Google

van den optativus beschouwd worden, namelijk in de aan onze taal, voor zoo ver wij weten, uitsluitend eigene constructie: *Laat ik, laat hij, laten wij, laten zij dit doen.* In den eersten persoon strekt het ter vorming van die wijze van uitdrukking, die Dr. R. KÜHNER in zijne *Griechische Grammatik* den conjunctivus adhortativus, en Prof. ROORDA „de *voorstellende* (of de *propositive*) wijze van spreken" noemt, en die gebezigd wordt, wanneer men zich zelven, anderen, of anderen met zich iets voorstelt om te doen. In het eerste en derde geval bezigt men *laten: Laat ik eens zien. Laat ik het maar doen. Laten wij liever eens gaan wandelen;* in het tweede geval gebruikt men den vorm van den imperativus: *Ga liever eens wandelen.*

Verkrijgen eenige indicatieve zinnen, zoo als wij boven gezien hebben, in sommige gevallen de beteekenis van optatieven of imperatieven, het omgekeerde heeft plaats bij de *concessieve* of *toegevende* (niet *toelatende*) zinnen, vermits daarbij van geene verwezentlijking der gedachte sprake is, maar de werkelijkheid ter zijde gezet wordt. Men bezigt namelijk eenen toegevenden of concessieven zin, wanneer men te kennen geeft, dat eene gedachte, zij moge op waarheid gegrond zijn of niet, in het voorkomende geval niets af- of toedoet, en dus geheel onverschillig is. De spreker laat de gedachte voor hetgeen zij is, hij erkent noch ontkent haar, maar hij ontkent stilzwijgend de gevolgen, die men er uit zou willen trekken, b. v.: *Hij hebbe, zoo als gij beweert, die fout begaan, daarom is hij nog geen overgegeven booswicht. Hij zij zoo braaf, als gij wilt, deze daad verdient afkeuring. Hij moge doen, wat hij wil, dit zal hij niet kunnen verhinderen. Zij zwijgt voor niemand, wie het ook zij.* Zulke zinnen behooren naar „den zin" ongetwijfeld tot de producten van het denkvermogen, maar de derde actus in de gedachtevorming verschilt toch van de wijze van koppelen in de gewone *oordeelen.* Er heeft hier inderdaad eene *toelating* plaats, niet om eene gedachte te verwezentlijken, zoo

Digitized by Google

als in *toelatende* of *permissieve* zinnen, ook wel *concessieve* genoemd, maar om eene gedachte of een oordeel te vormen en als *assertorisch* te beschouwen. De *toegevende* zinnen komen dus zeer na aan de *toelatende*, en staan daarom insgelijks in den *optativus*.

Ook de *Imperativus* schijnt soms geheel het karakter van eene wilsuiting te verliezen, b. v. wanneer men zegt: *Wees zelf maar eens ziek, en gij zult het ondervinden. Kom zelf maar eens in die omstandigheden, en gij zult anders oordeelen.* Deze uitdrukkingen schijnen overeen te komen met: *Indien gij zelf eens ziek zijt, zult gij enz. Indien gij u in die omstandigheden bevindt, enz.* Wel beschouwd echter, is er een klein verschil in op te merken. In de eerste zinnen schemert flaauw eene soort van verlangen door, dat de aangesprokene zich werkelijk eenmaal in de aangeduide omstandigheden moge bevinden, ten einde sprekers gevoelen dan gerechtvaardigd worde; in de laatste voorbeelden is van dit verlangen geene de minste aanduiding.

Uit het verhandelde blijkt klaar, dat de onderscheiding der zinnen in uitdrukkingen van het denk- en van het begeervermogen niet zoo moeilijk en onzeker is, als men bij het lezen van hetgeen de heer ROORDA daarvan zegt, wel moet denken. Alles wordt duidelijk en zeker genoeg, wanneer men zich slechts aan het eenige beginsel houdt, dat wij van den aanvang af tot grondslag voor alle verdeelingen der zinnen hebben aangenomen, en er niets bijsleept, dat niet tot het wezen van den zin behoort, maar als louter bijzaak te beschouwen is. Om deze reden hebben wij geene melding gemaakt van den toon, waarop een zin wordt uitgesproken, ofschoon de heer ROORDA dien zelfs bij de onderscheiding tusschen den Imperativus en den Optativus in rekening brengt. Dat dit slechts warring geeft, hebben wij boven gezien.

Thans blijft ons nog over te onderzoeken, welke uitdrukkin-

Digitized by Google

gen tot het gevoelvermogen te brengen zijn. Hierbij missen wij datgene, wat ons vorig onderzoek a posteriori bevestigde, en bewees, dat wij goed gezien en verdeeld hadden. Wij zagen namelijk, dat de taal zelve onderscheid maakt tusschen de uitdrukkingen van het denk- en die van het begeervermogen, door in iedere soort aan het werkwoord bijzondere vormen te geven. Zoo vonden wij den *indicativus* en *cogitativus* in *oordeelen* en *vragen*, in uitdrukkingen, die het kennen of weten ten doel hebben, en dus tot de eerste soort behooren; den *imperativus* en *optativus* troffen wij aan in zinnen, die de verwezentlijking, niet het kennen, der werkelijkheid beoogen, en daarom tot de tweede soort te brengen zijn. Bestonden er gedachten, wier natuur halfslachtig was, de taal had reeds uitspraak gedaan en haar door den vorm des werkwoords eene plaats aangewezen, zij had ons de moeite van verder onderzoek bespaard en ons voor willekeur behoed. Zulk eene beslissende uitspraak schijnen wij bij het onderscheiden der uitdrukkingen, die tot het *gevoel* te brengen zijn, geheel te missen. Wij hebben in alle tot hier toe beschouwde uitdrukkingen slechts vier verschillende modi of wijzen aangetroffen; doch voor uitdrukkingen van het gevoel vinden wij nergens eenen afzonderlijken modus, noch in onze taal, noch in eenige andere Indo-Germaansche, en wij twijfelen, of zulks wel in eenige taal ter wereld plaats heeft. Zou dit niet een bewijs zijn, dat de taal — de onze althans — geene zinnen uitsluitend als uitdrukkingen van het gevoel erkent? En kan zij, wel beschouwd, zulks wel doen? Zinnen zijn uitdrukkingen van gedachten, van verbindingen van ten minste twee voorstellingen. Drukken wij ons eigen gevoel, het moge in het ligchaam of in de ziel huisvesten, in eenen zin uit, dan moet het ons gelukt zijn onze gewaarwording, even als elke andere waarneming, te ontleden, ons *gevoel* van ons eigen *ik* te scheiden, beide ons afzonderlijk voor te stellen en weder tot ééne voorstelling te vereenigen. Doen wij zulks, dan brengen wij ons gevoel,

Digitized by Google

onze gewaarwording, terstond op het gebied der waarneming, dat wil zeggen op dat van het denkvermogen over. De eenige uitdrukkingen voor nog onontlede gewaarwordingen, die de taal bezit, zijn de tusschenwerpsels van gevoel: *ai*, *au*, *ach*, *och*, *o*, *he*, *ei*, *helaas* enz. Zoodra men echter den zin van zulk een tusschenwerpsel ontleedt, verkrijgt men eene uitdrukking van het *kenvermogen.* Vraagt ons b. v. iemand na eenen uitroep als *ai!* of *au!* wat ons deert, en zeggen wij: *De wond doet mij meer pijn* — of *steekt mij* — of: *Ik gevoel erge pijn*, dan bezigen wij blijkbaar uitdrukkingen, die tot het denkvermogen zijn te brengen, niettegenstaande zij denzelfden zin hebben als de tuswerpsels van gevoel. Alle uitroepen, al bestaan zij uit slechts één woord, welke als deelen van onvolkomen uitgedrukte zinnen moeten beschouwd worden, en dus bewijzen, dat ons gevoel of onze begeerte in klare voorstellingen is opgelost, behooren niet meer tot de gevoelsuitingen. Zoo zijn: *Brand! Moord! Verraad!* blijkbaar verkortingen van de oordeelen: *Er is brand! Hier geschiedt een moord! Hier heeft verraad plaats!* Dat de schrik ons verhindert, of de angst ons den tijd niet gunt om deze zinnen geheel uit te spreken, verandert de natuur der uitdrukkingen in geenen deele. Zij zijn en blijven uitkomsten van behoorlijk ten einde gebrachte waarnemingen, en zijn dus uitdrukkingen van het denkvermogen. Daarentegen behooren: *Help! help! Gaauw! gaauw! Hier! Binnen! Voorzichtig! Stil! Hou op! Zacht wat! Toe maar!*, als imperatieven of verkortingen van imperatieve of optatieve zinnen, tot de uitingen van den wil, onverschillig, of zij tevens van *schrik* of *angst*, van *blijdschap* of *verwondering*, of van welk ander gevoel ook, getuigenis geven.

Deze zienswijze moge sommigen bevreemden, zij is, gelooven wij, de eenige ware; een andere maatstaf van beoordeeling geeft — wij zagen het boven — de schromelijkste verwarring, en leidt tot tallooze tegenstrijdigheden. Om evenwel den lezer te too-

Digitized by Google

nen, dat wij hier niet alleen staan, maar in den meergemelden Duitschen taalkenner K. W. L. HEYSE eenen bondgenoot hebben, zullen wij wederom eenige volzinnen uit zijn *System der Sprachwissenschaft* eenigzins vrij vertaald mededeelen. Op blz. 27 heet het nagenoeg:

„De inhoud van alle openbaringen van hetgeen binnen in „ons omgaat, zijn gedachten, voorstellingen en begrippen, geen „gevoel, geene gewaarwordingen. Maar hoe openbaren deze zich „dan? en kan zulks niet insgelijks door de taal geschieden?

„Daarop heeft men te antwoorden: De onmiddellijke openba„ring der gewaarwording zijn natuurgeluiden (gevoelsklanken, „analoog met de geluiden der dieren) en klanken, die geene „spraak uitmaken. Daarom zijn de tusschenwerpsels iets vreemd„soortigs ten opzichte van de overige stof, waaruit eene taal be„staat. Zij staan noch in etymologischen noch in syntactischen „zamenhang met de woorden der taal van het verstand. Treden „zij bij wijze van uitzondering in zamenhang met de overige „taal, zoo hebben zij hunne eigenaardige natuur reeds veran„derd. Moeten onze gewaarwordingen door de taal geuit wor„den, zoo worden zij niet meer onmiddellijk als zoodanig [als „gewaarwordingen] uitgedrukt, maar, vooraf door den denkenden „geest voor de uiting geschikt gemaakt, in den vorm eener „gedachte uitgesproken."

En blz. 28: „De taal is ongetwijfeld het orgaan voor het „geheele zieleleven van den mensch, maar slechts voor zoo „verre als de inhoud tot den vorm eener gedachte herleid is. „Alleen wat gedacht is, kan uitgesproken worden, en hetgeen „gedacht is, is noodwendig ook uitspreekbaar. Onuitspreekbaar „is slechts datgene, wat nog niet in eene gedachte gevat is, „hetzij omdat het als een bloot gevoel voor de gedachte te diep „ligt, hetzij omdat het voor het denkvermogen te hoog is, als „iets ondenkbaars."

Hoewel de aangehaalde woorden van HEYSE genomen zijn uit

Digitized by Google

eene der paragraphen, waarin hij over de natuur der taal in het algemeen spreekt, en dus een geheel ander doel dan wij voor oogen heeft, zoo blijkt er toch duidelijk genoeg uit, dat hij geene wel geformuleerde zinnen als uitdrukkingen van het gevoel erkent, maar alle zoodanige tot de taal des verstands, tot de uitingen van het denkvermogen brengt.

Maar bestaan er dan in de taal behalve de tusschenwerpsels van gevoel volstrekt geene uitdrukkingen, die men met eenig recht als uitdrukkingen van het gevoel beschouwen kan? Wij antwoorden ja, indien er nog andere uitdrukkingen bestaan, die geene volkomene gedachten bevatten, en de duidelijke blijken dragen, dat het den spreker nog niet gelukt is, zijn gevoel tot eene klare voorstelling te brengen en er een gepast woord voor te vinden. „Onuitspreekbaar," zegt HEYSE, „is hetgeen nog niet in eene „gedachte gevat is, hetzij omdat het voor het denkvermogen te „hoog is, *hetzij omdat het als een bloot gevoel voor de gedachte „te diep ligt.*" En heeft dit niet telkens eenigermate plaats, wanneer wij ons gevoel uiten in uitroepingen in den vorm van *vragen?* Vragen zijn immers uitdrukkingen van onvolledige gedachten, waarin het eene of andere lid, de eene of andere term onbekend is. Nu gebeurt het dikwijls genoeg, dat wij wel voor de soort van ons gevoel een woord hebben gevonden, maar voor de sterkte van het gevoel of van de hoedanigheid van het waargenomen voorwerp, die het gevoel in ons veroorzaakt, geene uitdrukking kunnen bedenken. Wij hebben dan de gedachtevorming wel gedeeltelijk, maar juist ten gevolge van ons gevoel niet geheel kunnen volbrengen; de uitdrukking wordt daarom wel een zin, doch een onvolkomene, in den vorm eener *vraag*, zonder daarom eene eigentlijke vraag te zijn, dewijl wij geen antwoord verwachten of verlangen. Uitroepingen als: *Wat een pijn! Wat ben ik ongelukkig! Wat is dat mes scherp! Wat kan dat beest bijten! Welk eene vermetelheid! Wat een monster! Welk een onzin! Hoe heerlijk is het hier buiten!* behooren daarom met recht tot de uit-

Digitized by Google

drukkingen van het gevoel, want zij dragen de kenmerken aan zich van eene gedachtevorming, die ten gevolge van ons gevoel onvoleind is gebleven.

Wij gelooven thans alle onderscheidene soorten van zinnen beschouwd en dus het Eerste Hoofdstuk van de theorie der Logische Analyse afgehandeld te hebben. Wij zouden echter meenen onze taak slechts half te hebben volbracht, indien wij den lezer, na hem door den doolhof der polemiek te hebben rondgeleid, aan zich zelven overlieten, zonder hem op de hoogte te brengen, vanwaar hij het geheel kan overzien. Wij zullen daarom van de hoofdwaarheden, die wij gevonden en, zoo wij hopen, betoogd hebben, een beknopt en geordend verslag geven met aanwijzing van de bladzijden, waarop wij ze uitvoeriger hebben behandeld. De orde, die wij genoodzaakt waren te volgen, maakt zulk een Systematisch Overzicht onontbeerlijk.

SYSTEMATISCH OVERZICHT.

HET WEZEN VAN DEN ZIN.

Eene *rede* is de uitdrukking van zamenhangende gedachten in eene reeks van aaneengeschakelde of onderling verbonden *zinnen*. Zie blz. 30.

Een *zin* is een woord of eene reeks van woorden, waardoor eene gedachte wordt uitgedrukt. Zie blz. 26.

De gedachte, die in eenen zin wordt uitgedrukt, is doorgaans slechts eene bijzondere zijde of opvatting van eene niet uitgedrukte meer omvattende gedachte, die daarom

Digitized by Google

ook op eene andere wijze zou kunnen voorgesteld worden. Zie blz. 29 en 116.

De *Logische Analyse* beschouwt slechts *de werkelijk uitgedrukte gedachte* en *den vorm*, waarin zij is uitgedrukt. Zie blz. 73 en 116.

Eene *gedachte* is eene werking van den geest, die uit drie onderscheidene verrichtingen bestaat. Die verrichtingen zijn:

het zich-voorstellen van het *onderwerp*,

het zich-voorstellen van het *gezegde*,

het in-onderlinge-betrekking-stellen van de beide voorstellingen.

De derde verrichting heet *koppeling*. Zie blz. 35—44.

De *koppeling* maakt den eigentlijken band uit tusschen den denkenden geest en de gedachte, tusschen *den spreker* en *den zin*. Zie blz. 38 en 39.

De wijze, waarop de koppeling geschiedt, bepaalt de *soort* van den zin. Zie blz. 45 en 46.

De koppeling biedt twee zijden ter beschouwing aan: de zijde die naar den zin, en de zijde die naar den geest gekeerd is.

De eerste zijde geeft haar te beschouwen als eene werking, die zij oefent op het onderwerp en het gezegde, waardoor deze beide voorstellingen in onderlinge betrekking gesteld worden.

De tweede zijde der koppeling geeft haar te beschouwen als eene vrije daad van den denkenden geest, die de gedachte met verschillende bedoelingen vormt en in verschillende betrekkingen stelt. Zie blz. 45.

Beide beschouwingen der koppeling geven aanleiding om de zinnen in soorten te verdeelen. De soortverdeelingen, uit de eerste beschouwing voortvloeijende, zijn toepasselijk op alle mogelijke zinnen, onverschillig tot welke soort zij volgens de tweede beschouwing behooren.

Digitized by Google

EERSTE ZIJDE DER KOPPELING.

De verschillende wijzen, waarop de koppeling het onderwerp en het gezegde in onderlinge betrekking stelt.

Er zijn twee hoofdwijzen van koppelen: *verbinden* en *scheiden;* vandaar twee hoofdsoorten van zinnen: *positieve* en *negatieve.* Zie blz. 36—38 en 47.

De *verbinding* of *scheiding* geschiedt *onvoorwaardelijk* of *voorwaardelijk;* vandaar *categorische* en *hypothetische zinnen.* Zie blz. 68 en 69.

De *verbinding* of *scheiding* betreft òf het onderwerp en het gezegde *in hunnen geheelen omvang*, òf slechts *een hunner deelen* met uitsluiting der overige; vandaar *conjunctieve* en *disjunctieve* zinnen. Zie blz. 69—71.

TWEEDE ZIJDE DER KOPPELING.

De gedachte beschouwd als eene vrije werking van den geest.

Eene gedachte wordt door den geest verschillend beschouwd en met verschillende bedoelingen geuit.

Eene gedachte wordt door den spreker geuit òf als *een op zich zelf staand geheel*, òf als *een deel eener andere gedachte;* vandaar *hoofd-* en *bijzinnen.*

Een hoofdzin bevat, met zijne bijzinnen te zamen genomen, de eigentlijke gedachte, die de spreker wil uiten. Zie blz. 54 en 55.

Een *bijzin* bevat eene gedachte, die de spreker als van ondergeschikt belang beschouwt, en als deel eener andere gedachte voorstelt. Zie blz. 56.

De aard van den hoofdzin bepaalt de soort, waartoe de geheele volzin behoort. Zie blz. 54 en 55.

Digitized by Google

De soortverdeeling der bijzinnen kan eerst later ter sprake komen, wanneer men de deelen van den zin heeft leeren kennen. In het Eerste Hoofdstuk worden alleen de hoofdzinnen beschouwd. Zie blz. 55.

De *hoofdzinnen* hebben ten doel:

òf het eigentlijke *weten*, het *kennen der werkelijkheid;*

òf het *uiten*, en soms ook het *vervullen*, van onbevredigde *begeerten*. Vandaar twee soorten van zinnen: I. zinnen, die tot het *voorstellings-* of *denkvermogen* behooren; en II. zinnen, die tot het *begeervermogen* behooren.

I. Zinnen, die tot het *kenvermogen* behooren.

De zinnen, die tot het *kenvermogen* behooren, bevatten:

A. *oordeelen*, die onmiddellijk op de werkelijkheid betrekking hebben; of

B. *willekeurig gevormde gedachten*, die slechts middellijk met de werkelijkheid in verband staan. Zie blz. 84.

Het werkwoord heeft in zinnen der eerste soort de vormen van den *indicativus*, in die der tweede de vormen van den *cogitativus* (*conditionalis*). Zie blz. 84, 85, 86—89.

A. De *oordeelen* of zinnen in den *indicativus*, die rechtstreeks op de werkelijkheid betrekking hebben, bevatten *volledige* of *onvolledige* gedachten; vandaar

a. *eigentlijke* (of *volledige*) *oordeelen*,

b. *eigentlijke vragen* (of *onvolledige oordeelen*) en

c. *oneigentlijke vragen* (of *volledige oordeelen in den vorm van vragen*).

a. Een zin, die een *volledig* of *eigentlijk oordeel* bevat, is de uitdrukking van eene gedachte en tevens van het bewustzijn, dat onze voorstellingen en de wijze, waarop wij ze verbinden, met de werkelijkheid overeenstemmen. Zie blz. 51 en 52.

De overeenstemming van eene gedachte met de werkelijkheid

Digitized by Google

wordt in een eigentlijk oordeel op drie wijzen voorgesteld:
als slechts *mogelijk*,
als *werkelijk plaats hebbende*,
als *noodwendig*.

Vandaar drie soorten van eigentlijke oordeelen: *problematische*, *assertorische* en *apodictische*. Zie blz. 58—67.

b. Eene *eigentlijke vraag* is een onvolledig oordeel, waarin den spreker òf de wijze van koppeling onbekend is, òf het onderwerp, het gezegde, of een der onderdeelen van beide, en door hem geuit met het doel om het onbekende te vernemen. Zie blz. 52.

Vandaar twee soorten van vragen:

α. subjectieve, waarin de wijze van koppelen onbekend is;

β. objectieve, waarin een der overige termen onbekend is.

Zie blz. 47, 48 en 52.

Subjectieve vragen zijn noch *positief*, noch *negatief*.

α. In de subjectieve vragen is de wijze der koppeling den vrager òf geheel onbekend, òf hij heeft een vermoeden, dat hij bevestigd of weggenomen wil hebben; vandaar

zuivere subjectieve vragen, en

vermoedende subjectieve vragen. Zie blz. 50.

De subjectieve vragen, zoo wel de vermoedende als de zuivere, zijn naar gelang der *modaliteit* naar *beteekenis* en *vorm* driederlei:

òf men vraagt, of het *mogelijk* is, dat onderwerp en gezegde in de werkelijkheid verbonden of gescheiden zijn;

òf men vraagt, of onderwerp en gezegde in de werkelijkheid *werkelijk* verbonden of gescheiden zijn;

òf men vraagt, of onderwerp en gezegde in de werkelijkheid *noodwendig* verbonden zijn.

Vandaar *problematische*, *assertorische* en *apodictische subjectieve vragen*. Zie blz. 73.

β. In de *objectieve vragen* vraagt men naar het onderwerp, het gezegde of eene bepaling van deze, niet naar de wijze van koppelen. In objectieve vragen vraagt men dus nooit naar de

Digitized by Google

modaliteit; deze ligt er echter altijd in opgesloten, en vandaar naar den *vorm* driederlei objectieve vragen:

problematische, *assertorische* en *apodictische*.

Objectieve vragen zijn altijd *zuivere* vragen, nooit *vermoedende*. Indien men omtrent den onbekenden term reeds eenig vermoeden heeft, dan geeft men aan de objectieve vraag den vorm van eene subjectieve.

c. *Oneigentlijke vragen* zijn volledige oordeelen in den vorm van vragen, waarin alle termen den spreker bekend zijn, doch waaraan hij den vorm van vragen geeft om den hoorder de erkentenis der waarheid af te persen. Zie blz. 49.

Oneigentlijke vragen zijn, dewijl zij eigentlijke *oordeelen* bevatten, uit haren aard *problematisch*, *assertorisch* of *apodictisch*.

B. De *willekeurig voorgestelde gedachten*, of gedachten, uitgedrukt in zinnen met den *cogitativus* (*conditionalis*), staan buiten *onmiddellijk* verband met de werkelijkheid. Zij worden slechts geuit met het doel om daaruit een *eigentlijk oordeel* over de werkelijkheid, hetzij problematisch, hetzij assertorisch, hetzij apodictisch, op te maken. Zie blz. 86—89.

De *cogitatieve zinnen* bevatten òf *volledige* òf *onvolledige gedachten*. Vandaar twee soorten:

a. *cogitatieve oordeelen*, aldus genoemd in tegenoverstelling van

b. *cogitatieve vragen*. Zie blz. 88 en 89.

a. De *cogitatieve oordeelen* bevatten òf willekeurig voorgestelde gedachten van den spreker zelven, òf oordeelen van anderen, die hij in den cogitativus vermeldt, omdat hij voor de waarheid niet instaat. Vandaar:

eigentlijke cogitatieve oordeelen en

verhalende cogitatieve oordeelen.

b. De *cogitatieve vragen* geschieden om het oordeel of de denkwijze van anderen te vernemen omtrent zaken, die zij niet met zekerheid weten. Zij zijn insgelijks

Digitized by Google

subjectief of
objectief. Zie blz. 89.

Daar cogitatieve zinnen hunne betrekking tot de werkelijkheid onbeslist laten, kan daarbij, wat de *beteekenis* aangaat, de onderscheiding van modaliteit niet plaats hebben.

De *verhalende cogitatieve oordeelen*, de werkelijke oordeelen van anderen bevattende, zijn om hunnen *vorm* voor de driederlei onderscheiding vatbaar.

II. Zinnen, die tot het *begeervermogen* behooren.

De zinnen, die tot het *begeervermogen* behooren, drukken gedachten uit, welke niet met de werkelijkheid overeenstemmen, en tot het begeeren of willen van den spreker in de eene of andere betrekking staan. Zie blz. 110—111.

Er zijn ook zinnen, die niet in betrekking staan tot het begeeren of willen van den spreker, maar die om hunnen vorm en nog eene andere overeenkomst met uitdrukkingen van het begeervermogen tot deze soort van zinnen moeten gerekend worden. Zie blz. 121.

De betrekkingen tot het begeervermogen zijn driederlei. De verwezentlijking der gedachte wordt

òf ernstig *gewild*,

òf slechts *gewenscht*,

òf niet gewenscht, maar alleen *toegestaan*. Zie blz. 114.

De zinnen, die tot het begeervermogen behooren, worden met driederlei bedoeling geuit: òf om door de uiting de verwezentlijking der gedachte te veroorzaken of toe te laten; òf alleen om het gemoed lucht te geven, òf om toe te staan, dat een ander de gedachte voor waar erkenne. Vandaar

a. *imperatieve* of *gebiedende* zinnen,

b. *optatieve* of *wenschende* zinnen,

Digitized by Google

c. *concessieve* of *toegevende* zinnen. Zie blz. 113 en 121.

a. *imperatieve zinnen* hebben het werkwoord in den *imperativus*, bevatten eene gedachte, die niet met de werkelijkheid overeenstemt, en worden gericht tot den persoon, van wien de verwezentlijking afhangt, met het doel om haar te bewerken. Zie blz. 113.

De *imperatieve zinnen* zijn naar gelang van hunne betrekking tot het begeervermogen en tot den aangesproken persoon: *bevelen*, *verzoeken*, *toelatingen*, *voorstellen*, *raadgevingen* of *voorschriften.*

b. De *optatieve zinnen* hebben het werkwoord in den *optativus* (*subjunctivus*), en bevatten gedachten, niet met de werkelijkheid overeenstemmende, waarvan de verwezentlijking niet afhangt van den aangesproken persoon. Zie blz. 115.

De *optatieve* zinnen zijn naar gelang van hunne betrekking tot het begeervermogen: *wenschen*, *toelatingen*, *raadgevingen*, *voorstellen*, *bevelen of voorschriften.*

De optatieve zinnen hebben het werkwoord in den *cogitativus*, wanneer de spreker te kennen wil geven, dat hij de vervulling van zijnen wensch niet verwacht. Zie blz. 115.

c. De *concessieve zinnen* bevatten gedachten, wier geldigheid door den spreker niet erkend wordt, maar die hij den aangesprokene toestaat voor waar aan te nemen, omdat zij tot zijn beweren niet af- of toedoen. Zie blz. 121.

Het *gevoel* wordt nooit in volledige zinnen uitgedrukt. Zie blz. 123—126.

Uitdrukkingen, die tot het *gevoelvermogen* behooren, zijn: *de tusschenwerpsels van gevoel* en *de uitgeroepen vragen.*

Digitized by Google

NASCHRIFT.

Het lezen van STEINTHAL's *Excursus de nominativi particula*, waarmede ik eerst na het afdrukken van het derde vel kennis heb gemaakt, heeft mijne zienswijze, betreffende de *uitdrukking* der *koppeling* in de Indo-germaansche talen, eenigermate gewijzigd. Tot hiertoe beschouwde ik in navolging van POTT, HEYSE en andere taalkundigen, den persoonsuitgang van een werkwoord als den vertegenwoordiger van het onderwerp, en meende daarom in de aanhechting van dien uitgang achter den stam des werkwoords eene *symbolische voorstelling der koppeling* te zien (zie blz. 39—41). Thans is het mijne overtuiging, dat de persoonsuitgang niets meer is dan eene verwijzing van het praedicaat naar het subject, terwijl omgekeerd de uitgang van den nominativus eene verwijzing is van het subject naar het praedicaat. De *koppeling* wordt dus evenmin *symbolisch voorgesteld* als door een afzonderlijk woord *uitgedrukt;* maar zij wordt, zoo men wil, dubbel *aangeduid:* vooreerst door den uitgang van het substantivum of pronomen en ten tweede door dien van het verbum, welke wederkeerig naar elkander verwijzen, en den nominativus als uitdrukking van een subject en het verbum als uitdrukking van een praedicaat kenmerken.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

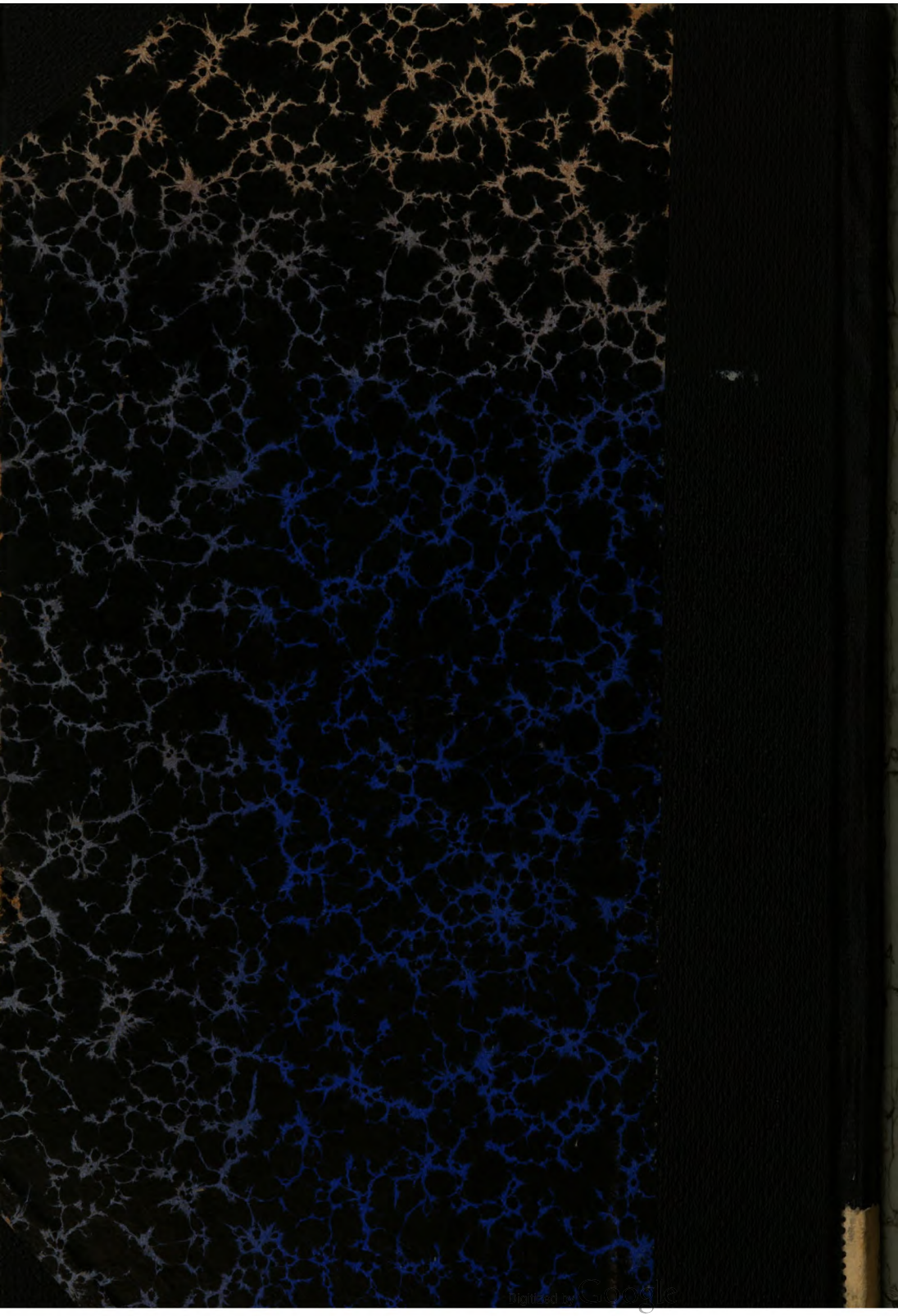
Digitized by Google